

Михайло Лозинський.

967

*Польська
народова
демократія.*

КИЇВ — 1909

Друкарня 1-ої Київської Друкарської спілки, Київ, Трьохсвятительська 5. Телеф. 1069.

В окремих виданнях вийшли отсі праці

Михайла Лозижського:

* **Тарас Шевченко.** Його жите і значіне (популярна брошура). Львів 1902. Ціна 40 сот.

* **Гайдамаччина.** Із історії народніх рухів на Україні в 18-ім століттю (популярна брошура). Львів 1906. Ціна 40 сот.

Маркс - Енгельс - Лібкнехт про відбудоване Польщі. Львів 1906. Ціна 20 сот.

Антін Менґер і його соціяльно-політичні твори. Львів 1907. Ціна 60 сот.

Польський і руський революційний рух і Україна. Частина I. Київ 1907/8. Ціна 35 коп.

* **Польський і руський революційний рух і Україна.** Перше повне видане. Львів 1908. Ціна 3 кор.

Сорок літ діяльности „Просвіти“ (популярна брошура). Львів 1908. Ціна 50 сот.

Польська народова демократія. Київ 1908. Ціна 50 коп.

* **Акт 12 цвітня 1908 року.** Збірка статей. Львів 1909. Ціна 1 кор.

* **Люди.** Біографічно - літературні нарисы. Львів 1909. Ціна 1 кор. 50 сот.

Всі ті видання крім зазначених зіркою можна дістати в книгарні „Літературно-Наукового Вістника“. Київ, Велика Володимирська вул. 28, а всі иньші в книгарні Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові. Ринок ч. 10.

20
10
12
39967
Михайло Лозинський.

9808
X
Польська
народова
демократія.

Відбитка з „Літературно-Наукового Вістника“.

К И Ї В.

Друкарня 1-ої Київської Друк. спілки, Трьохсвятительська 5.
1908.

пр. відбитка от 3/18-48

T3(47)5/6

I.

В сучаснім політичнім життю польського народу відбуваєть ся важна переміна. Провід „національної“ політики, який доси був у руках шляхти, переходить на наших очах в руки буржуазії. Політичною представницею польської буржуазії, наслідницею від її імени політичної спадщини після шляхти, являєть ся польська народова демократія ¹⁾, партія, яка в наших часах доходить серед польської суспільности до що-раз більшого значіння.

Вона одна з польських буржуазних партій існує в усіх трьох державах (в Австрії, Німеччині й Росії), під панованем яких живе польський нарід. І хоч народово-демократична партія в кожній з тих держав, особливо в останніх часах, з опортуністичних причин відпираєть ся в своїх офіціальних виступах звязків з такими-ж партіями в інших державах, то в дійсности такі звязки існують і народова демократія має в усіх трьох державах однакове обличчє, так що зі всіх польських буржуазних партій тільки її одну можна вважати загально-польською, чи — як її й називають — „всепольською“.

В Польськім Королівстві вона виходила представницею польської суспільности при всіх дотеперішніх виборах до російської Державної Думи, а в другій і третій Думі один з її творців і теоретиків, Роман Дмовський, є презесом польського кола. Так само її галицький лідер, проф. Гломбінський, здобув місце презеса польського кола в австрійськім парламенті, а і в галицькім соймі народова-демократична група почала в останніх часах вибивати ся що-раз більше на верх.

¹⁾ „Demokracja narodowa“ — „національна демократія“, але ми вживати-мемо терміну „народова демократія“, який уже самим собою вказує на те, що тут ходить о польську національну демократію, і через те не допускає ніяких непорозумінь.

Тільки вона в Польському Королівстві виступила проти революційних змагань польських соціалістів серед тих кругів, між які звичайно не йдуть буржуазні партії, серед робітницьких мас, стараючи ся zorganizувати між ними під фірмою „народових робітників“ контрреволюційну армію. І зі всіх польських буржуазних партій вона має найбільше право вважати себе оборонцем старих порядків в роді „истинно-руських“.

В кінці вона кричить найголоснійше про оборону польськості на східніх окраїнах польської Річи посполитої, себ то на українській землі, і там, де доси мала до сього змогу, в Галичині, стоїть вона на переді польського „Drang nach Osten“ — польонізаційного напору на Східну Галичину. Між иншим — в новім виборчим законі до австрійського парламенту постанови для Галичини, які мають на меті і при демократичній чотирохчленній формулі виборчого права зберігти польську політичну перевагу, а також один з проєктів виборчої реформи до галицького сойму з такою-ж тенденцією, — се твір праці проф. Глобінського.

Та не тільки отсі безпосередні прояви свідчать про визначну роль народовой демократії в сучаснім політичнім життю польського народу. Є й инші, посередні.

Поляки, особливо від упадку польської державної самостійности, все вважали себе якимсь вибраним народом, новочасним Ізраїлем, якому призначено сповнити якусь особливу загально-людську місію. Польський месіанізм, се не тільки фантазія трьох найбільших польських поетів з першої половини XIX століття. Сею фантазією пронята вся польська суспільність, тільки очевидно не в такій яркій, інтензивній формі. Через те польська національна свідомість при зіткненню з иншими націями переходить звичайно в національний шовінізм, в домагання національних привілеїв для себе, звичайно, як для вибраного народу. Отсей національний шовінізм вибухає з особливою силою в відносинах до тих народів, що входили в склад польської держави. Домагаючи ся жити на своїй землі своїм національним житєм, незалежно від польських державних плянів, вони відбирають польським державним плянам ті чужоплемінні сили, панованем над якими була сильна польська держава, обмежують ті пляни на власні сили польського народу. Се доводить тих, що вважають польський нарід вибраним народом, до святого обурення: як можна ослаблювати сили вибраного народу? Адже се спиняє його в виповненню тої загально-людської місії! І вся польська національна політика обертає свої сили на те, щоб

здавити самостійний національний розвиток тих народів, що належали до польської держави, щоб примусити їх служити польським державним плянам. Найліпшим приміром сього є польська політика в Галичині.

Представницею сього національного шовінізму в його чистій — сказати-б — принципіальній формі являється народова демократія. І ми бачимо, як в Галичині польські партії, стараючи ся видержати конкуренцію в боротьбі з народовою демократією, проймають ся що-раз більше тим національним шовінізмом, який дрімає на дні польської душі. Се видно особливо на польських демократичних напрямках, як поступові демократи або людовці, — але навіть польська соціальна демократія на практиці не все свободна від того впливу народової демократії, хоч принципіально бореть ся з її шовінізмом. І те, що польський національний шовінізм так розцвітає на галицькім ґрунті, в польсько-українських відносинах, також доказ тої визначної ролі народової демократії в сучаснім політичнім життю польського народу.

Очевидно, дослід над повстанем і розвитком, над теорією і практикою партії, яка на наших очах забирає в свої руки провід польської „національної“ політики, представляє визначний загальний інтерес, особливо-ж для нас, Українців, бо в польсько-українських відносинах тон польській суспільности надавати-ме від тепер народова демократія.

Такий розслід тим цікавіший, що обличє народової демократії не все було таке, як тепер. Її історичний розвиток дуже добре показує, до чого дійшов напрям, який у своїх початках виступав з крайне поступовими окликами, коли в його основу покладено націоналізм.

Народова демократія, хоч в практиці політичного життя значила ся найперше в Галичині, се витвір Польського Королівства, яке в загалі являється духовим центром усіх польських земель. Через те ми для ліпшого зрозуміння історичного розвитку народової демократії розслідимо найперше в загальних рисах еволюцію польської політичної думки в Польськім Королівстві після повстаня 1863 р.

II.

Коли польська суспільність прийшла до себе після того погрому, який принесло їй невдале повстання 1863 р., першим обов'язком її громадської думки був напрям, зв'язаний під назвою позитивізму, зі своєю програмою органічної праці. Найвизначнішими представниками цього напрямку являють ся визначні польські письменники Олександр Сьвентоховський і Петро Хмельовський.

Позитивізм був дитиною західно-європейського демократичного лібералізму, ідеологією нової верстви, яка тільки-що народжувалася в Польському Королівстві на руїнах шляхти, — ідеологією польської буржуазії. Він виступив до боротьби з метафізично-романтичним світоглядом, з релігійним догматизмом, з шляхотськими традиціями, з обскурантизмом і заскорузлістю старого покоління, голосячи філософію, оперту на позитивній науці, головню на природознавстві, свободу думки, свободу критики супроти релігії і безконфесійність, рівність усіх людей і як консеквенцію цього рівноправність жінки. Його програма органічної праці домагалася тверезих поглядів на життя, практичного виховання молодіжи, доступу до висшої і професійної освіти для жінок, освіти і культурного піднесення народніх мас, розвитку промислу і торгівлі, — загалом же ставлення таких суспільних задач, які можна-б було досягнути в межах можливості, утворених фактом державної приналежності Польського Королівства до Росії. Через те програма органічної праці звертала ся з цілою силою проти політики заговорів і повстань. Позитивізм не був ворожий політиці в принципі, тільки в краю, ослабленім повстаннями, прибитім репресіями чужого правительства, не бачив поки-що основ для іншої політики, як для політики резигнації. На його думку треба було передовсім піднести край матеріально і культурно, що можна зробити і при існуючій державній режимі, а тимчасом загально-людський поступ, який був новою вірою позитивістів, доведе і в російській державі

до таких політичних змін, що принесуть політичне визволене польському народови.

Позитивізм, як бачимо, був для польської суспільности „новим словом“.

Боротьба позитивістів зі старим поколінням починається коло 1867 р.; в тім власне році починає виходити орган позитивістів „Przegląd tygodniowy“. Найбільший розцвіт позитивізму припадає на початок 1870-их років; та його політичне credo: „Wskazania polityczne“ Сьвентоховського, появило ся аж 1882 р.¹⁾ В сих „Політичних вказівках“ Сьвентоховський проповідував „рішучий розбрат з традицією оружних поривів“, який найвідважнійші повинні голосити навіть проти почувань „оружної в каміне громади“ як історичну неминучість. Розуміючи важке положенє польського народу, бачив він у тім положеню й „добрі сторони“, як „отворене широкого поля промислово-торговельних підбоїв“; політичний розум бачив він у тім, щоб „мрії про відзисканє внішньої самостійности зробили місце заходам про самостійність внутрішню“.

Та не тільки публіцисти, але й поети та белетристи являють ся горячими проповідниками „нового слова“: тодішня польська література ідеалізує промисловців, купців, інженерів і т. д. як „нових людей“, „людей праці“, що ширять виспу культуру, ведуть край до відродження.

В 1882 р. закладає Сьвентоховський для пропаганди своїх поглядів тижневник „Prawd-y“; се було потрібне з огляду на те, що „Przegląd tygodniowy“, сходячи що-раз більше на поле теоретичних питань, занедбував потреби біжучої хвилі. Між иншим в місячних додатках почав тоді „Przegląd tygodniowy“ давати місце також питанням соціалізму.

Хоч позитивізм у своїй чистій формі був напрямом рішучо радикально-демократичним, то до кінця 1880-их років відносив ся до соціалізму неприхильно. Аж менше-більше 1889 р. наступає між сими обома напрямми зближенє, спершу виключно інтелектуальне, а далі й політичне. Між иншим в тім часі „Prawda“ починає виступати в обороні матеріялістичного розуміння історії проти иншого варшавського тижневника „Głos-y“ (про який пізнійше), чим причинила ся чимало до популяризації марксизму.

Позитивізм послуговував ся тою самою науковою методою, що й соціалізм, проповідував ті самі загально-людські оклики, при-

¹⁾ В збірці „Ognisko“, виданій на ювілей Єжа-Мілковського.

знавав так само потребу основних суспільних реформ, значить годився на мінімальну програму соціалізму, а тільки не писався на його програму максимальну. Коли-ж програма органічної праці супроти що-раз реакційнішої політики правительства показалася утопією, а разом з тим на арену політичного життя виступив пролетаріят як одинока серйозна політична сила, яка в боротьбі з правительством могла-б здобути відповідні умови до того суспільного розвитку, до якого йшов позитивізм, симпатії крайнього крила позитивістів до соціалізму перейшли з інтелектуального й на політичне поле.

Але аж до останніх часів сей радикально-демократичний напрям не творив зорганізованої політичної партії. Проби такої організації почалися аж після вибуху російсько-японської війни; їх результатом являється політична партія „Поступово-демократичний Союз“ („Związek postępowo-demokratyczny“).

Ми не станемо на цьому місці розглядати детально програму „Поступово-Демократичного Союзу“; зазначимо тільки загально, що ця програма, оброблена дуже детально, домагається автономії Польського Королівства і федеративного зв'язку його з російською державою, а в самім Королівстві соціально-політичного ладу, опертого на широких демократичних основах, як чотириохчленної формули виборчого права, передачі на власність краю найважливіших галузей продукції і комунікації, як лісів, копалень вугля, залізниць, усупільнення організації праці, охоронного робітницького законодавства, утворення з державних земель, а також шляхом викупу обдorzених земель і загалом примусового викупу — краевого земельного фонду для наділення землею малоземельної і безземельної хліборобської людності. Загалом програма „Поступово-Демократичного Союзу“ не різниться від мінімальних соціально-демократичних програм і має на увазі ту саму тенденцію суспільного розвитку, що й соціалізм.

Тільки — партія, що стоїть за сею програмою, дуже слаба і при дотеперішних виборах до думи дізнавала все погрому від народової демократії.

І так позитивізм у своїй чистій, радикально-демократичній формі, як його почав проповідувати Сьвентоховський і товариші, вилився в своїм розвитку в поступово-демократичну партію наших днів.

Консервативні елементи серед польської суспільності, які безпосередно перед повстанням гуртувалися коло маркіза Вельопольського, виступали більше проти філософічних і суспільних основ

позитивізму, як проти його політичних вказівок. Вони також були противні повстаням і прихильні органічній праці, тільки розуміли її інакше. Наслідком сього й вони починають поволи попадати під вплив позитивізму, тільки формують його відповідно до своїх соціально-політичних поглядів і інтересів.

Так повстає серед польської суспільності т. зв. угодовий напрям. Пропагують його варшавські газети „Niwa“, „Słowo“ (1881), „Chwila“ (1885), головно-ж петербурський тижневник „Kraj“, заложений 1882 р. і ведений Пільцом і Спасовичем. В одній з передових статей „Chwila“ висловила думку, що програму органічної праці треба довести до останніх консеквенцій, себ то не тільки зрєкти ся мрій про відбудоване польської держави і покинути тактику заговорів і повстань, але помирити ся з російською державністю і разом з кождочасним правительством вести суспільну працю.

Угодовий напрям зміг ся був особливо в останнім десятиліттю XIX століття, одначе супроти ворожої для Поляків політики російського правительства не міг набрати більшого значіння. Тепер угодовці виступають як „партія реальної політики“; її програма — консервативний конституціоналізм.

Наслідком того погрому, який принесло польській суспільності невдале повстанє 1863 р., безпосередно після повстаня суспільність просто не мала сил, щоб видати з себе якісь революційні елементи. Революційне покоління з перед 1863 р. вигинуло в повстаню, а молоде покоління після 1863 р. захоплювало ся кличами позитивізму. І треба було майже двох десятиліть, щоб суспільність прийшла знов до себе на стільки, щоб реагувати на своє положенє революційним способом. Аж при кінці 1870-их років бачимо в Польськім Королівстві перші прояви руху революційно-соціалістичного і революційно-патріотичного.

Польський соціалістичний рух переходив ріжні стадії розвитку: найперше мав він характер анархізму („Równość“), опісля блянкізму (перший „Proletaryat“), опісля патріотичну закраску („Polska Partya Socjalistyczna“ — „P. P. S.“), яка й доси ще має перевагу над чистим соціалдемократизмом по західно-європейським взірцям. До одноцільности не дійшов він і доси ¹⁾.

¹⁾ Детальна характеристика сього руху не належить сюди. Її знайде читач в IV розділі моєї праці „Польський і руський революційний рух і Україна“ (Перше повне виданє, Львів, 1908; також: Частина I, Київ, 1907/8), яка перед тим друкувала ся в частині (розділи IV—VI) в „Літ.-Науковім Вістнику“ (1906).

Як уже згадано, революційно-патріотичний рух повстає рівночасно з соціалістичним. До його викликання причинила ся між иншим російсько-турецька війна, яка збудила серед польської суспільности нові надії на визволене. В Галичині повстає навіть 1877 р. організація з метою викликати повстанє в Польськім Королівстві і шкодити російській армії на Балкані, яка одначе швидко розпала ся, — але в самім Королівстві ніхто не чув у собі сил до повстаня. Зазначив се Зигмунт Мілковский, відповідаючи на неофіціальну пропозицію англійського правительства дати гроші на повстанє; зазначила се й патріотична організація в Королівстві, видаючи в 1878 р. відозву, в якій заявляє, що нарід ще не готов до оружного руху, та що треба почати революційно-підготовляючу діяльність.

Незабаром після видання сеї відозви наступили арештованя, наслідком чого та організація розпала ся.

Від тепер аж до 1886 р. не стрічаємо ся з ніяким проявом революційно-патріотичного руху. Аж в тім році повстає організація „Liga Polska“, від якої виводить своє походжене народова демократія.

Таким чином дальша історія революційно-патріотичного руху є рівночасно історією народовой демократії. Сій історії буде посвячений слідуєчий розділ.

III.

На скріплене революційно-патріотичного руху в Польськiм Королівствi в половинi 1880-их рокiв склали ся рiзні причини.

Пiдросло молоде поколiнє, що вже не було наочним свiдком того страшного погрому, який стягло на суспiльнiсть невдачне повстанє 1863 р., поколiнє, в якого вибух патріотичних почувань не був паралiзований приви́дом пiсляповстанчих репресiй.

Національний гнет, який пiдчас правлiня губернатора Альбединського, чоло́віка з європейською огладою, що вдержував близькі товариські зносини з польською аристократією і був прихильний Королівству, значно ослаб, нагло покріпшав знов, коли місце Альбединського обняв Гурко (1883 р.), чоло́вік грубий, саддат до дна душі, а при тiм, як звичайно ренегат (вiн походив з польського роду), повний ненависти до Поляків. Крiм того як раз тодi починаєть ся ера гакатизму в Нiмеччинi. Звiдси видаляють Поляків, чужих пiдданих, переважно з Королівства (пр. 1886 р. видалено коло 30.000 Поляків); пруське правительство покликуює до житя звiсну кольонiзаційну комiсiю. Се крiпшанє національного гнету в Росiї й Нiмеччинi (крiпшанє національного гнету в Нiмеччинi, як ми бачили, вiдбивало ся також в значній мiрi на Поляках з Росiї) мусiло очевидно викликати вiдповiдну реакцію в патріотично настроєних кругах.

В кiнцi програма органiчної працi, якою захоплювали ся поступові круги того часу, показала ся супроти становища правительства нездійсненою утопiєю, а крiм того дискредитували її угодові круги, опираючи на нїй свої політичні виводи.

І власне на варшавськiм публіцистичнiм ґрунтi, де так розцвив ся був позитивiзм з програмою органiчної працi, гурток молодих публіцистів (найвизначнiйшi мiж ними: Потоцький, що виступав пiд псевдонiмом Богуш, і Поплавський, один з теперiшнiх лiдерiв народової демократiї, тепер уже оба небiшки), якi спершу виступали

в „Prawd-i“ Сьвентоховського, закладає 1886 р. власний тижневник „Głos“ (перше число вийшло 1 жовтня), в яким починає завзяту боротьбу проти програми органічної праці, називаючи її „короткозорим опортунізмом“. „Głos“ виходив до 1894 р., в тім році наслідком арештів у його редакції і загалом в тайних патріотичних організаціях його закрито ¹⁾).

Політично-соціальний напрям „Głos-y“ розглянемо на іншому місці. Тут зазначимо тільки загально, що в національних справах був він радикально-патріотичний, а в соціальних визнавав соціалізм в такій формі, яку надало йому російське народництво, — так що його напрям можна назвати патріотично-народницько-соціалістичним.

„Głos“ був одним, легальним огнищем, у яким горів польський патріотизм, одначе зовсім відмінний від історичних традицій польського патріотизму.

Другим таким огнищем, нелегальним, була тайна організація „Liga Polska“, założona також 1886 р. за границею спільними заходами людей з краю і членів польської політичної еміграції. „Liga Polska“ проіснувала до 1894 р., в яким приняла назву: „Liga Narodowa“. Її історію в сім періоді (1886 — 1894) подає в загальних рисах відозва „Ліги Народової“ з 8 грудня 1899 р., відозва, якою „Liga Narodowa“ обьявила своє існуванє і свою діяльність. Ось та історія:

„В 1886 р. група людей в російськїм підбою, злучених спільністю політично-суспільних переконань і поглядів, порозумівши ся остаточно з кількома представниками еміграції та інших дільниць, взяла на себе задачу повести суспільність на шлях активної політики і свідомої ціли національної праці. Видана тоді звісна брошура „Rzecz o obronie czynnej i o skarbie narodowym“ дала популярний оклик, якого було треба для формального зєдинення людей, злучених уже спільністю змагань. Вони заложили організацію Польської Ліги, яка, хоч думала перед усім працювати в російськїм підбою, одначе з самого початку, з огляду на свій особистий склад і програму, мала загально-національний характер.

„В порозуміню з нею або без жадного навіть вільного з нею звязку, одначе в її дусї, в дусї національної єдності і суспільної

¹⁾ Той „Głos“ що виходив у Варшаві опісля, аж до 1906 р., коли то його закрито і на його місці почав виходити „Przegląd Społeczny“, тепер уже також закритий, не мав з „Głos-ом“ з рр. 1886 — 1894 нічого спільного.

та політичної самостійності народу (ludu), виступають в двох інших підбоях і на еміграції одиниці, тайні або явні організації і партії, у властивім собі крузі діяльності. Та внутрішня спільність, що існує без формальних зобов'язань, вдержується, не вважаючи на значні нераз різниці на вибір способів і доріг діяльності, се доказ нашої єдності і сили, вона свідчить, що наша програма є висловом політичних змагань та інтересів цілого народу.

„Польська Ліга різнилася від давніших політичних організацій тим, що мала на меті не безпосереднє приготування до збройного руху, але діяльність, розложену на цілі літа, яка з пасивної маси суспільності, особливо з народніх верств витворювала б активні політичні сили і заставляла їх до постійної і систематичної боротьби за права народу, яка в кінцевій цілі веде до відзискання незалежного державного існування.

„Першим кроком діяльності Польської Ліги було подане ініціативи до заложення Народового Скарбу, переважно також під її впливом почато побори в краю і за границею. Під кличем тих поборів заворушилися і зблизилися до себе в російським підбою ширші круги патріотичних елементів. Розкинені ognia скарбу злучено онісли в одну інституцію з одним статутом, який докладно означає забезпечене і призначене фондів. Зараз у початках свого існування приступила Польська Ліга до зорганізованої праці серед молодіжи, щоб заціпити в ній почуте громадянських і національних обов'язків і впоїти в неї властиве розуміння сучасних політичних задач. Була се неначе політична школа, що пригтовляла робітників для національної справи, якої змінені задачі вимагали нових людей. Підготовані в тій школі сили вправлялися в практичній діяльності, в спеціальних організаціях або роботах, ведених під проводом Польської Ліги, які безпосередно чи посередно мали на меті політичне освіджене народу.

„В перших літах своєї діяльності Польська Ліга, поза антінаціональною агітацією тодішніх соціалістів, стрічала головну перешкоду в загальній апатії і зашмертю всякої політичної думки серед суспільності.

„Щоб переломити ту перешкоду і звернути думку суспільності до політичних цілей, Польська Ліга мусіла взяти способів сильніших від пропаганди словом і письмом — ряду публичних маніфестацій. Привід до них дали соті національні річниці, які припадали тоді, з яких першою була річниця конституції 3 мая в 1891 року.

„Одначе рівночасно будили ми політичну думку иншими способами: при помочи відозв, видаваних з різних приводів, брошур і летучих листків. Анї на хвилю не спиняла ся, навпаки, набирала що-раз ширших розмірів, що-раз виразнішого характеру нелегальна діяльність над освітою народу, яка підготовляла його до політичної діяльності. В тім періоді свого існування наша організація значно розширила ся, обнимаючи в тіснійші рами сили, які доси працювали розрізнено. Так само тоді, з формальних причин, Польська Ліга прийняла назву, відповіднійшу для організації, що працює в краю, назву Ліги Народової, не змінючи своєї програми анї тактики.

„Трилітній період маніфестацій осягнув намірену ціль. Політичний рух охопив ширші круги суспільности, почав поволи захоплювати народні верстви. Що-раз численніші прояви сього руху і зріст його популярности вплинули посередно на соціалістичну партію, якої діяльність приймає виразну патріотичну закраску“.

Знаючи історію „Польської Ліги“ в загальних рисах, розглянемо її деталі.

Програму Польської Ліги розглянемо на иншім місці, — тепер же зазначимо тільки загально, що вона з одного боку навізувала до найгарнійших традицій польської революційної демократії, до ідеалів „Польського Демократичного Товариства“, а з другого боку наближувала ся до народницької ідеології „Głos-y“.

Організація Польської Ліги складала ся: 1) з централізації Ліги, 2) з провінціальних комітетів ві всіх підбоях, 3) з комітетів губернських і повітових ві всіх підбоях, 4) з комітетів заграничних в краях, в яких польський елемент живе в значнійшій числі, 5) з різних тайних і явних організацій в краю і за границею, 6) з агентів централізації. Централізація мала власть над усіма иншими організаціями, їй підлягали безпосередно комітети провінціальні, заграничні і агенти централізації; комітетам провінціальним підлягали комітети губернські і повітові; губернським — повітові. Ціла організація була тайна і зберігала строгу конспірацію. На скільки ся організація була переведена, на се нема даних ¹⁾.

Першою заграничною публікацією „Польської Ліги“, як признає відозва „Ліги Народової“, була брошура „Rzecz o obronie czyn-

¹⁾ Статут „Польської Ліги“, з якого беремо отсі відомости, надрукований в книжці: *Mieczysław Mazowiecki, Historia polskiego ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim. Kraków 1903. Стор. 110 — 118.*

nej i o Skarbie Narodowym“, видана в Парижі 1887 р. без ніякої партійної фірми, тільки під криптонімом „Z. F. M.“, за яким, як опісля стало звісно, укривався звісний польський політичний емігрант і письменник Зигмунт Мілковський (його літературний псевдонім: Т. Т. Jeż), що опісля став виступати як одинокий явний представник „Ліги Народнової“.

Брошура Мілковського, як уже видно з назви, обговорює дві справи: справу активної оборони і справу національного скарбу. Справа активної оборони належить до питань тактики, отже розглянемо її в звязку з програмою „Польської Ліги“, а тут зазначимо тільки загально, що під активною обороною автор розуміє постійний революційний фермент, постійний бунт проти правительств, які панують над Польщею, бунт, який при кожній нагоді виявлявся би ділами. Справу національного скарбу, як справу організаційну, обговоримо на сім місці.

Для діяльності, яку собі назначила „Польська Ліга“, треба було очевидно чи-малих фондів. І тут лежить зовсім зрозуміла причина збирати такі фонди. Але Мілковський, а властиво „Польська Ліга“, бо се був її проєкт, надали сій справі занадто широкі і через те фантастичні основи. „Польська Ліга“ мала на меті підготувати і повести польський народ до боротьби за державну самостійність; сій великій цілі повинен відповідати так само великий фонд, який мав би значіне не якогось партійного фонду, але був би фондом національним, національним скарбом. Головною метою того „Скарбу Народового“ було б приготувати потрібні фонди на тоді, коли настане слухний час на виборене державної самостійности, а тимчасом з нього можна-б підпирати ту акцію, яку Мілковський назвав активною обороною. По проєкту Мілковського „Скарб Народовий“ повинен би обняти всі землі польської держави організаційною сітю на підставі добровільного оподаткування; ся організація повинна би заступати фінансову організацію держави.

„На нашу думку — пише Мілковський — найпрактичніший спосіб збирання грошей для такої цілі, се обложити себе національним податком, який стягали-б назначені для сього поборці. За підставу організації треба взяти такий адміністраційний поділ, який завели завойовники і на тій підставі позакладати: в російським підбою комітети повітові, губернські і краєві (польський, литовський, інфлянтський, білоруський, український); в австрійським підбою комітети повітові, окружні і краєві (мало-польський, червоноруський); в пруським підбою комітети повітові, реґенційні і краєві (велико-

польський, пруський, шлеський). Комітети поназначують поборців і касієрів. Суми, стягнені в означених речинцях в повітах і відсилені по черзі до кас повітових і губернських, сконцетрують ся в кінці в головній касі Скарбу Народового. За границею діяльність поборців можна буде легко перевести при помочи еміграційних товариств“.

З сього видно, яку широку організацію мав на думці Мілковський. При нагоді завважимо, що поділ Галичини на часть польську і українську, проти якого виступають з такою силою польські політичні партії, в першій мірі народова демократія, не такий страшний, коли ходить о польські інтереси. В інтересі організації „Скарбу Народового“ Мілковський пропонує для Галичини два „краєві комітети“: польський і український. Сим мимоволі признав він, що Галичина не одноцільна країна, тільки складається з двох „країв“, з яких кожний має свої окремішности. Не хочуть тільки признати того польські політики, коли Українці покликають ся на ті окремішности в своїх національних інтересах.

Як уже знаємо, першим актом діяльності „Польської Ліги“ було подане ініціативи до заложення „Скарбу Народового“. В статуті „Польської Ліги“ є окремий розділ про „оподатковане і національний скарб“. По постановах сього статута всі члени „Польської Ліги“ повинні складати прогресивний податок на підставі окремих таблиць, призначених для добровільних податкових зізнань. Кожда низша організація одну третю податків обертає на свої потреби, а дві треті передає висшій організації; найвисша організація „Централізація Ліги“ обертає на свої потреби дві треті доходів, а „одна третя всіх доходів Централізації буде капіталізована і коли зорганізується явний національний скарб, передана до того скарбу, під умовою, що управа тої інституції повстане з загальних виборів еміграції, яка перебуває в Європі, всі тимчасові часткові скарби зединить у своїх руках, а більшість, почавши від двох третіх членів тої управи, належати-ме тайно до Ліги і постановам інституції скарбу зможе надавати й запевняти напрям, вказуваний Централізацією“¹⁾.

„Скарб Народовий“ справді зложено і на осідок для того вибрано польський національний музей в Рапперсвілі в Швейцарії. Але швидко показало ся, що він не в силі відповісти тим фантастичним цілям, які назначили йому його оснувателі. Хоч до не-

¹⁾ Mazowiecki, Historia, стор. 118.

давна (менш більше до 1905 р.) всі радикально-патріотичні елементи вважали його справді загально-національною, а не партійною, народово-демократичною інституцією і вся радикально-патріотична преса без різниці партій підпирала його, фонди, які впливали до нього, були дуже незначні¹⁾, і то походили головно зі складок політичної еміграції в західній Європі і зарібкової еміграції в Північній Америці. В 1901 р. „Przegląd Wszechpolski“ (кн. VI). констатує „сумне явище, що з рідної землі впливає доси на скарб дуже мало“.

Справою „Скарбу Народового“ зайнявся головно „Związek wychodźstwa polskiego“, „організація, що обіймає всіх Поляків поза границями краю, які змагають до незалежності Польщі і бажають працювати для здійснення сеї цілі в дусі принципів Демократичного Товариства, поміщених в його маніфестах і відозвах і потверджених маніфестами національного правительства з 1863 р.“. Ся організація повстала в 1891 р. в Парижі під впливом народово-демократичного руху, з яким усе солідаризувала ся від самого свого початку, а в 1899 р., коли „Ліга Народова“ оповістила звісною відозвою про своє існування, „Związek wychodźstwa polskiego“ став також явно під прапор „Ліги Народової“.

Та душею „Скарбу Народового“ був той, хто перший виступив публично з сим проектом — Зигмунт Мілковський.

Мілковський, звісний і заслужений польський письменник, пішов на еміграцію як офіцер в угорським повстанню 1849 р., і з того часу не бачив рідної землі. В 1863 р. національне правительство назначило його полковником, поручаючи піднести повстанню на українських землях. Вибираючи ся на поле бою, Мілковський задумав перейти зі своїм відділом з оружжям в руках Румунію, але під Констанцією румунський відділ заступив йому дорогу і після невеликої перепалки розоружив його. Так скінчила ся роль Мілковського в повстанню 1863 р.; він вернув до західної Європи, задержуючи на еміграції титул полковника.

По своїм поглядам революційний демократ, одначе з виразними польонізаторськими тенденціями супроти непольських народів колишньої польської держави, які проявляв в пресі ще перед

¹⁾ Так в січні 1902р. виносив він 222.385 франків 65 сантимів, „себто стільки, — як іронізує консервативний автор книжки про народову демократію (Nasze stronnictwa skrajne przez Scriptora, Kraków 1903, стор. 114), — скільки пр. коштувала англійський скарб одна година побуту військ Трико-ролівства на території трансвалської війни“.

повстанем 1863 р.¹⁾, при тім через жите здалека від рідного краю і його реальних обставин скамянїлий у своїх поглядах, Мілковський, злучивши свою політичну долю з долею народово-демократичного руху, віддав ся цілою душею власне тій інституції, яка повинна відіграти таку визначну роль в відбудованю Польщі — „Скарбови народовому“.

В своїх мріях про „Скарб Народовий“ Мілковський уважає його то інституцією, якої „задача змагає просто до незалежности Польщі“, то „патріотичним символом“, який „дає запоруку тривкості польської справи“, бо „доки він існувати-ме, доти, незалежно від висоти фондів скарбу, польська справа серед політичної путаниці не зійде з денного порядку“, — а як далеко забігає він в тих мріях в країну фантазії, видно хоч-би з сього уступу:

„Коли-б так наслідком переважних причин не стало таких організацій (себ-то таких, які заслугоють на підпомогу з фондів „Скарбу Народового“), Скарб тоді бере підпомогу назад, фонди уміщує в якимсь банку (пр. в англійським) на складані проценти і жде... жде... Таке дожидане... могло-б тягнути ся роки, десятки літ, навіть сотні. Неволья Греції тягла ся двадцять віків, Болгарії майже пять, Сербії не цілі чотири. Коли-б і нас зустріло щось подібне, Скарб Народовий ріс би, виріс би до мільярдової висоти і віддав би польській справі чи-малі услуги, коли-б у XXII, може XXIII віці, під вражінем якогось Байрона, що запалив ся б до „вітчини мужів безсмертної слави“, завязала ся на її ґрунті організація, яка відновила б боротьбу за незалежність Польщі“...²⁾.

В 1900 р. Мілковський з припорученя „Ліги Народової“ вибрав ся до Північної Америки, щоб там агітувати між польською зарібковою еміграцією в користь „Скарбу Народового“. Ґрунт до сеї агітації був підготований тим, що стара й сильна польська організація „Związek Narodowy Polski w Stanach Zjednoczonych“ прилучила ся ідейно до народово-демократичного руху і признала авторитет „Ліги Народової“. В Америці приймали Мілковського з великою парадю, що зробило на нього таке вражіне, що його роля в його фантазії виросла до значіня ролі делеґата якогось

¹⁾ Для приміру згадаю про його статю в париськім журналі „Przegląd rzeczy polskich“ з 1859 р., в якій проведена думка, що польонізація, се властиво цивілізаційна місія Поляків на Україні. — Пор. „Польський і руський революційний рух і Україна“, розділ II.

²⁾ Такі мрії порозкидувані скрізь в органі „Związek-u wychodźstwa polskiego“, в париській газеті „Goniec Polski“, заложений 1898 р.

справжнього правительства. І коли в 1902 р. Вільгельм II вислав до злучених держав в дипломатичних цілях свого брата Гайнріха, Мілковський зовсім серйозно розписуєть ся в „Gońc-y Polsk-im“ про те, що Вільгельм II наслідуює „Лігу Народову“, а його брат Гайнріх має на меті спаралізувати вплив делегата „Ліги Народової“ в Америці.

Одначе подорож Мілковського не мала сподіваних реальних наслідків. Правда, „сойм“ „Польського Національного Союзу“, який відбув ся 1901 р. в Толеді, признав „Скарб Народовий“ „спільною касою воюючої Польщі, до якої кождий Поляк повинен обовязково складати свої датки“, і „порішив та поручив членам і групам своєї організації, щоб по змозі як найбогатше і найправильнійше спомогали ту інституцію податками“, — але фонди до „Скарбу“ все таки не впливали в такій мірі, як повинні би впливати до „спільної каси воюючої Польщі“.

Як ми бачили зі статута „Польської Ліги“, вона мала на меті дістати „Скарб Народовий“ під свій виключний вплив. Коли-ж її наступниця, „Ліга Народова“, заволодівши „Скарбом“, почала вживати його виключно на партійні, народово-демократичні цілі, радикально-патріотичні елементи зпоза народової демократії усунули ся від участі в інституції „Скарбу“, оголосивши при тій нагоді кілька скандалів в справі народово-демократичної господарки в „Скарбі“. З того часу загаль перестав інтересувати ся „Скарбом Народовим“; він зійшов до ряду чистопартійної інституції, якою й повинен би був бути від початку, коли-б не фантастичні плани оснувателів „Польської Ліги“ 1).

Для праці між молодіжю „Польська Ліга“ покликала до життя окрему тайну організацію: „Związek Młodzieży Polskiej“. Ся організація мала також строго конспіративний характер і складала ся з трьох категорій членів: 1) колегів, 2) товаришів і 3) братів; „брати“ були найвисшою категорією 2). „Związek Młodzieży Polskiej“ мав свої організації ві всіх трьох підбоях і за границею. Про його ідейне обличчя поговоримо пізнійше.

Приходимо тепер до тих маніфестацій, які устроїла „Польська Ліга“ з початком 1890-х років з приводу сотих національних

1) Справі „Скарбу Народового“ і його ініціаторови Мілковському ми тому присвятили на сім місці стільки уваги, бо до сих справ уже не мати-мемо нагоди вертати.

2) Див. Wilhelm Feldman, Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi 1846—1906. Krakow 1907. Tom drugi. Стр. 164.

річниць, щоб „переломати загальну апатію і звернути думку суспільности до політичних цілей“.

На першу з тих маніфестацій назначено день 3 мая 1891 р., — соті роковини конституції 3 мая. До обходу сих роковин публичною маніфестацією закликала відозва з датою: „Варшава, в марті 1891 р.“ присвячена головно оцінці значіння конституції 3 мая, а далі тодішньому стану польської суспільности в Польськім Королівстві; політичних вказівок, коли поминути загальні уваги, в ній зовсім не було. Своїм змістом та відозва вказує зовсім ясно на своє походження з кругів „Польської Ліги“ і „Głos-y“. В маніфестації, яка почала ся богослуженем і опісля приняла форму походу до пам'яткової каплиці в ботанічнім саді, взяло участь кілька сот людей, значить, вона не мала масового характеру.

В падолисті того самого року появила ся знов відозва, яка, вказуючи на успіхи обходу роковин конституції 3 мая, приписувала між иншим впливови сього обходу „зроджене в цілій суспільности стремління обходити жалобою будучий (т. є. 1892) рік, в яким минає сто літ від Торговицької Конфедерації“. Покликаючи ся на сей vox populi, відозва „лучить свій голос з голосом загалу, закликаючи цілий нарід до жалоби, яка повинна об'явити ся в понеханю всяких балів, забав, веселих танців і т. д.“.

До сеї національної жалоби не вдало ся прихилити загал, як сього хотіла відозва.

В кінці третя маніфестація була 17 цвітня 1894 р., — в соті роковини повстання Кіліньського в Варшаві. В сій маніфестації взяло участь коло 300 людей.

Відозва „Ліги Народової“ заявляє, що „трилітній період маніфестацій осягнув намічену ціль“. Зі свідощів, які знаходимо про ті маніфестації як в консервативних, так і в соціалістичних органах, не можна потвердити сього погляду; з тих свідощів виходить, що маніфестації не мали масового характеру. Для характеристики настрою серед тогочасної польської суспільности треба зазначити, що і консервативні і ліберальні круги виступили з рішучим осудом маніфестацій, а консервативна преса виступила проти їх ініціаторів з усім боевим арсеналом, який має вона звичайно проти революціонерів, не виключаючи навіть „аргументу“ про „агентів-провокаторів“. Проти маніфестацій виступили між иншим і такі радикально-патріотичні органи польської преси в Галичині, як „Kurjer lwowski“ і „Nowa Reforma“.

Періодом маніфестацій кінчить ся діяльність „Польської Ліги“ і починаєть ся діяльність „Ліги Народової“.

В 1894 р., як уже було згадано, наслідком арештовань закрито „Głos“, те легальне огнище „Ліги“ в Варшаві. Часть членів редакції переїздить тепер до Галичини, купує двотижневник „Przegląd emigracyjny“ і перемінює його на місячний журнал „Przegląd Wszechpolski“ (1895), який робить ся закордонним органом „Ліги“.

Рівночасну стару назву: „Liga Polska“ витискає нова: „Liga Narodowa“. По свідоцтву льондонського соціалістичного „Przedświt-a“ ще в 1894 р. появили ся відозви з підписом: „Komitet Centralny Ligi Narodowej Polskiej“, видані в мовах польській, французькій, литовській, українській і руській („Центральний Комитетъ Національної Польскої Лиги“). Про організацію „Ліги Народової“ нема ближших даних; знаємо тільки, що її найвисшою властю став „Центральний Комитет“, який по донесеню „Przeglądu Wszechpolskiego“ (1902, стор. 146) складаєть ся з п'ятиох членів і засідає в Варшаві. В 1899 р. „Ліга Народова“ видає звісну відозву (з датою 8 грудня), якою оновіщує про своє існуванє, про свою роль в розвитку революційно-патріотичного руху, про свої сили і про свої змагання. Ту часть відозви, що відносить ся до рр. 1885 — 1894, вже знаємо; тепер познайомимо ся з дальшою частью. Як ми вже бачили, патріотичну закраску соціалістичного руху вважає відозва „Ліги Народової“ наслідком посередного впливу патріотичного руху.

„Але другим наслідком зросту національного руху — читаємо далі — була реакція в тих кругах суспільности, для яких думка боротьби з завойовничими правительствами, головнo-ж думка покликания народу до тої боротьби, була все грізна й ненависна.

„Упадаюча суспільно й економічно аристократично-шляхотська верства для вдержання свого становища почала свідомо або несвідомо шукати підпертя в союзі з чужими правительствами. В російськiм підбою повторяло ся те, що в дещо иншій формі виявило ся давнiйше в Галичині і пруськiм підбою. Богате-ж міщанство, що має претензії до політичної спадщини після аристократії і шляхти, побачило знов у союзі з правительством надію корисної реалізації своїх класових та особистих інтересів. При першій нагоді в 1894 р. виступила в російськiм підбою угодова політика. Вірнопідданче приняте царя в Варшаві (1897) було зенітом успіхів тої політики, але рівночасно початком її політичного банкрут-

ства. Ведена кругами, в руках яких є значні матеріальні засоби, угодова політика грозила поважною небезпекою зіпсуття загалу фальшивими окликами. Супроти тої небезпеки організація Ліги Народової поклала головний натиск на агітацію друкованим словом і боротьбу з пагубною пропагандою льюалізму.

„В тій боротьбі виявили ся й заострили ся суперечні змагання різних політичних напрямів, і Ліга Народова, як представниця боротьби з правительством, опертої на свідомій діяльності народніх верств, мала нераз змогу переконати ся про чисельність і силу свого табору. Щоб надати йому означену політичну індивідуальність, яка-б обіймала всіх прихильників діяльності Народової Ліги, вона утворила демократично-народову партію, яка 1896 р. виступила зі сформулованою програмою, приложеною до потреб біжучої хвилі і політичної тактики, відповідної для ширших кругів, не обнятих тісною організацією. Хоч та програма була призначена виключно для російського підбою, одначе і в Галичині та пруським підбою знайшли ся одиниці і групи, які прийняли її з деякими змінами, відповідними до місцевих обставин.

„В тім часі видавничя, публіцистична діяльність стала одною з головних задач Ліги Народової. При помочи газет і брошур, видаваних під її безпосереднім чи посереднім впливом для інтелігенції і для народу і ширених нею, Ліга Народова систематично впливала на публичну опінію і на вироблене польської політичної думки. Банкротство угодової політики, звільняючи на разі Лігу Народову і згуртовану кругом неї демократично-народову партію від обовязку систематичного поборювання ослабленого внутрішнього ворога, дозволяє майже всі сили організації посвятити праці, яку Ліга Народова від початку свого істновання вважала найважнішою задачею: до праці над політичним освідомленем і організацією народу. Се нині найпильніша задача, бо боротьба з російським правительством і його союзниками в нашій суспільности стає щораз виразнійше боротьбою за польський народ, за вплив на нього, за його душу.

„Результати тої праці, що вела ся від богатьох літ, розширяючи свій круг і розпоряджаючи щораз поважнійшими засобами, відповіли нашим найсмілійшим надіям. Завдяки тій праці Ліга Народова скріплює нині свої ряди переважно вербованем з сільського й городського народу, організуючи його активні сили до боротьби; завдяки тій праці добули ми право виступати не тільки як приятелі народу й оборонці його змагань та інтересів, але

як його представники. І як представники народу ми є нині єдині представники нації, бо неправду голосять ті, що поминаючи народ або навіть виступаючи проти нього, видають себе оборонцями національної справи.

„Хочемо бути представниками національних інтересів і національної політики, отже не накидаємо загалою ніякої непорушної доктрини ані перелетних хвилевих помислів. Не спускаючи з ока кінцевої цілі нашої національної праці: незалежності Польщі, Ліга Народова від початку свого існування держала руку на живчику нашого колективного життя, поступаючи в своїй програмі разом з розвитком політичної думки суспільності, освідомляючи та організуючи ті змагання, що повставали в народі під впливом духа часу та реальних умов як справжній вислов нинішніх потреб і вимогів політичного положення.

„Коли виступаємо як партія, то не тому, неначе-б представляли інтереси одної верстви, але тому, що стаємо в противенстві до інших, класових або кoterійних змагань, тому, що в покликанню і зорганізованню народньої маси до політичного життя бачимо найважнішу задачу національної політики.

„Як представники загально-національних інтересів, сильні повновастю, яку нам дає народ, ідучи з нами, почуваємося до важкого й небезпечного обов'язку управляти політикою нації і те правління добудемо.

„Опираючи ся на народі, маємо живе почуте і ясну свідомість національної сили. Не в доривочних вибухах опору, не в жебранині ласк у завоювничих правительств, не в уроених компромісах бачимо задачу національної політики, але в безперестанній боротьбі за наші права, за нашу самостійність і за суспільну самодіяльність народу, в боротьбі, яка дасть нам ряд реальних здобутків, що приближать осягнене великої цілі: повної незалежності.

„Не означаємо з гори характеру тої боротьби, не вирікаємося ніяких способів діяльності, які покажуть ся успішними. Беремо нині ті, які вказує нам політичний розум.

„Змаганням ворогів, які мають на меті розділити нашу націю, хочемо протиставити свідоме змагання до національної єдності, замахам на наші природні права, на нашу самостійність — систематичний і витревалий відпор, зорганізованому насильству завоювничих держав — одноцільну і зорганізовану політичну силу польського народу.

„В громадянській праці будемо підширати й розвивати суспільну самопоміч, організацію публичної служби на всіх полях колективного життя. Мусимо в неволі й політичнім розбитю закладати підвалини і будувати зруб національної самостійности будучої Польщі, мусимо розростати ся в організм, що живе своїм життям, послухний тільки собі, що управляє собою наперекір усім накиненим правам.

„Вірна тим принципам і змаганням, оперта на демократично-народовій партії, яка все зростає, Ліга Народова після тринадцятилітньої тайної діяльности, в якій вправили ми наші сили, виступає нині явно, закликаючи всіх, що хочать і повинні йти з нами, до спільної праці й до боротьби під одним прапором. Робимо се після зрілого намислу, розваживши докладно всякі можливі наслідки, бо почуваємо ся досить сильними, щоб не зійти з дороги, яку ми собі назначили. Хочемо не тільки витревати на ній, але й йти вперед, зближаючи ся з кожним кроком до мети нашої праці, наших свідомих змагань, нашої незахитаної віри, святої надії всіх наших серць, до Польщі одної, свободної, незалежної“.

Отсей „явний виступ“ „Ліги Народової“ годі вважати справжнім явним виступом. Відозву з польським орлом і підписом: „Liga Narodowa, Komitet Centralny“, яка виявляє тільки назву організації і в найзагальніших рисах її діяльність і її змагання, а не виявляє ані сути організації ані детальної програми ані осіб, годі вважати явним виступом, бо в такім разі треба б уважати явними пр. всі тайні і нелегальні соціалістичні організації в Росії, і то з тим більшим правом, що вони мають в заграничних організаціях і явних представників і виявляють багато більше зі своєї діяльности.

Через те отсей виступ „Ліги Народової“ треба вважати тільки агітаційним способом, щоб розхвалити свої заслуги, яких ніхто не може перевірити, і на тій підставі оголосити себе національним правительством. Сього, правда, „Ліга Народова“ не каже дословно, але лиш те може мати на меті заява: „Почуваємо ся до важкого й небезпечного обовязку управляти політикою нації і те правліне здобудемо“.

Та чого не сказала дословно відозва „Центрального Комітету“ те договорюють інші органи „Ліги Народової“.

„Przegląd Wszechpolski“ (1900, кн. I), коментуючи відозву, заявляє, що „з організованою силою може бороти ся з успіхом тільки инша організована сила, з завойовничими правительства-

ми — наше власне, польське правительство, — не лякаймо ся слів — правительство національне“.

Популярний орґан „Ліґи Народнової“ „Polak“ (ч. 1 з 1900 р.) називає „Ліґу“ „національною властю, яка управляє політикою в російським підбою“.

„Związek wychodźstwa polskiego“ на засіданню членів виділу і п'ятиох делегатів своїх груп 24 грудня 1899 р. ухвалює оставати від тепер в своїй діяльності „в тіснійшій злуці з народово-демократичною партією“, а в обіжнику з 3 мая 1900 р., висланім до своїх груп, заявляє, що „Ліґа Народова і демократично-народова партія дістали в спадщині після еміґрації з 1831 р. місію вести непримириму боротьбу проти ворогів Польщі, працюючи для народу і з народом змагаючи до незалежности“; закликає „згуртувати ся як найчисленнійше в „Związk-u wychodźstwa Polskiego“, стати при Лідзі Народовій і демократично-народовій партії і таким чином сповняти обовязок політичних еміґрантів, який містить ся в словах: служити краю помагаючи йому в борюббі проти денационалізації і в змаганнях до здобуття незалежности“; в кінці кличе, що „кожде вагане було б нині відступництвом і відреченем імени Поляка“.

В кінці згадуваний уже „сойм“ американської організації „Związek Narodowy Polski w Stanach Zjednoczonych“ в Толеді 1901 р. приймає ухвалу: „Признаючи Ліґу Народову в Польщі правно урядуючою властю польської держави і спадкоємцем всіх прав, які мали попередні правительства тої держави від польських королів і соймів до правительств після розділу, яких ряд замикає знане ширшому загалови національне правительство з 1863 р., висловляємо сій національній власті нашу честь, пошану і вдячність за її працю для добра польського народу“.

І так орґани „Ліґи Народнової“ признали її національним правительством, але се признане і скінчило ся на її орґанах. Всі інші орґани польської політичної думки, від консервативних до соціалістичних, виступили остро проти такого самозванства, одні (консерватисти) — боячи ся, щоб се не стягнуло нових репресій правительства, другі-ж (соціалісти) — висміваючи ту самохвальбу, яка на їх думку зовсім не відповідала фактичним обставинам.

З початком нашого віку практичний провід народово-демократичного руху починає вести народово-демократична партія, заложена, як уже знаємо, „Ліґою Народновою“ в 1896 р.

Народово-демократичний рух, примушений до тайности в Польськiм Королiвствi, починає виступати явно в двох інших частях Польщi, в Галичинi i в Познанщинi.

В Галичинi вiд 1895 р. виходить теоретичний орган руху „Przegląd Wszeczpolski“ (спершу у Львовi, а вiд 1902 р. в Краковi; з кiнцем 1905 р. „P. W.“ перестав виходити), вiд 1896 р. популярний орган „Polak“ (в Краковi), призначений головно для Королiвства, вiд 1899 р. „Тека“, орган академiчної молодiжи. Але на широке поле галицької полiтики виходить народова демократiя аж з початком 1902 р., заволодiвши найбільшим польським денником „Słowo polskie“. З початком 1904 р. організуєть ся народово-демократична партiя для Галичини, а другий партійний зiзд з 8 i 9 грудня 1905 приймає партiйну програму.

Тимчасом в Росiї народово-демократична партiя оставала ся тайною організацією аж до 1906 р. В 1896 р. виступила вона там, як звiсно, з першою програмою; в 1903 р. оголосила другу програму; в кiнцi, виступаючи з настанем „конституційної ери“ явно, виробила третю програму.

Так пройшли ми — сказати б — зверхню iсторiю народової демократiї. Найголовнiйшi її моменти: 1886—1894: „Głos“, „Liga Polska“. — 1894: перемiна старої назви: „Liga Polska“ на нову: „Liga Narodowa“. — 1895: „Przegląd Wszeczpolski“. — 1896: народово-демократична партiя для Польського Королiвства. — 1899: „явнiсть“ „Лiги Народової“. — 1902: початок масового народово-демократичного руху в Галичинi. — 1906: полiтична явнiсть народово-демократичного руху в Польськiм Королiвствi.

Знаючи ту зверхню iсторiю народової демократiї, перейдемо в дальших роздiлах до її принципiв i її полiтичної дiяльности.

IV.

Пізнавши зверхню історію народової демократії, подамо тепер в загальних рисах образ її ідейного обличчя. Одначе мусимо зазначити з гори, що той образ не буде одноцільний, бо ідейне обличчя народової демократії таке невловиме, таке змінне, нинішнє таке неподібне до вчорашнього, що можна дати тільки фрагменти, причинки до характеристики ідейного обличчя народової демократії, а не його суцільний образ.

Як ми вже зазначили, варшавський „Głos“, те легальне огнище того патріотичного руху, від якого народова демократія виводить свій початок, мав характер патріотично-народницько-соціалістичний.

Стоячи на соціалістичнім становищі, „Głos“ вказував на класові антагонізми, доказував, що годі рівномірно підпирати розвиток усіх суспільних клас і ставав у боротьбі інтересів окремих суспільних клас рішучо на бік народу¹⁾. Була се перша польська легальна газета в Королівстві, що сміло і отверто боронила інтересів робучого народу, виступала проти надужиття капіталістів і навіть особисто плямувала тих з поміж них, що занадто ярко угнетали робітників. Соціалізм „Głos-у“ ріжнив ся від марксістського соціалізму тим, що коли марксізм класую, на яку може оперти ся соціалізм, вважає тільки пролетаріят в чистім розуміню сього слова, то „Głos“ тою класою вважав усіх тих, що живуть з власної праці, без огляду на те, чи вони мають приватну власність на способи продукції чи ні, в першій мірі селянську масу, стоячи таким чином на тім становищі, на яким стояли російські народники і на яким стоять теперішні російські соціалісти-революціонери. В полеміці, яку „Głos“ вів з марксістами, що виступали проти нього в „Prawd-і“ і таки в нім самім, вживав він проти марксізму менше-більше таких аргументів, з якими опісля виступив Бернштайн.

1) Для яснїйшого розуміння зазначу, що вживати-му такої термінології: „narod“, „narodowy“ — „нація“, „національний“; „lud“, „ludowy“ — „народ“, „народний“.

Стоячи на народницькім становищі, „Głos“ виступив з принципом „признання народу найголовнішим елементом національного організму“, елементом, який має „власну релігію, власну моральність, власну політику, власну науку, одним словом — власну культуру“; з принципом „підпорядкування інтересів окремих верств інтересам народу“, або, іншими словами, признання інтересів народу, і тільки інтересів народу, загально-національними інтересами. В імя тих інтересів народу „Głos“ виступав остро проти „самозванних претензій“ тих, що хотіли би правити народом „в імя тисячолітньої культури і традиції“, бо „ідеали тої традиції і форми тої культури чужі більшості нації“, бо „історична минувшість Польщі вже для того, що вона виключно шляхотська, мусить бути для народу чужа, часто нелюба, а иноді навіть відразлива“. Своєю задачею ставив „Głos“ „покликати народ не до таких форм національного життя, які витворила догоряюча вже в цілій Європі і з духом новочасної історії незгідна станова цивілізація, але до таких, до яких він може дійти шляхом природного розвитку задатків власної культури, шляхом освідмлення собі своїх власних змагань і образования власних ідеалів“.

Народництво „Głos-u“ мало ярку революційно-патріотичну закраску, яка одначе під гнетом цензури могла проявляти ся більш негативно, — прим. боротьбою з програмою органічної праці, з космополітизмом західно-європейського соціалізму, — ніж позитивно. Для характеристики сього революційного патріотизму „Głos-u“ зазначимо, що він якийсь час солідаризував ся з париським органом „Rобudka“, яка почала виходити 1889 р., виступаючи з „програмою польської національно-соціалістичної партії“¹⁾.

Другим, нелегальним, огнищем революційно-патріотичного руху була, як уже відомо, „Liga Polska“. В програмовій відозві означає вона свою ціль і свої принципи ось-як:

„Задачею Ліги є приготувати і гуртувати всі національні сили для здобуття незалежності Польщі в границях перед поділами на федерацийній основі та з оглядом на національні ріжнікї, не спускаючи з очий і тих частий Річи посполитої, що вчаснійше відпали від неї. Ліга приймає принципи, висловлені в маніфесті колишнього Польського Демократичного Товариства, які буде розвивати, доповнювати і здійснювати в напрямі національним і соціальним“²⁾.

1) Про сю програму див. „Польський і руський революційний рух і Україна“, розділ IV.

2) M a z o w i e c k i, Historia, стор. 110.

Значить, щоби пізнати соціально-політичні принципи Польської Ліги, треба нам звернути ся до маніфесту Польського Демократичного Товариства. Сей маніфест, виданий в Поатіє 4 грудня 1836 р., носить на собі всі риси соціально-політичного радикалізму тогочасної інтернаціональної революційної демократії, радикалізму, який годі відмежити ясно від тогочасного соціалізму. Через те не дивно, що на Польське Демократичне Товариство покликується не лише Польська Ліга, але й Польська Соціалістична Partія (PPS), вважаючи себе його наслідницею.

Маніфест Товариства приписує упадок польської Річі посполитої тому, що „на руїнах старинного народовластя“ запанувала в Польщі шляхта, ті „завойовники прав народу“, „внутрішні гнобителі“. „Свобода, рівність, братерство, спільні колись усім, стали виключним привілеєм одного стану, а народня маса, усунена від політичного життя, позбавлена всіх прав, обдерта з власности, сама обернена в невіддільну від землі власність, не могла мати спільної цілі з пануючим станом. Інтерес шляхти і інтерес народу були собі такі суперечні, як свобода і неволя, добробут і нужда. Роздвоєна єдність, роздвоєні національні сили видали наслідок, загальну безсильність“. „Суспільний порядок, опертий на присвоєнню, де одні вживають всіх користей, привязаних до суспільного життя, а другі примушені нести тільки тягарі, привязані до того життя, се одинока причина нещастя нашої вітчизни і цілої людськості. Доки існуватиме такий порядок, що насилує природну справедливість, доти вести-муть ся внутрішня боротьба між угнетеними і їх гнобителями, між масою, засудженою на темноту, нужду і неволю, і малим числом тих, що загарбали для себе всі користи суспільного життя“. „Привілей, прикритий яким-небудь назвищем, є виломленем з-під загальних обов'язків або присвоєнем якого права, отже запереченем рівности, негациєю природи“. Маніфест виставляє принцип: „Все для народу, через народ, — ось найзагальніший принцип демократії, що обіймає одночасно ціль і форму. Все для народу, для всіх, се ціль; все через народ, через всіх, се форма“. Вважаючи демократичну Європу „природним союзником“ Польщі, маніфест проголошує міжнародне братерство народів: „віримо щиро в співділане народів, оперте на загальнім братерстві і спільній потребі усамовільнення“. Навязуючи до повстання з 1830—31 р., маніфест робить його провідникам закид „кастового еґоїзму“, в яким бачить причину упадку повстання, а на будуче грозить представникам того еґоїзму ось-як: „Коли-б конечна зміна суспільного порядку і йдуча за нею неза-

лежність не могли обійти ся без насильних потрясень, коли-б народ мусів бути строгим суддею минувшости, местником зробленої йому кривди і виконавцем неминучих засудів часу, ми для жменьки упривілейованих не посвятимо щастя трицяти мільонів, а пролита братня кров впаде тільки на голови тих, що в завзяту власний егоїзм поставлять висше ніж спільне добро і визволене вітчизни“.

Ось до яких соціально-політичних принципів признавала ся Польська Ліга, хочаби їх здійснити на цілій території польської Річи посполитої через відбудоване Польщі в як найширших границях, які мала вона коли-небудь за час своєї державної незалежності.

Як бачимо з програми Польської Ліги, вона мала на меті не безпосереднє приготоване повстання, тільки „приготоване і гуртоване всіх національних сил для здобуття незалежності“, значить діяльність, розложену на довший ряд літ, в якій повстане було-б тільки кінцевим результатом. Якої тактики підчас того „приготованя і гуртованя національних сил для здобуття незалежності“ повинна держати ся польська суспільність супроти всіх трьох держав, що поділили між себе Польщу, про се говорять звісна брошура Мілковського п. н. „Rzecz o obronie czynnej i o skarbie narodowym“.

Автор стверджує, що після повстання 1863 р. польська суспільність закинула думку оружної боротьби за незалежність вітчизни і взяла ся за „пасивну оборону“ своїх національних прав, яка лежить в „плеканю матеріяльного добробуту і національності в границях, приписаних правом“. Така „пасивна оборона“ мала на меті „розоружити пімсту“ російського правительства, одначе не тільки не досягла того, але навпаки правительство придумує все нові способи на „повне здавлене польського елементу“. І се на думку автора зовсім зрозуміле. Бо з істнуванем Польщі звязані великі загально-людські задачі, вона є представницею ідеї свободи, коли держави, які над нею панують, є антитезою тої ідеї; отже вони мусять змагати до повного знищення її, вони „роблять те, що наказують їм робити їх житеві інтереси“, бо инакше „самі згинуть“. Від сього правила не виймає автор навіть Австрії, яка також змагає до винищення Поляків „шляхом релятивної лагідности, в своїх наслідках не менше шкідливої, як брутальність“.

Перед сими змаганнями завойовників може Польщу вратувати тільки „активна оборона“. Як розуміє її автор? Обяснимо се найперше на кількох примірах.

Підчас писання тої брошури заложено в пруській Польщі парцеляційний банк, щоб паралізувати ним діяльність пруської кольо-

нізаційної комісії. Отже на думку автора той банк має „одну слабу сторону, а саме, що працюватиме в границях, приписаних правом“. „Німці нас брутально викидають, а ми маємо, коли вони пхають ся до нас, відповідати приязним усміхом і не викидати їх? Чи на се нема способів? Чи вони самі не дають нам права боронити ся від напасти *unguibus et rostris*? Чи такими способами народи не боронять ся з успіхом?“.

А про відносини в Польськім Королівстві автор пише: „Позволяємо безкарно хазяйнувати в нас Дрентельнам, Кохановим, Гуркам, Апухтіним — хазяйнують: і чому-ж не мали-б собі дозволити, коли тих непростених гостей, яких не повинні ми терпіти на польській землі, стрінула в наших порогах протягом двадцяти трьох літ ледви одна пощочина! Чи так вони хазяйнували-б, коли-б на них сипали ся то пощочини то буки“. Або прим. Поляки, що служать у російськім війську, вмирають на війні під російськими прапорами. „Чи не ліпше, не славнійше, не кориснійше для польської справи було би, коли-б вони, замість в російських рядах, умирали на російських шибеницях?“

І так „активна оборона“, се нелегальна боротьба з завойовничими правительствами, боротьба на всі боки, всіма способами, одним словом, як висловив ся пізнійше теперішній лідер народовой демократії в Польськім Королівстві, Роман Дмовский, „безнастанна, хронічна революція“.

Тодішнє народництво польського патріотичного руху пробиваєть ся і в брошурі Мілковского. Одною з користий „активної оборони“ вважає він те, що „така оборона, позбавляючи нас марної надії пробити покорою царські небеса, приневолила би виспі верстви суспільности зеднати ся з низшими, шукаючи в них опертя і відпорної сили“.

Майже рівночасно з Польською Лігою założено „Союз польської молодіжи“ для праці між молодіжю. Ідейне обличчє Союзу було на стільки неясне, що рівночасно можна було його вважати і організацією чисто патріотичною і соціалістичною. Організатори Союзу соціалістам говорили, що се організація властиво соціалістична, тільки не виступає явно з соціалістичною закраскою, щоб не відішхнути елементів поступово-демократичних, а так само говорили вони патріотичним елементам, що се організація патріотична, але не виступає з сим явно, щоб притягти до себе соціалістичну молодіж і переробити її по свому. Можливість істнованя і розвитку організації з таким неясним ідейним обличчєм найліпше доказує,

що тодішній революційно-патріотичний рух не відмежовував себе дуже різко від руху соціалістичного, який — пригадаємо — власне в тім часі, на переломі дев'ятого і десятого десятиліття 19-го віку, почав також набирати патріотичної закраски. Ось як характеризує ці відносини „Przegląd Wszechpolski“ :

„З початку навіть у власних рядах мали ми багато людей соціалістичних переконань... Одні в нашій програмі хотіли бачити національний соціалізм, що протиставить себе соціалізму космополітичному: інші не йшли навіть так далеко, вважаючи рівнобiжне істнуванє наше і соціалістів виключно поділом праці: ті працювали серед робітників, ми серед інтелігенції і селянства“ ¹⁾. „Коли з окремих кружків і відломків почала витворяти ся польська соціалістична партія, яка приняла національну закраску, ми щиро і з успіхом помагали тим зусиллям, виходячи з того, що сфери дійсної діяльності обох партій можна легко відмежити“ ²⁾. „Де-який час подавали ми їм фактичну поміч, даючи наших людей до спільної з ними праці і підпомагаючи їх матеріально: якийсь час льондонський „Przedświt“ друкував ся черенками, які ми жертвували. Пізнійше, коли ті зносини урвали ся, ще довго наші відносини до соціалістів опирали ся на признаню їх корисности, не вважаючи на їх численні хиби, а також на почутю товариськості в нелегальній роботі“ ³⁾.

Соціалістичні сліди знаходимо і в відозві, яка закликає до обходу сотих роковин конституції третього мая. Відозва каже, що „не місце і не час розглядати критично справжню вартість“ тої конституції, що вона „ледви в малій часті“ здійснила тогочасні домагання демократії, бо „шляхотський сойм, сойм тогочасних капіталістів не міг посунути ся занадто далеко в суспільних реформах“.

В брошурі „Nasz program“ (1893), якої автором був Дмовський, бачимо сильний вплив поглядів Мілковського про „активну оборону“ : „Наша політика — читаємо там — мусить бути революційна, бо органічною бути не може, бо не має ніякого легального ґрунту, на яким могла-б оперти ся... Наша діяльність мусить змагати до політичних здобутків, мусить бути не тільки оборонною, але й зачіпною. Для нашого народу, який не бачив інших форм боротьби з ворогом крім масових оружних рухів, зачіпна політика, після виключення останніх, може виглядати фікцією. Щоб її зрозуміти, треба пригадати Ірляндію. Способи її політики нечислимі. Не вважаючи потріб-

1) „Przegląd Wszechpolski“, 1901, кн. VІІІ, стор. 473.

2) Там-же, 1900, кн. ІV, стор. 197.

3) Там-же, 1901, кн. VІІІ, стор. 473.

ним вичисляти їх на сім місці, обмежимо ся тільки на зазначеню, що одні з них мають на меті явне буджене у власній суспільности свідомости і енергії політичної, яке для ворогів є погрозою, інші-ж звернені просто проти правительства“ (стор. 23). „Ціль — політичні здобутки, примушене правительства до уступок, способи — безнастанна хронічна революція“ (стор. 24).

На сім ми закінчимо характеристику ідейного обличчя народово-демократичного руху в його початках. Його національна програма — відбудоване Польщі в історичних границях; в суспільних справах навізував він до традицій Польського Демократичного Товариства, оставав під впливом російського народництва і в близьких зносинах з тодішнім польським соціалістичним рухом; його тактика — „активна оборона“, „безнастанна, хронічна революція“ аж до оружного повстання, яке вибороло би державну незалежність Польщі.

Але все те не мало ясних програмових форм, тільки було ферментом, який найліпше характеризує те, що в руху могли брати участь і старі емігранти з поглядами і традиціями європейської демократії з половини 19-го віку, і молоді публіцисти, виховані на російським народництві, і соціалісти. І коли той фермент порівнаємо з теперішнім обличчям народової демократії, то побачимо, що з тодішніх ідейних елементів ніщо в ній не лишило ся, що теперішнє ідейне обличчє народової демократії є антитезою її ідейного обличчя з початків руху, — так що колиб не те, що одні і ті самі люди брали участь в руху тоді і тепер і ті люди з одного боку самі творять звязок між тоді і тепер, а з другого не відпирають ся тодішніх традицій, тільки навізують до них, то ми навіть не мали би права розглядати польський революційно-патріотичний рух з кінця 1880-их і початку 1890-их років як початок народово-демократичного руху.

Історично беручи, подана нами характеристика відносить ся до часів існування Польської Ліги і „Głos-y“ (1886—1894); Народова Ліга і „Przegląd Wszechpolski“ представляють розвиток в зовсім протилежний бік, в напрямі до теперішнього ідейного обличчя народової демократії.

Найперше наступив розрив з соціалізмом. „Нашим наміром, — признаєть ся „Przegląd Wszechpolski“ (1901, кн. VIII, стор. 473), — особливо наміром людей, свідомих властивої ролі нашого руху, було перероблене соціалістів на національну робітницьку партію. Але вони досить вчасно завважили се і зірвали з нами зносини“. В дальшій своїй еволюції народово-демократичний рух позбув ся народництва і — заступаючи „підпорядковане інтересів окремих

верств інтересам народу“ підпорядкованем інтересів народніх мас інтересам вищих суспільних верств — взагалі всякого демократизму. Так само непримиримість супроти завойовничих держав і тактика „активної оборони“, „безнастанної, хронічної революції“ уступили місця лояльності і легальності. Лишила ся тільки ярка національна закраска, яка на таких реакційнім підкладі розросла ся буйно в крайній націоналізм, що хотів би всі народи, які були поневолені польською Річю посполитою, прикувати на віки до воза історичної Польщі. Одним словом, народово-демократичний рух що раз більше тратив свій первісний зміст, аж став антитезою своєї минувшости.

Ту еволюцію в її політичних проявах прослідимо далі. Тепер же спинимо ся на тих теоретичних виводах, до яких вона довела і які таким чином стали основою теперішньої політичної народово-демократичної думки. Маємо на думці працю Зигмунта Баліцького про „Національний егоїзм супроти етики“¹⁾ і „Думки новочасного Поляка“ Романа Дмовського²⁾, голови польського кола в російській державній думі.

Баліцький, заки став творцем народово-демократичної доктрини, перейшов школу соціалізму. В Петербурзі, де був в університеті, оставав під впливом російського народництва, опісля в Варшаві і Львові належав до польських соціалістичних груп. Він був одним з тих соціалістів, що належали до Польської Ліги і серед праці від імени Ліги в Союзі польської молодіжи „визволив ся“ поволі з соціалістичної ідеології, заступаючи її ідеологією національного егоїзму, який на його думку є одним і найвисшим етичним законом для нації.

Автор розрізняє два роди альтруїзму: „один змисловий, опираєть ся на співчутю, милосердю, приязности, охоті догодити иншим або уникнути виду терпінь; він граничить близько, а навіть часто зливаєть ся з егоїзмом; другий самосвідомий, полягає на тім, щоб зілляти свої почування з добром загалу, щоб відносити ся до його справ так само, як до своїх власних, отже не є нічим иншим, як суспільним егоїзмом, що відбиваєть ся в інстинктах одиниці“³⁾. Перший називає автор індивідуалістичним або індивідуалістично-товариським, другий суспільним.

1) Zygmunt Balicki, Egoizm narodowy wobec etyki, Wydanie drugie uzupełnione, Lwów 1903.

2) Roman Dmowski, Myśli nowoczesnego Polaka, Wydanie drugie, Lwów 1904.

3) Egoizm narodowy wobec etyki, стор. 17—18.

Сим двом родам альтруїзму відповідають на думку автора два роди еґоїзму. „Еґоїзм змисловий полягає на безпосереднім змаганю шукати вдоволення й уникати терпіння, він творить також часто справжню точку виходу, а навіть безпосередню причину для змислового альтруїзму“¹⁾. „Еґоїзм самосвідомий опирається на почуття особистого достоїнства і власної вартости, на внутрішній свободі і незалежності, на амбіції зазначити ся корисно в загальнім житю, на глибокім відчуваню особистої відповідальности, на естетичній вчинків, в кождім разі на сильній індивідуальности“²⁾.

За те автор не признає принципіальної різниці між альтруїзмом і еґоїзмом взагалі. „Змисловий альтруїзм і змисловий еґоїзм належать до одного і того самого духового типу, переплітають ся, лучать ся з собою і переходять легко один в другий“³⁾. Так само „самосвідомий альтруїзм і самосвідомий еґоїзм вяжуть ся органічно з собою і виступають разом в загальнім житю одиниці, а коли-б ми хотіли звести їх до себе, то побачили-б, що другий розпливається в першій, бо самосвідомий еґоїзм черпає всі свої причини з почуття добра суспільности, тільки старається відіграти в її житю роль самостійного чинника“⁴⁾.

Сим двом умово-чутевим типам відповідають на думку автора дві етичні системи: „етика особистого ідеалу, індивідуалістична, змислова і догматична“ і „етика загальної ідеї, суспільна, самосвідома і автономічна“⁵⁾. Перша „бере кождий вчинок сам в собі, незалежно від часу, місця, обставин і наслідків“⁶⁾; друга бере під увагу всі конкретні умови істновання і відносин людських і аж на тій підставі вказує кождому безоглядним способом властиві його становищу індивідуальні і суспільні обовязки“⁷⁾. „Етика ідеалів кладе собі безпосередню метою коли не осягнене, то бодай приближене одиниці до стану безоглядної досконалости, при чім понятє досконалости, позбавлене предметової суспільної оцінки, мусить бути менше або більше апріорне“⁸⁾. „Етиці ідеалів протиставить ся етика ідеї, етика суспільна. Її провідним принципом є реальне добро конкретної суспільности, до якої належить дана одиниця. Наказом для сеї одиниці буде витворити з себе одноцільний, гармонійний і сильний тип, який відповідав би її власній індивідуальности (самосвідомий еґоїзм), дальше привязати ту індиві-

¹⁾ Там-же, стор. 19.

²⁾ Там-же.

³⁾ Там-же, стор. 20.

⁴⁾ Там-же, стор. 20—21.

⁵⁾ Там-же, стор. 23—24.

⁶⁾ Там-же, стор. 22.

⁷⁾ Там-же, стор. 23.

⁸⁾ Там-же, стор. 24.

дуальність до властивих їй кругів, сфер, груп і цілої суспільності (самосвідомий альтруїзм), в кінці зілляти її духово з її суспільністю і прийняти добро суспільності, її бажання і її цілі за свої (загальний егоїзм)¹⁾.

З сих двох етичних систем автор вибирає етику ідеї, а найвисшим її ступнем уважає національний егоїзм, бо на його думку найвисшою суспільною індивідуальністю є власне нація.

Національний егоїзм є найвисшим етичним законом для всіх членів нації. „Суспільна кляса, — навчає автор, — яка почувала-б себе більш солідарною з такою-ж клясою иншого народу, ніж з иншими клясами народу власного, для якої міжнародня спільність принципів має більшу вагу, ніж спільність національних традицій і інтересів; товариська сфера, що входить в зносини щоденного життя зі сферами ворожої суспільності, — заслугують на безоглядне осуджене зі становища публичної моральності, незалежно від інтенцій, які ними руководили, бо вони кладуть егоїзм свого альтруїзму висше, ніж альтруїзм, який обов'язує їх супроти національного егоїзму“²⁾.

І так найвисший етичний закон для одиниці, се альтруїзм, який обов'язує її супроти національного егоїзму. А найвисший етичний закон для нації? Чи може альтруїзм, який обов'язує її супроти людськості? Ні! — відповідає автор.

„Моральність народу в сфері внішних відносин не є нічим иншим, як тільки його політикою супроти инших народів“³⁾. „Уявімо собі стан суспільності первісний, позбавлений всяких тривких суспільних зв'язків, де нема ані поліції ані судів, де кождий полишений самому собі, а запобігання нападам і насильствам та каране їх є ділом самого покривдженого. Там панувати-ме етика явної боротьби або затаєного антагонізму, етика, що полягає на замкненню в собі, на егоїзмі і відпираню сили силою, бодай у відносинах до тих, що виявляють злі наміри. Вибачати кривди, обмежати ся до наказу „не чини зла“, а дарувати провини, нести для инших жертви, яких ніхто не зрозумів би і які кождий визискав-би, може довести тільки до зросту анархії, до безкарного розпаношення надужити і переваги брутального насильства над справедливістю. Власне в такому положенню знаходять ся сучасні нації, полишені власним силам, позбавлені всяких загальних інтернаціональних

1) Там-же, стор. 34—35.

2) Там-же, стор. 55.

3) Там-же, стор. 59.

зв'язків, всякої загальної екекутиви. Вони самі мусять боронити своїх прав, оберігати свою незайманість і карати замаху, звернені проти їх індивідуальности: є се для них вказівкою політики, моральним обов'язком як супроти себе так і супроти інтернаціональної суспільности“¹⁾).

„Чи суспільна етика вимагає від нації альтруїзму супроти інших членів інтернаціональної суспільности? Коли-б їх взаємини дійшли до того ступня солідарности, спільности інтересів і організації, що нації Європи утворили би одні Злучені Держави, дбати о добро загальної цілости, берегти спільних інтересів злучених частий було-б обов'язком усіх складових частий. Але навіть тоді се робилося би в ім'я їх самосвідомого егоїзму, в ім'я ширше понятого власного інтересу. Альтруїзм супроти цілости починається не на ґрунті сфедерованих держав, дякуючи ідентичности їх потреб, спільности ворогів і єдности змагань, але аж на ґрунті союзної держави, в якій складові часті служать уже безпосередно інтересам цілости. Нині навіть перша з тих форм інтернаціональної організації належить до сфери ідеологічних мрій, а що говорити про другу!

„Навіть найблизші відносини добровільної злуки між націями опирають ся на союзах і трактатах, які управильнюють взаїмні права і обов'язки в ім'я спільних цілей. Суспільна етика вимагає совісного виповнення добровільно принятих обов'язків — от і все. Поза тим відносини полягають на виміні услуг, опертій на принципі *do ut des*. Се єдино нормальна вказівка як політики так і суспільної етики в нинішнім стані звичайних інтернаціональних відносин“²⁾).

Отже одинока суспільна етика, яка обов'язує націю в інтернаціональних відносинах, се національний егоїзм, для якого нема ніякого висшого етичного закону, ніякого морального стриму. Тільки він сам є для себе таким моральним стримом, бо будучи егоїзмом самосвідомим, „підносить пошановане індивідуальности національностей і тим самим осуджує їх нестриманий індивідуалізм в відносинах до інших“³⁾).

„Нація духово велика, — запевнює автор, — велика силою свого самосвідомого егоїзму, не понизить ся до надужить і насильств, бо цінить високо своє достоїнство, має пошану для власної культури і честь для свого прапора... Мають в собі такий само-

1) Там-же, стор. 59—60.

2) Там-же, стор. 63—64.

3) Там-же, стор. 76.

свідомий еґоїзм Злучені Держави і Англія: навіть коли ведуть завойовничу політику, шанують індивідуальність підбитих країв і не валяють себе варварством; не мають його в собі Росія ані Прусія: підчас мира як і підчас війни їх політиці товаришить віроломство і безправство, непошановане чужих індивідуальностей, звичайне варварство, облудно і зі злою вірою закриване правом, отже вони не є великими націями. Вони готові все повзати перед силою, повні інстинктів сервілізму у внутрішнім житю, а проявляють усе нестримну брутальність, коли чують свою перевагу і безкарність свого безправства... Великоруси або Прусаки, коли рівночасно не служать і не наказують, перестають бути собою, і тому не знаходять в собі стриму на сповнене безправства, а знайдуть його тільки в ударі кулака, що приликує до порядку їх національні інстинкти вроджених злочинців¹⁾.

Та що той моральний стрим, яким є сам для себе самосвідомий національний еґоїзм, не має для етики інтернаціональних відносин ніякої вартости, се potwierджує сам автор, заявляючи:

„Самосвідомий національний еґоїзм ставить в ряді суспільних обовязків передовсім укріплене існування нації, її незалежність, всесторонній розвиток і вміщене її індивідуального характеру в відповідні форми державного устрою. Нація, як живий організм, має моральне право розростати ся не тільки коштом елементів пасивних, безглузких і суспільно безформних, але навіть коштом інших націй, щоб тільки той розріст був природний і не опирав ся на брутальній силі, примусі і виїмкових правах“²⁾.

Що се застережене є тільки облудною декорацією, бо в дійсности ніде і ніколи — за виїмком асиміляції одиниць одної національності, розкинутих серед компактної маси іншої національності — розріст одної нації коштом другої не відбував ся инакше, як тільки опираючи ся на брутальній силі, примусі і виїмкових правах, — се тільки на сім місці зазначимо, лишаючи докладнійше обговорене сього питання на далі. Тепер-же поглянемо, які політичні вказівки виводить автор з етики національного еґоїзму для своєї нації, для Поляків.

Отже автор не має досить слів на осуджене своєї нації за те, що вона за мало проявляла національного еґоїзму, ставлячи вище нього альтруїзм для чужих. Послухаймо його моралізаторства:

1) Там-же, стор. 77—78.

2) Там-же, стор. 78.

„Ширене серед нашої суспільности думки, що інтернаціональна солідарність пролетаріята сильніша від усіх внутрішніх огнів, що ідентичність партійних програм, навіть серед ворожих нам суспільностей, лучить ближше ніж національна солідарність, се справжній духовий розділ краю“ ¹⁾.

„Дбати о інтереси чужі, хоч-би нам просто ворожі, коштом власних, хоч-би найбільш житєвих, називаєть ся в нас від якогось часу гарнозвучним іменем „гуманітаризму“. В ім'я сього гасла часть звироднілої молодіжи варшавського університету домагаєть ся рівноуправлення Великорусів в товариськім житю і закликає польську молодіж до боротьби і жертв за нові закони для російських університетів, газети розписують складки на діткнених голодом у Росії, інші всупереч очевидним фактам кладуть витревало натиск на розрізняване російської суспільности від правительства, щоби бодай у відносинах до першої запевнити свободний вплив своїх симпатий до ворогів.

„Всякі заходи коло піднесеня сили, асиміляційного впливу і експанзивности нації називають наші гуманітаристи „Бісмарківськими норовами“, всяку відплату „відкраденєм злодія“; оборону набутих прав і боротьбу за стан володіння „польським гакатизмом“; іменем „шовінізму“, який означає національне самохвальство, хрестять не тільки всякий обяв достоїнства нації, але всякий горячий обяв здавлюваного патріотизму. Нікчемні душі і нужденні характери, готові нищити прикмети власного народу і дивити ся на них очима ворога, для догодження розпусним забаганкам свого гуманітаризму!“ ²⁾.

Авторови видають ся за мало пронятими етикою національного егоїзму і відносили польської суспільности до завойовничих держав і її відносили до народів, що були в свій час завойовані польською Річю посполитою.

„В відносинах до завойовничих держав яким-таким регулятором є тут ще здоровий інстинкт нації, який уважає, щоб гасло примиреня в нас замовкло, коли гасло нищення лунає з противної сторони. Але й тут сліпа політична доктрина паралізує всяке здорове понятє про принцип взаємности: нехай тільки елементарна сила нашої нації або її праця примусить вороже правительство до якихсь хоч-би позірних уступок, вона зараз голосити-ме,

¹⁾ Там-же, стор. 69.

²⁾ Там-же, стор. 70—71.

що його відносини до нас принципіально змінилися, що ненависть уступає місця прихильності, і закликати-ме власну суспільність до помирень. Так кожний наш здобуток стає в результаті, дякуючи нам самим, з добутком противника. В світлі суспільної етики є се праця на шкоду краю, а в користь його ворогів.

„Менше разячі, але не менше доктринерські є погляди широкого загалу на наші відносини до Литовців і Українців. Тому, що федераційний союз був би без сумніву найвідповіднішою формою спільного державного життя в будучності, наша думка, особливо в Росії, займає таке становище, неначе-б тут Поляки були що найменше завойовниками, Литва й Україна народами, що стоять на однім з ними рівні культурного і політичного розвитку, а добровільний федераційний союз вже існував і вкладав на нас відповідні моральні обов'язки. Не тільки дбаємо про інтереси тих титулярних союзників ліпше, як про наші власні, не питаючи навіть, чи вони так само ревно дбають за нас, але ми готові до найдаліше йдучих уступок, щоб тільки вдоволити не тільки всякі їх домагання, але навіть всякі претензії, аж до повного відречення від прав до тої землі, аж до повної денационалізації! Хотячи заняти становище до Литовців і Українців, мусимо найперше питати, чим вони є, які їх відносини до нас, їх відносини до завойовничих держав, який зміст їх нинішніх і будучих змагань, і аж на тій підставі означувати характер обов'язуючої нас взаємності.

„Серед Литовців ворожий Полякам напрям був без сумніву хвилевим помішанєм духово зросийщеної, радикальної молодіж; можемо бути для нього вирозумілі, бо неволя викликала і в нас подібні об'яви розкладу. Вікові традиції єдності, зближений рівень культури, спільність релігії, все те дозволяє передвиджувати, що серед Литовців прокинеться здорова національна політика, оперта на свободнім розвитку своїх племенних окремішностей, в межах дотеперішнього стану володіння і в тривкім союзі з Польщею. Коли таке прокинене стане довершеним фактом, тоді прийде час на політику й етику федераційну з нашого боку.

„Наші відносини до Українців мусять бути ще далші від того зазначеного з гори ідеального типу. Доки ненависть до Поляків творить головну їх національну рацію стану, доки російський гнет їм любійший від польської рівноправності, доки їх історична традиція шукала опертя і начальства на переміну в Річи посполитої, Татарів і Турків, Австрії і Росії, не перемінить ся на тривку політичну думку правдивої нації, доти мусимо відносити ся до них

як до внутрішнього чужоплемінного елементу, що має право розвивати власними силами окремішності своєї культури, але не як до нації, з якою можна бути в федераційнім союзі. Супроти Українців, що вважають себе Росіянами або хлять ся до Росії, можемо займати тільки таке становище, яке нам годить ся супроти Росіян, а інтернаціональна справедливість і принцип взаємності вимагають, щоб ми в межах конституції вели таку політику супроти того гнізда обрусителів Галичини і Королівства, яку Росіяни ведуть супроти Поляків в забраних землях¹⁾.

Така теорія і практика етики національного егоїзму. Філософію сеї доктрини лишаємо на боці; її політичній практиці матимемо нагоду приглянути ся далі, обговорюючи політичну діяльність народової демократії; тепер-же обмежимо ся на отсих загальних увагах.

Підносячи національний егоїзм до висоти найвисшої суспільної етики, автор опирає свою систему на фальшивих підставах. Так приймає він, що нація і правительство, се одно і те саме, що інтереси нації зовсім прикривають ся з інтересами правительства і тому за гнет, якого одна нація дізнає від правительства другої нації, етика національного егоїзму наказує абсолютну ненависть супроти цілої нації, супроти всіх верств суспільности, хоч-би деякі з них виявляли супроти поневоленої нації як найбільші симпатії. Що ся підстава фальшива, що правительства не можна ідентифікувати з нацією, що навіть в найідеальніших суспільних організаціях нашого часу, в демократичних республіках, правительство репрезентує навіть не більшість, тільки меншість нації, — сього не треба навіть доказувати.

Так само фальшиво вважає автор націю таким одноцільним з суспільного погляду організмом, що національний егоїзм кладе найвисшим етичним законом для кожного члена нації. А тимчасом новочасна нація є з суспільного погляду організмом таким неоднотічним, з такими відмінними інтересами окремих суспільних верств, що національний інтерес і через те національний егоїзм, який наказує обороняти того національного інтересу — за малими виїмками формально-національного характеру — для кожної з тих верств буде инакший. Звичайно буває так, що пануюча в нації верства свої інтереси накидує цілій нації як інтереси загально-національні. Але з сього ще не виходить, що ті інтереси, які

¹⁾ Там-же, стор. 71—75.

в даний момент пануюча верства проголосила загально-національними, є ними справді. І коли прим. пролетаріят проголошує інтернаціональне братерство як ідеал інтернаціональних відносин, то се тому, що інтернаціональне братерство на його думку найліпше відповідає його національним інтересам, що воно лежить в добре зрозумілім інтересі національного еґоїзму, говорячи термінологією Баліцкого.

Приймаючи, що відносини між новочасними націями такі самі, як були в первіснім стані суспільности, позбавленим всяких суспільних звязків, автор робить помилку не тільки через те, що вертаєть ся о цілі столітя взад, що переходить до денного порядку над тими об'явами інтернаціональної суспільної етики, які маємо вже тепер, і над їх дальшим розвитком, але також через те, що приймає фактичний стан, який підлягає безнастанним змінам, за підставу етичної системи і роблячи дальший розвиток інтернаціональних відносин залежним від наказів тої системи, унеможливорює всяку зміну в інтернаціональних відносинах в напрямі від національного еґоїзму до національного альтруїзму супроти людськості. Бо коли кожда нація має не тільки моральне право, але й обов'язок розростати ся коштом своїх сусідів, то в міру зросту національної самосвідомості зростати-ме також боротьба між націями, аж до повного взаїмного винищення. Ось так, слухаючи наказів етики національного еґоїзму, вернемо в варварські часи людодїства.

Доктрина національного еґоїзму в сформулюваню Баліцкого, се основа, на якій опираєть ся вся політична теорія і практика сучасної народової демократії. „Думки новочасного Поляка“ Дмовского не додали до сеї основи нічого нового, тільки Дмовский надав філософічній доктрині Баліцкого політичне тіло, показав зі становища тої доктрини, яка повинна бути „правдива національна політика“. В поглядах Дмовского, висловлених в його „Думках“, знаходимо й різні інші впливи: критичне становище краківської історичної школи до минувшости Польщі, останні відгуки народництва „Głos-y“, перепущені через призму доктрини національного еґоїзму, пошана і подив для західно-європейського націоналізму, особливо для англійського імперіялізму і пруської державної творчости, — одначе над усім тим панує доктрина національного еґоїзму. Праця Дмовского, се не суцільна політична студія, яка давала би повний і всесторонний образ політичної доктрини народової демократії; се радше збірка статей, які, правда, складають ся на менше-більше заокруглену цілість, але при тім все таки

зберігають характер окремих статей. Через те ми й не будемо слідити за ходом думок у кожній з тих статей окрема, тільки по-стараємося виловити з них те, що можна справді вважати „новим словом“, висловом політичної доктрини народової демократії. Зазначимо ще, що крім уваг більш загального характеру праця Дмовського містить практичні вказівки для „національної політики“, прим. як треба відносити ся до українського питання, до Жидів і т. д. З тими практичними вказівками познайомимо ся в дальших розділах.

На думку автора „Думок новочасного Поляка“ польська Річ посполита втратила державну незалежність, бо не могла в свій час виробити з себе тип новочасної держави. Ся нездатність виробити з себе новочасний національний тип є ще й доси головною хвибою польської суспільности. Головна-ж причина сеї хвиби пасивність. „Не називаємо її по імені, бо се погано звучить, але продукуємо її публично під гладкими іменами великодушности, безкорисности, толеранції, гуманітаризму і т. д.“¹⁾.

„Позволили ми осісти в себе в великій масі Жидам... бо наші володарі потребували жидівських грошей. Не обмежували ми зайців, не переслідували, не бунтували ся проти їх розпаношеня, бо наша шляхта мала інтерес підпирати їх проти міщанства на шкоду краю, а міщанство було занадто слабе, за мало одноцільне, вкінці занадто пасивне супроти очевидного зла“²⁾.

„Получили ся ми з Литвою, сотворили литовську й руську шляхту і заки вона вспіла належно уцівілізувати ся, здобути відповідну політичну культуру, ми зрівнали її з Поляками що до впливу на політику Річи посполитої, завдяки чому вона незабаром здобула перевагу і звернула нас фронтом до сходу, до степів, відтягаючи від заходу і від моря. Зробили ми се, бо нам більше ходило о супокій, о вигідне закритє від сходу, який усе непокоїв нас, ніж о власть, о одноцільність і могутність Річи посполитої. З тої самої причини дозволили ми розрости ся і розгуляти ся козаччині“³⁾.

„Сотворили ми церковну унію себто фікційний католицизм там, де тільки укріплене справжнього католицизму могло укріпити наш вплив, де вкінці навіть схізма була би для нас користнійша, коли-б ми були хотіли й уміли удержавнити її для себе. Зробили ми се,

1) „Myśli nowoczesnego Polaka“, стор. 94.

2) Там-же, стор. 95.

3) Там-же, стор. 95-96.

бо пасивність любить половинчаті способи, бо не вміли ми здобути ся на введенє в гру національно-державного інтересу там, де з його шкодою залагоджувано тільки інтерес церковний“¹⁾.

„І продаємо гуманітарно Польщу дальше²⁾. „Іншим народам вільно мати найбрутальніші інтереси, змагати до експанзії, вважається се зовсім природним, що вони мають сильну державну організацію, а для Польщі все те було би в їх (себо „гуманітаристів“) пересвідченно неприличним, незгідним з її духом“³⁾.

Взірцем такого „гуманітарного продавання Польщі“ є на думку автора польська політика в Галичині супроти українського народу; до його поглядів на сю справу вернемо далі.

А тимчасом — навчає автор — „історія що-раз виразніше доказує, що прим. енергічна, безоглядна політика Пруссії, яка послугувала ся ошуканством і віроломністю, не жахала ся найбрутальнішого насильства, що та політика дала справжню могутність Пруссії і все таки стала жерелом відродження Німеччини“⁴⁾. Отсе свідоцтво історії стверджує, що „всякий здобуток, без огляду на те, яким шляхом осягнений, може стати підставою добра народу і його поступу (отже не огляд на добро народу, але тільки чисто людська відраза до деяких способів може вдержати нас від уживання їх в національній боротьбі), значить, у відносинах між народами нема справедливости і кривди, а є тільки сила і слабість“⁵⁾.

Ся пруська політика сили так імponує авторови, що він рад би її живцем перенести на польський ґрунт, а щоби зробити її ріднішою для Поляків, віднаходить у ній навіть польські елементи. „Не забуваймо, — пише він, — що нинішні Прусаци, які під богатомо оглядами так нам імponують, се потомки спільних нам предків або близьких їх свояків, надлабських Славян, Поморян і в великім числі чистої крові Поляків. Той сам в значній мірі матеріал, тільки вихований в иншій державній школі, дав такий сильний, повний життя, політично діяльний нарід, що він зумів зорганізувати цілу Німеччину“⁶⁾.

Отже нема справедливости і кривди, але є тільки сила і слабість, — се перший політичний принцип національного еґоїзму.

1) Там-же, стор. 96.

2) Там-же, стор. 97.

3) Там-же, стор. 25.

4) Там-же, стор. 19.

5) Там-же, стор. 20.

6) Там-же, стор. 57.

З цього випливає другий принцип, що для сильної нації нема територіальних границь, яких вона не мала би права переступити.

„Поверхня землі не є музеєм до переховування етнографічних okazів в порядку, цілості, кожного на своїм місці“¹⁾. І коли Поляки „що-раз частійше переводять в думці якісь постійні границі між народами, яких нікому не вільно переходити ані з оружжем ані зі світлом просвіти в руках“²⁾, коли їх „ідеалом є, щоб народи взаємно шанували свої території“³⁾, то се тільки доказ польської пасивності, через яку Поляки, не здобуваючи чужих територій для своєї національності, підносять пошановане чужих територій до політичного принципу.

Що більше, нація має не тільки право здобувати чужі території, але се просто природний закон інтернаціональних відносин.

„Так є і так повинно бути. Коли-б існували якісь інтернаціональні права, які охоронювали-б кожне плем'я на займаний ним території, забезпечували-б йому змогу устроїти ся, як йому подобається, без огляду на те, чи воно поступає, чи стоїть на місці, чи в кінці вертає в зад у культурі, то ми могли-б дійти до того, що в середині Європи були-б на пів варварські народи, які задержали ся в розвитку і творять таму для цивілізації“⁴⁾.

Отсе є провідні ідеї в „Думках новочасного Поляка“. А з того політична наука: треба польській суспільності позбутися свого „гуманітаризму“ recte пасивності, треба стати новочасною нацією, треба що-раз більше розширяти територію своєї національної діяльності, не вважаючи, чи се комусь подобається, чи ні. Бо „мірою справедливості, моральності наших учинків не може бути для нас думка чужих, тільки наш власний моральний змісл і наш здоровий національний інстинкт, почуте власних потреб і власних історичних задач“⁵⁾, иншими словами: національний еґотизм.

І автор вказує на українські і литовські землі як на „історичне поле нашої національної експанзії, де польська культура протягом кількох віків osiąгнула великі здобутки“⁶⁾, лякаючи рівночасно Поляків, що „випустивши з-під впливу польської культури і втративши таким чином східні литовсько-українські простори, втратили-б ми більшу часть нашої давньої території і при нинішнім

1) стор. 200.

2) Там-же, стор. 21.

3) Там-же, стор. 75.

4) Там-же, стор. 201.

5) Там-же, стор. 216.

6) Там-же, стор. 145.

залюдненню кілька мільонів безсумнівних Поляків, що живуть тою самою що й ми культурою і працюють для неї¹⁾. Для автора виглядає абсурдом „ідеал етнографічної Польщі“²⁾ або клич „боротьби на однім фронті“³⁾, які підносить дехто серед польської суспільності, думаючи, що тим способом вона стане відпорнійша на натиск ворогів. „Нарід не тоді терпить на недостачу національних сил, коли швидко розширяє поле своєї діяльності, але тоді, коли через звуженє того поля завмирає в нїм атмосфера діла“⁴⁾. „Розширімо горизонти національної думки, перетнімо для неї широкі шляхи через кордони, сягаймо нею всюди, де польськість живе і хоче жити, будімо її, де треба, зі сну, йдімо готові до боротьби в її обороні на найдальші окраїни, будуймо нову Польщу за морями, творімо з того всего одну велику новочасну національну ідею, а наші сили зачнуть рости, як ніколи перед тим“⁵⁾.

Ось які шляхи ведуть до політичного відродження польського народу і незалежності Польщі. Се своє становище, становище нового „патріотизму або, докладнійше говорячи, націоналізму“⁶⁾, протиставить автор становищу „патріотів і демократів старої дати, які через довгі літа зжили ся з понятєм, що національна боротьба, се виключно боротьба за свободу, що польська справа, се справа всіх угнетених, навіть справа усіх народів“, які „признають потребу боротьби з чужими, завоювничими правительствами, але не можуть погодити ся з думкою, щоб національна справа могла вимагати ужиття сили супроти народів, щоби для її добра треба було накидати щось иншим проти їх волі“⁷⁾. Такі погляди на думку автора означають, що після упадку Польщі „ідея незалежності поступенно звиродніла: чи не найбільшими її ворогами стали инні ті, що найголоснійше про неї говорять, — бо хто говорить, що хоче незалежної Польщі, але застерігаєть ся, що вона мусить бути конче соціалістичною республікою, або обурюєть ся на думку, що Польща могла би мати своїх жандармів, поліцію, тюрми, що могла би опирати ся на багнетах і панувати над кимсь, що собі не бажає її пановання, той собі кпить з ідеї незалежності“⁸⁾.

Щоби бути консеквентним, автор готов по часті оправдати навіть німецький і російський гнет над польським народом. Особливо благословить він пруський гнет. „Прусаки, — пише він, —

¹⁾ Там-же, стор. 145.

²⁾ Там-же, стор. 137.

³⁾ Там-же, стор. 139.

⁴⁾ Там-же, стор. 148.

⁵⁾ Там-же, стор. 149.

⁶⁾ Там-же, стор. 160.

⁷⁾ Там-же, стор. 163.

⁸⁾ Там-же, стор. 191.

хотячи нас вигубити до краю, зробили нам прислугу історичного значіння, а саме витворили в своїм завойованю умови прискороного перетворювання нас на суспільність активну, повну боєвої енергії, здібну здобувати собі істнованє в найтяжших умовах. Змусили вони і щораз більше змушують західний відлом нашого народу видобути з себе ті здібности, ті сили, які не тільки потрібні для нинішнього істнованя, але які єдино уможливають нам в будучности здобути самостійне політичне істнованє і вдержати повну жита, сильну польську державу“¹⁾. Як побачимо далі, автор вважає польський гнет Поляків над Українцями такою самою „педагогічною місією“.

В загалі-ж — пише він про російське і німецьке панованє над Поляками, — „признаю ся, що маю навіть відразу обжаловувати Німців і Росіян. Скажу більше, коли не дурю ся, то я перестав їх навіть ненавидіти“²⁾.

„Ненавиджу людей нікчемних, без огляду на те, чи се Німці, Росіяни, чи мої власні земляки, а може найбільше в останнім випадку. Ненавиджу учителів, що маючи обовязок учити й виховувати молодіж, знущають ся над нею... Ненавиджу суддів, що замість чинити справедливість, надуживають права до оборони тих чи інших інтересів, до переслідування політичних противників. Ненавиджу урядників, що будучи органами державної машини, повинні улекшувати організацію жита і причиняти ся до його поступу, а тимчасом працюють над ударемненєм найліпших зусиль, над спиненєм, а навіть поверненєм назад жита в його розвитку. Ненавиджу духовних, що, поставлені для морального підношеня народу і заосмотрені в тій цілі в такі могуті способи, як сповідальниця і амвона, уживають їх в користь біжучих політичних інтересів. Поступованє всіх їх уважаю в менший або більший мірі таким самим злочином, яким був би поступок лікаря, що покликаний до хорого, знайшовши в нім свого особистого або політичного противника, дає йому замість ліку отрую. Коли-б я на галицькій Україні зустрів учителя Поляка, що переслідує дитину за те, що вона українська, що по українськи говорить, то чув би до нього неменшу відразу від тої, яку будить в мені російська і пруська педагогічна каналія.

„Але від злочинців... відріжнюю людей, які лише стільки завинили мені, що борють ся з моїм народом в ім'я свого. Німець, який видаючи, що в інтересі пруської держави треба підбити для німецької культури Познанщину, осяде там і всю свою енергію

1) Там-же, стор. 81—82.

2) Там-же, стор. 203.

обертати-ме на скріплюване німчини в нашім краю, який пригор-тати-ме польські діти і вчити-ме їх по німецьки, який в своїй по-сілости зорганізує німецьку адміністрацію і культурним впливом переробляти-ме своє окруженє на Німців, який закладати-ме німецькі філантропійні інституції, — тільки пошану збудить в мені, хоч уважати-му його за небезпечнійшого ворога від тамтих і передо-всім старати-му ся бороти ся з його зусиллями. Росиянин, що купив би маєток на Литві й осів там виключно на те, щоб ширити росій-ський вплив, щоби в білоруських хлопах будити потяг до російщини, також може бути певний моєї пошани як чоловік ідеї, що вміє працювати для свого народу“ ¹⁾).

„В моім переконаню учитель, суддя, урядник, духовний не мають права занедбувати своїх обовязків супроти кого-небудь, не мають права при повненню своїх обовязків робити різниці між людьми з огляду на їх політичні переконання, національність і т. д.; а коли надуживають своєї власти до побічних цілей, то вони зви-чайні злочинці. Стільки віків, скільки ми пережили в цивілізації, вистарчає для вироблення морального почуття, яке вміє оцінити цілу низькість таких злочинів... Але в моім переконаню жадному Німцеві ані Росиянинові не ухиляє те, що він чесно уживає своїх сил на ширенє національної культури, на підбиванє для свого народу нових просторів, на асіміляцію чужоплемінних елементів; навпаки, се під-носить його як доброго громадянина“ ²⁾).

Яка облудна декорація національного гнету, — бо наївною в чоловіка того політичного вироблення, що Дмовский, годі її наз-вати!.. Як можна так свідомо замикати очі на те, про що аж кричать факти щоденного життя, а саме, що скрізь, де існує на-ціональний гнет, „національну культуру“ між „чужоплемінними“ елементами ширить та категорія людей, яку автор за її вчинки називає нікчемною, ширить способами, які автор плямує як злочи-ни. Можемо впевнити автора, що „польська педагогічна каналія“ в Східній Галичині не є рідшим явищем, як „російська і пруська педагогічна каналія“ на польській землі, а одначе партійні това-риші Дмовского не тільки не чують до неї відрази, але величають її за її патріотизм, за „оборону польськості на східних окраїнах“. Але припустімо навіть, що „підбиванє для свого народу нових просторів“ відбуваєть ся „чесно“, — очевидно, в розуміню автора.

1) Там-же, стор. 204—207.

2) Там-же, стор. 208.

Та що є тою першою причиною, яка дає змогу тої „чесної“ праці і запевнює їй успіх? Бо що иншого є така справді чесна національна праця, про яку автор говорить на иншій місці, дорікаючи своїй суспільності, що вона „національну енергію осуджує на рівні з насильствами і безправством, не вміючи навіть відрізнити перших від других, і охотно прим. злорічить Німцям за діяльність Schulverein-у (се роблять найзавзятійше знов партійні товариші Дмовского!) та старається покласти принцип, що се безправство з їх боку піддержувати культурно німецькі групи поза границями Німеччини, а робить се для того, що признане такої діяльності за здоровий об'яв національного почуття у Німців обов'язувало би її робить щось подібне на користь Польщі“ ¹⁾, — а що иншого „чесна національна праця“ Німця в Познанщині, Росіянина в Королівстві, на Литві чи на Україні, Поляка в Східній Галичині. Чи могли-б вони з успіхом „асимілювати чужоплемінні елементи“, коли-б та країна, в якій вони ведуть свою „чесну“ працю, не була завойована правительством їх національності, коли-б вони не стояли під охороною права того правительства, права, яке вже в своїй основі має тенденцію здавити національний розвиток поневоленого народу, права, накиненого поневоленій нації проти її волі?! А підбивати когось під своє панованє, накидувати йому закони, які мають на меті здавити його свободний розвиток, повернути його сили на користь завойовника, — чи се також „чесна національна боротьба“?

Для Дмовского — так. „Не ухиляє се — пише він — державним мужам, керманичам правительств, що ведуть політику такою системою, яка запевняє їх народам як найбільші здобутки, навпаки, се їх обов'язок. І видячи цілу шкідливість для нас політики пруської чи російської, відчуваючи поношені наслідком того втрати, не уважаю себе за жертву безправства, але маю упокорююче почутє, що я побіджений“ ²⁾.

„Думка новочасного Поляка“ волить таким чином погодити ся з тим, що російська чи німецька політика супроти Польщі в своїй цілості, отже від завойовання Польщі почавши, не є безправством і насильством, щоб тільки вияснити польській суспільності, що не буде ніяким безправством і насильством така сама політика Поляків супроти Українців, Литовців, Білорусів там, де Поляки мають

¹⁾ Там-же, стор. 75.

²⁾ Там-же, стор. 208-209.

до того силу? Є се загалом характеристична риса „Думок новочасного Поляка“, що про потребу боротьби польської суспільности з російським чи німецьким пануванем ледви згадується в них мимоходом, а за те вся увага автора звернена на те, щоб доказати землякам, що вони не тільки повинні, але навіть мусять для свого національного інтересу розширяти сферу своєї національної діяльности на українські і литовські землі, те „історичне поле польської національної експанзії“.

Друга характеристична риса „Думок новочасного Поляка“, що в них нема ані згадки про суспільне поглиблене національної діяльности. Праця для присвоєння своєму народови здобутків загально-людської культури, для піднесення народнього добробуту, для досягнення як найвишого ступня розвитку духових і матеріяльних сил всіх членів нації на занятій нею території, — все те, що творить суть змагань людськості, для Дмовского неначе зовсім не існує. Іншого розвитку національних сил, як через здобування нових територій, через підбивання інших народів; іншого суперництва між народами, як взаїмне денационалізоване та винищуване; іншої форми інтернаціональних відносин, як боротьба аж до повного винищення — він не знає. Що народи можуть жити без боротьби, шануючи свої території, що може бути висша форма національного суперництва, а саме, суперництво на полі суспільних порядків, на полі духової праці, одним словом на полі змагань до досягнення як найвишого ступня духової і матеріяльної культури всіми членами нації, — се для нього „фікція“.

Справді, „новочасний Поляк“ в розуміню Дмовского хита тим новочасний, що відвертається від усього того, що творить ідейну вартість новочасної культури, вертаючи в варварські часи людодїства, взяті за основу доктрини Балїцкого.

Так виглядають ті „вершини національного освідомлення, до яких сягає новочасний Поляк“¹⁾, так звучить те „нове слово“, яким заговорила про польську національну політику народова демократія. Дальше ми постараємося показати, що те „нове слово“ зовсім не нове, що польська національна політика супроти України і Литви все була така, якою хотів би бачити її Дмовский, тільки — називала ся инакше. І тому здається, що народова демократія сказала „нове слово“.

Та в кождім разі, коли ми порівнаємо те, що писав „Głos“ і що проголошувала, покликуючи ся на маніфест Польського Демо-

¹⁾ „Słowo polskie“, ч. 338 з 1903 р. (в рецензії на працю Дмовского).

кратичного Товариства, „Liga Polska“, з тим, що проголосили Баліцький і Дмовський, то мати-мемо ясну міру того, на скільки сучасний народово-демократичний рух ріжнить ся від того революційно-патріотичного руху, від якого виводить він свій початок. Виказати ті ріжницї на всіх важнійших областях партійної діяльности, — се задача дальнього розсліду.

V.

Перейдемо тепер до того незамкненого ще ряду політичних метаморфоз з ліва на право, якими значить ся кожний ступінь політичної діяльності народової демократії в усіх трьох державах.

Зачнемо від Росії, де народова демократія виступила як партія в-перше в 1896 р., оголошуючи нарис своєї програми для Польського Королівства.

„Для нації, — читаємо в тій програмі, — що має живе почутє єдності і окремішности своїх інтересів, одинокою формою політичного істнованя, яка може її абсолютно зберегти перед де-націоналізацією і запевнити їй самостійний політичний розвиток, є державна незалежність. Політичний поділ нації розкладає її сили та обнижує вагу її культурної праці, а приналежність до чужої держави, оперта навіть на принципі автономії, не тільки вяже свободу політичної діяльності, яка крім національного інтересу мусить в таких умовах числити ся також з інтересом державним, але безпосередно чи посередно здержує так само свободний розвиток національного життя в різних ділянках. Тому то партія щиро національна і розуміюча, що творить суть національного життя, не тільки не може зрікати ся змаганя до політичної незалежности, але вважаючи її умовою, при якій єдино можливий розвиток національного життя в цілій повні, мусить осягненє її покласти головною метою своїх змагань“¹⁾.

Та способів до осягненя державної незалежности на думку авторів програми „нині не можна обчислити“, і „національна програма на нинішній день містить ся в тім, щоби, взявши за підставу існуючі політичні умови, в тих умовах осягнути як найбільшу суму елементів національного життя і так ті умови всякими доступними нам способами перемінювати, щоб вони що-раз більше відповідали духови нашої нації та її потребам і що-раз більше приближали хвилю, коли розвинемо національне житє в цілій повні“²⁾.

1) „Przegląd Wszechpolski“ 1897. ч. 11, стор. 243.

2) Там-же.

Своє „становище супроти законів держав, до яких належать польські землі“, партія означає так: „Існуючий правно-політичний лад признаємо фактом, з яким числити ся наказують практичні потреби, і беремо його за підставу політичної діяльності. Однак сьим ми його тільки стверджуємо і беремо в рахунок, але зовсім не підносимо його до принципу ані не робимо з нього формули нашої національної політики... Беручи за підставу діяльності існуючі політичні умови, треба передовсім визискати всякі легальні способи діяльності, які нам запевнені теперішніми правно-політичними відносинами до держави, а ті доконечні умови та елементи національного розвитку, яких легальним шляхом не можна досягнути, витворювати і перемінювати відповідно до наших потреб при помочі нелегальної діяльності, доки не досягнеть ся в даній сфері легальної основи“ ¹⁾. Ще яснійше зазначають се отсі слова: „В тих випадках, коли політична акція доконечна, а надати їй легальні форми неможливо, в нашій програмі лежить діяльність нелегальна, не виключаючи навіть явних нелегальних виступів, на скільки вони в данім випадку і даній формі покажуть ся властивими і корисними“ ²⁾.

В суспільних справах програма держить ся ще традицій „Głos-u“, але вже виявляє деяку нерішучість. Раз каже вона: „В наших суспільних змаганнях кладемо на першім місці духові і матеріальні інтереси народніх верств, підпорядковуючи їм, де того треба, інтереси інших верств“ ³⁾. То знов відрікаєть ся того застереження „де того треба“, заявляючи: „В витворенім сучасними економічними відносинами антагонізмі інтересів народу і маючих клас стоїмо без застережень на боці першого, вважаючи його економічне піднесенє підставою суспільного поступу і розвитку національного життя“ ⁴⁾. Але зараз таки ослаблює ту свою заяву, кажучи, що „розвитку економічних відносин не зводить до боротьби клас та не признає властивим роздувати ненависть та заострювати противенства класові“ ⁵⁾.

Тут очевидно програма хоче вже догодити і нашим і вашим. Бо боротьба клас, проти якої виступає програма, є тільки висловом тих економічних антагонізмів між інтересами окремих суспільних верств, які та сама програма не тільки признала, але в яких стала навіть без застережень на боці народу. А в такім разі вона

¹⁾ Там-же, стор. 244.

²⁾ Там-же, стор. 245.

³⁾ Там-же, стор. 243.

⁴⁾ Там же, стор. 246.

⁵⁾ Там-же.

просто обов'язана освідомляти ті антагонізми несвідомим. Одначе замість того вона про те освідомлюване говорить зовсім в стилу всяких реакціонерів як про „роздуване ненависти та заострюване противенств клясових“.

Поза тими загальними виводами програма не вказує майже на ніякі конкретні цілі, за які партія хоче бороти ся, ані на способи, яких вона в тій боротьбі хоче вживати. Ще найбільше уваги присвячує вона „інституції громадської самоуправи“, яка „в російським завойованю, особливо-ж в Польським Королівстві є одинокою явною інституцією, де може розвинути ся політична діяльність народу“ ¹⁾. Тут вона домагаєть ся привернення громадї бодай тої самостійности, яку їй признають закони, а яку адміністрація зносить самовільно, та признання прав польській мові в автономних громадських урядах. З більш конкретних точок програми піднесемо хиба ще домагане націоналізації народної школи з зазначенем, що доки сього не буде, доти треба всіми способами поборювати російську школу в польським селі.

Отся програма, хоч автори її підносять кілька разів з натиском, що беруть за підставу своєї діяльності істуючі політичні умови, робить вражінє чогось дуже нереального. Не хочаючи мати нічого спільного з Росією, автори програми в своїй „національній чистоті“ замикають очі на відносини в російській державі, на ті суспільні сили, що йдучи до державної перебудови Росії, можуть мати такий чи інший вплив і на долю Польського Королівства. Коли в тім самім часі Р. Р. С. заявила ся ясно за акцією задля безпосередного відбудування Польщі і проти автономії Польського Королівства в перебудованій російській державі та виступила з програмою державного устрою відбудованої Польщі, то народова демократія справу відбудування Польщі збуває тільки загальним зазначенем тенденції в тім напрямі, про якісь переміни в російській державі зовсім не згадує і таким чином не може здобути ся на ніяку ширшу політичну програму, яка відповідала-б тогочасному політичному моментови. І виходить таке, що поза загальною політичною формулкою державної незалежности партія не має властиво ніякої програми ані на національнім, ані на політичнім, ані на соціально-економічнім полі. А найхарактеристичнійше те, що замикаючи очі на факт приналежности Польщі до російської держави в справах такої ваги, як загально-російські змагання до державної перебудови,

¹⁾ Там-же, стор. 245.

програма признає той факт в річах далеко меншої ваги, голосячи боротьбу з існуючими порядками на полі громадської самоуправи.

Становище програми в справі відбудовання Польщі, а саме, які шляхи на її думку ведуть до досягнення державної незалежності, тим більше дивне і незрозуміле, коли взяти під увагу, що про те, про що мовчить програма, говорять ясно всі інші партійні публікації. Сей шлях—оружне повстанє. Що партія тільки через оружне повстанє вважає можливим досягнути державну незалежність, про се свідчить просто кожда стаття на сю тему в „Przegląd-i Wszechpolskim“. Ось кілька примірів:

В 1897 р. в статі „Niepodległa Polska i polityka chwili bieżącej“ читаємо: „Кровю і залізом і політичним розумом відзискували все народи свободу, а ми не є народом вибраним, для якого висша воля змінювала-би права історії“¹⁾.

Той сам погляд зазначений ще сильнійше в 1899 р. в статі „Realizm polityczny i przyszła Polska“. „Можна сказати,—читаємо там,—що Польщу, без огляду на обставини, серед яких вона встане, мусимо здобути кровю і залізом, бо інших доріг і способів для відзискання втраченої незалежності ані історичний досвід не подає, ані не вказує тверезе і логічне міркуване, яке числить ся з вимогами дійсности“²⁾. І далі: „Історичний досвід і здоровий розум говорить нам, що без оружно́ї боротьби не можна собі реально уявити відзискання незалежності Польщі“³⁾.

Такі самі погляди, тільки багато плястичнійше, висловляє також популярний „Polak“. „На сій польській землі—кличе він в числі 1 з 1901 р. неначе пророцтво на 20 столітє—від Одри до Дніпра, від Балтійського моря до Карпат і Чорного моря нема для нікого місця крім нас. Ми або вони,—але ми побідимо, пригадаємо Німцям і Москалям Грунвальд і Клушин, діждуть ся в тім новім століттю наші діти такої хвилі, що побачать московських царів ведених на ланцюгу по Варшаві, що побачать пруських королів, як битимуть покірно чолом перед маєстатом польської Річи посполитої“.

Та рівночасно з сими крайне шовіністичними нахвалюваннями починаєть ся скептицизм, який уже замітний в статі „Szkodliwe fantazye“. Теоретично остає ще все по давньому. „З програмового домагання незалежності—читаємо там—виходить консеквентно домагання оружно́ї боротьби повстаня“⁴⁾. „Незалежність не впаде нам

1) Там-же, 1897, ч. 13, стор. 287. 2) Там-же, 1899, кн. V, стор. 134.

3) Там-же, стор. 135. 4) Там-же, 1901, кн. V, стор. 262.

з неба ані з нічийої ласки, не дасть нам її хоч-би найінтензивніша і в національнім дусі ведена праця органічна і легальна, здобували її все і здобувають кровю і залізом і нема інших способів до відискання її“¹⁾). Але та сама стаття констатує, що „уклад між-державних відносин, як також положене нашої суспільности та її психічний настрій виключають в даній хвилі можливість безпосередної, хоч-би тільки підготовляючої до боротьби за незалежність діяльности“²⁾).

В кінці в 1902 р. в статі „Nielegalność“ народова демократія доходить до пересвідчення, що „нині повстане в стилю 1863 р. є абсолютною неможливістю“ та що „коли-б всяка організація нелегальної діяльности мала довести фаталістично до вибуху повстання, то справді ліпше було би старати ся остати в межах по змозі легальних, здержати ся від усякої ширшої праці, зорганізованої тайними шляхами“³⁾). Ідею оружного повстання та сама стаття висміває як забавку „соціалістичних шівголовків“, роблену для „ужитку четвертоклясістів“⁴⁾).

В 1903 р. народова демократія оголосила нову програму⁵⁾, в якій результати зазначеної нами еволюції її поглядів на повстання висловлені уже зовсім ясно. Програма, правда, заявляє по давньому, що „головною політичною метою, яка впливає з положення нашого народу, є осягнене незалежности і створене самостійної польської держави“⁶⁾), але се вже тільки етикета, якій всяке реальне значінє відбирає дальше заява, що „нинішній стан і положене нашого народу не представляють умов оружної або дипломатичної акції в користь незалежности, ані навіть безпосередного підготування такої акції“⁷⁾).

Вирікши ся оружного повстання, партія, як і в першій програмі, „бере за вихідну точку своєї діяльности істуючі відносини і правно-державний уклад та ставить своєю метою здобути в кожній з трьох держав становище, яке запевнювало-б польському елементови по змозі найвисшу національну самостійність, що відповідала-б його природній та історичній окремішности, як найширший розвиток національних сил та всесторонній поступ економічний, цивілізаційний і політичний, і яке тим самим наближало-б його до осягнення в будучности незалежного життя“⁸⁾).

1) Там-же. 2) Там-же. 3) Там-же, 1902, кн. IV, стор. 248.

4) Там-же, стор. 249.

5) Program stronnictwa demokratyczno-narodowego w zaborze rosyjskim. — „Przegląd Wszechpolski“, 1903, кн. X, стор. 721—758.

6) Там-же, стор. 727. 7) Там-же, стор. 728. 8) Там же.

Отся програма тим ріжнить ся корисно від попередньої, що тепер народова демократія, здаєть ся, починає розуміти, що висше зазначеного становища для польського елементу в Росії не можна досягнути без загально-державних перемін. В кождім разі вона вже не ігнорує загально-російських змагань до державної перебудови, хоч і не може позбути ся своєї „національної чистоти“ та сказати ясно і отверто, що домагаєть ся загально-державної конституції з автономією для Польщі,—домагане, єдино можливе після сконстатовання неможливости боротьби за державну незалежність.

Свое „становище супроти внутрішньої політичної боротьби в Росії“ партія означає ось-як:

„Не можемо мати далеко сягаючих надій про вплив можливих змін на політику Росії супроти Поляків. Ми певні, що політичне розковане закутої тепер російської суспільности мусить ¹⁾ потягнути за собою скріплене натиску тої суспільности на Польщу, який уже й нині йде в певній мірі незалежно від державної політики. Але з другого боку всяке надане політичних свобод швидше чи пізнійше мусіло-б розтягнути ся на всі краї російської держави, особливо на ті, що перевисшають корінну Росію ступнем цивілізації. Ті поступові реформи в устрою держави, збільшаючи енергію російської суспільности та уможлиwiająчи йому завойовничу діяльність супроти нас, рівночасно звільнили-б наші окупи та розширили-б легальне поле діяльности, з чого наша суспільність скористала-би для творчої національної праці та для боротьби з чужим натиском. З того становища перебудова державного устрою Росії, яка зближала-б її до конституційних держав, для нас у великій мірі бажана, а революційний рух в Росії в усіх формах, в яких нині проявляєть ся, вважаємо явищем дуже корисним, не тільки тому, що він уводить тепер розклад в державне жите Росії, але також тому, що швидше чи пізнійше мусить довести до перебудови її політичного устрою в новочаснім дусі“ ²⁾.

Та хоч народова демократія „дивить ся на опозиційний рух у Росії як на явище дуже корисне і бажане зі становища польських національних інтересів“, то „не вважає безпосередного співділання з тим рухом в теперішній хвилі корисним ані для польсь-

¹⁾ На нашу думку може, але не мусить. Так прим. демократизація Австрії потягла за собою в Галичині скріплене натиску польської суспільности на український нарід. Але рівночасно натиск російської суспільности на Поляків наслідком конституції починає слабнути.

²⁾ Там-же, стор. 757.

кої суспільности, яка через те могла-б зійти зі шляху властивої національної праці і боротьби, ані для російського руху, що підпираний Поляками, втратив би популярність і довіре численних кругів нинішньої російської опозиції. Натомість всю свою теперішню діяльність партія вважає посереднім співділанем з тою боротьбою, яка змагає до зміни теперішньої державної системи. В будучности, серед змінених обставин, партія вважає безпосереднє співділанє і навіть формальний союз з російською опозицією можливими, очевидно тільки на тій підставі, що звязок з опозиційними елементами в Росії не може бути ділом самовільної ініціативи одиниць або груп політичних, але може наступити тільки колективно, від властивого політичного представництва нашого народу, як акт зовнішньої політики. Безпосереднє переносненє кличів і домагань російської опозиції на наш ґрунт партія поборює, бо се нарушує інтегральність нашої національної політики“ ¹⁾.

Ось що значить „національна чистота“! І російський опозиційний рух, на думку народовой демократії, зі становища польських національних інтересів корисний і бажаний, і так само бажані конституційні реформи в російській державі, а одначе партія не хоче мати з тим рухом і його змаганнями до конституційних реформ нічого спільного. Се ще було би зрозуміле, коли-б партія ішла до безпосереднього відірвання Польщі від Росії, але-ж бо та сама програма каже, що се неможливе.

Характеристично для народовой демократії, як вона застерігаєть ся, що звязок з опозиційними елементами в Росії в будучности може наступити тільки від властивого політичного представництва польського народу, як акт зовнішньої політики. Бо хто властиво є „властивим політичним представництвом“ народу, позбавленого політичної самостійности? В національних державах таким представництвом вважаєть ся звичайно парламент, але виходячи з тих реальних обставин, серед яких живе польський нарід в Росії, справи не можна собі представити инакше, як тільки так, що лучити-муть ся з собою ті польські і російські партії, які йдуть менше-більше до однакових цілій. Очевидно, програма має що иншого на думці. Адже народово-демократична преса оголосила тим „властивим представництвом польського народу“ Лігу Народову і її програма має на думці, тільки не каже сього виразно. Іншими словами: тоді польсько-російське порозумінє буде корисне для польських національних інтересів, коли його заключить народова демократія. І як

¹⁾ Там-же. стор. 757—758.

побачимо далі, час на таке порозумінє на думку народової демократії вже прийшов.

Коли-ж народова демократія з російськими конституціоналістами не хотіла мати нічого спільного і безпосереднє перенесене їх кличів та домагань на польський ґрунт поборювала, то з того виходило-б, що вона в 1903 р. зовсім не домогала ся для російської держави і тим самим для Польського Королівства конституції. Від самого початку свого існування народова демократія голосила, що домогати ся чогось небудь для Польського Королівства в звязку з загально-російськими справами, значило-б, признати російську державність, „увійти до середини держави“. Через те в програмі з 1903 р. замість ясного конституційного домагання свободи особи, слова, друку, зборів і товариств стрічаємо неясну фразу про „здобуте більшої пошани прав одиниці і більшої свободи зорганізованої публичної діяльності“¹⁾. Так само замість ясного домагання автономії для Польського Королівства програма говорить в одній і тій-же точці про „розширене самоуправи громадської а також досягненє самоуправи міської і краєвої“²⁾.

В суспільних справах програма з 1903 р. голосить принцип, що „інтереси народу, справа його поступу під кожним оглядом є нині рівнозначна з інтересами нації, отже при конфлікті суцєречних суспільних змагаль першенство мусить бути дане інтересам польських народніх верств і від них мусять бути узалежнені, де сього треба, інтереси инших верств“³⁾. Але сей принцип є тільки пустою етикетю, відгуком давнього народництва „Głos-y“, коли візьмемо на увагу, що партія в робітницьким питаню кладе собі за мету „вироблюване (серед робітницької кляси) почутя єдности з цілою суспільністю і протиділанє агітації, яка морально відриває робітницьку клясу від нації під кличами боротьби кляс і міжнародньої солідарности пролетаріату“⁴⁾. Хто інтереси народніх мас уважає рівнозначними з інтересами цілої нації і дає їм першенство перед інтересами инших суспільних верств серед нації, той повинен би робітницьке питанє ставити инакше, а саме, вироблювати почутє єдности решти суспільности з народніми масами і не виступати проти боротьби кляс, яка є тільки висловом тих суперечних суспільних інтересів, між якими партія признає першенство інтересам народніх мас, тільки власнє освідомлювати народнім масам ті інтереси,

¹⁾ Там-же, стор. 742.

²⁾ Там-же.

³⁾ Там-же, стор. 727.

⁴⁾ Там-же, стор. 747

щоб тим швидше вибороти їм те першенство серед суспільности, тим більше, що ані боротьба кляс ані міжнародня солідарність пролетаріату зовсім не перешкаджають національній свідомості.

Події, які попередили конституційний маніфест 30 (17 ст. ст.) жовтня 1905 р., застали народову демократію зовсім неприготованою. Аж після оголошеня того маніфесту, в грудні 1905 р., виступає вона з нарисом програми, яка на її думку відповідає тодішньому моментови¹⁾. Аж в сій програмі знаходимо ясно поставлене домаганє автономії Польського Королівства.

„Політична автономія Польського Королівства — читаємо там — опираєть ся на конституційнім надавчім актї, яким буде запоручений окремий законодапний сойм у Варшаві, власна польська адміністрація та фінансова самостійність; єдність Польського Королівства з державою знайде вислів в особі імператора, а далі в ряді спільних загально-державних справ, які будуть виїняті з-під компетенції сойму Польського Королівства, як цивільна ліста, загранична політика, біте монети, військо, мита, спільне законодавство в справі акцизи, залізниць, почт і телеграфів, певна участь фінансів Польського Королівства в загально-державних расходах та участь його предстаників в загально-державний законодапний інституції“²⁾.

Під національним оглядом програма кладе такі домагання:

„1) Урядовою мовою всіх властей в Польськїм Королівстві, як автономних так і залежних від центрального правительства — для армії допускаєть ся виїмок — а також викладовою мовою в школах всіх родів і ступнів повинна бути мова польська. В тих околицях східної части краю, де живе корінна місцева людність, що вживає литовської й української мови, її мова має бути рівноправна з польською, а також на її домаганє повинні бути закладані відповідні школи з місцевою викладовою мовою. 2) Провід місцевих властей повинні мати Поляки і місцеві урядники повинні походити з членів місцевої людности“³⁾.

Під політичним оглядом на думку програми конечні:

„Основні громадянські закони — незайманість особи і мешканя, свобода слова, зборів, спілок, свобода совісти — на основі повної рівности перед законом всіх громадян без ріжниць походження і віри. — Широка демократизація політичного ладу з розширенєм компетенції низших одиниць самоуправи в господарській області — пля-

¹⁾ Stanowisko stronnictwa demokratyczno-narodowego w chwili obecnej. — Przegląd Wszechpolski 1905, Кн. 11—12, стор. 757—774.

²⁾ Там-же, стор. 767.

³⁾ Там-же. стор. 769.

хом творення окружних рад, вибраних людністю. — Загальне і рівне виборче право з безпосереднім і тайним голосуванням¹⁾.

Найменше радикальна соціально-економічна програма. В аграрній справі народова демократія не йде далі російського правительства і хоче усунути малоземельність та безземельність тільки при помочи „широкої та плянної колонізаційної і парцеляційної діяльності“. В робітницькій справі програма домагається новочасного охоронного законодавства, але при тім застерігається, що поступенне підвищене зарібної плати та знижене робочого дня не може йти висше міри, „яку допускає економічний розвиток краю і стан даних галузей продукції“²⁾. З особливим натиском зазначає програма, що в справі соціальних реформ вона кладе головну вагу на „1) поступенне переведення їх в життя шляхом еволюції, задля можливого ослаблення економічних криз, шкідливих для продукції краю і для самої робітницької класи; 2) уникання під теперішню хвилю страйків, на скільки вони не викликані konieczністю, бо страйки прискорюють і заострюють неминучу економічну кризу“³⁾.

Становище народової демократії в робітницькій справі виступає ще яснійше в окремих нарисі „програми робітників-народовців“. Отже „робітники-народовці допускають страйки тільки там де вони не загрожують підприємству, а тим більше цілій галузі краєвого промислу, а виступають рішуче проти страйків з-внї, особливо проти загальних страйків як політичної демонстрації, бо вони в загалі противні всякому єднанню польського робітницького руху з російським“⁴⁾.

Коли візьмемо на увагу, що все те писано після того великого загально-російського загального страйку, який попередив жовтневий маніфест, то зрозуміємо, що тільки реакційність, тільки охорона інтересів польського капіталізму могла подиктувати народовій демократії таке становище в робітницькій справі.

Але все таки, коли б ми оцінювали народову демократію по її програмі, то ся оцінка випала би для неї занадто прихильно. Однак як кожду партію, так і народову демократію по самій програмі оцінювати годі. Програма вказує тільки напрям, в яким партія хоче вести свою діяльність; чи держить ся вона того напрямку, се показує сама діяльність. А діяльність народової демократії зовсім не від-

1) Там-же. 2) Порівн. там-же. стор. 763—764.

3) Там-же, стор. 764—765.

4) Порівн. Program robotników narodowców w Królestwie Polskiem. — Там-же, стор. 775—783.

повідас її програмі. Партія, яка виступила з теорією „активної оборони“, яка цілі роки голосила оружне повстанє задля відбудовання Польщі, від перших своїх явних виступів, уможливлених жовтневим маніфестом, стала на становище контрреволюційної сили, яка цілу свою задачу бачить у боротьбі з польським соціалістичним рухом. Очевидно, кожда партія має право бороти ся з іншими партіями, і з того, що народова демократія виступала проти польських соціалістичних партій, ще не можна-б називати її контрреволюційною силою. Російські кадети також виступали проти російських соціалістичних партій; соціалістичні партії виступали одна проти другої, — але ані соціалісти кадетам ані одна соціалістична група своїй суперниці не могли б зробити аналогічного закиду. Тільки хіба в російським чорносотеннім руху можна знайти аналогію до тої ролі, яку відіграла народова демократія в Польським Королівстві. Правда, жидівських погромів народова демократія не устроювала, але грозила ними Жидам підчас виборів. Прим. підчас виборів до другої думи Варшава була засипана афішами такого змісту: „Сором тобі, Варшаво, коли твоїм представником вийде Жид!“ Тими „Жидами“ були кандидати поступово-соціалістичного блоку Олександр Свєнтоховський і Людвік Кшивіцький, найвизначніші уми сучасної Польщі. Чи се не та сама чорносотенна тактика, яка в кождім поступовім інтелігенті бачить „Жида“?! Інші знов афіші таки зовсім виразно грозили, що коли Жиди поважають ся пійти „проти польських національних інтересів“ то... За те з „робітників-народовців“ народова демократія організувала окремі боеві відділи для активної боротьби з соціалістичним рухом. Ті боеві відділи, які „гуляли“ особливо в Лодзі, вбивали не тільки соціалістичних агітаторів, але навіть їх жінок і дітей.

Отсю характеристику народової демократії потверджує головний провідник сеї партії в Польським Королівстві і голова польського кола в російській державній думі, Роман Дмовський, в своїй найновішій праці п. н. „*Niemcy, Rosya i kwestya polska*“. Говорячи про польську національну політику після жовтневого маніфесту, пише він:

„Політичні елементи, що представляли польські національні змагання, знаючи внутрішній стан Росії і видячи наближуване конституційної кризи, не спішили ся виставляти ті польські домагання, які з польського становища мусіли б бути невідлучні від конституційної реформи в державі, ані організувати виступи проти правительства. Вони розуміли, що питанє державного устрою рішаєть ся в боротьбі між правительством і народом російським, що Поляки,

висуваючи ся наперед в тій боротьбі, відібрали б їй характер боротьби російського народу проти власної бюрократії і причинили ся би до згуртованя російських націоналістичних елементів кругом правительства. Поляки мали з 1863 р. досвід, що піднесенє польської справи легко будило російський націоналізм і глушило ліберальні змагання. Отже бажаючи російському конституціоналізмови побіди, самі старали ся остати як найдовше на вижидачім становищі.

„Одначе вдержанє того становища показало ся неможливим. Російські революційні організації працювали над викликанєм анархічного руху в Польщі і знаходили союзників в польськїм та жидівськїм соціалїзмі Королївства. Соціалїстичні партії в краю почали революційну акцію в російськїм стилю, затираючи таким чином польську окремішність Королївства та надаючи йому характер російської провінції. З другого боку російський конституційний табор робив також заходи, щоби втягнути Королївство в загально-державний рух і знаходив відгомін в т. зв. „поступових“ варшавських кругах. Супроти того треба було швидче, ніж пляновано, розвинути польську акцію і виставити програму польських домагань“¹⁾.

„Виставивши супроти правительства і суспільности російської домаганє автономії Польського Королївства, провідники польської політики почали швидко організувати в краю маси, виповідаючи боротьбу соціалїстичним партіям, які, переносючи на польський ґрунт російську анархію, почали безглуздими страйками дезорганізувати економічне житє краю та вводили вбійчий розстрій в суспільні відносини. Коли соціалїсти відповіли на національну акцію терором, зверненим до її представників, коли почали ся вбійства польських діячів, зустріли в національних рядах опір з оружем в руках. Почала ся боротьба сумна і відразлива, якої жертвою впали з обох сторін десятки людей, але яка в кінці здержала повільнє анархії“²⁾.

Отже народова демократія — бо її має Дмовський на думці, говорячи про провідників польської політики — найперше займає вижидачє становище, очевидно, в тій ціли, щоб не замикати собі шляху до переговорів з правительством на випадок, коли б воно здавило революційний рух. Не виступає вона проти правительства, яке ціле столїтє обертало Польське Королївство в російську провінцію, тільки проти польського соціалїстичного руху, який буцім то затирав польську окремішність Королївства, проти того руху, який

1) Roman Dmowski, Rosya, Niemcy i kwestya polska, Львів 1908. Стр.. 117—118.

2) Там же, стор 118—119.

навіть у своїм під національним оглядом найбільш індіферентнім відомі („Соціяльна демократія Польського Королівства і Литви“) домагався автономії, а в своїй більшості ставив те домагане автономії як найширше. А коли „провідники польської політики“ виставили в кінці домагане автономії, то замість в союзі з соціалістичним рухом добивати ся здійснення сього домагання від російського правительства, вони почали організувати маси проти того ж соціалістичного руху, стаючи таким чином до помочи правительству, яке проти соціалістичного руху завело військовий стан. Була се справді сумна і відразлива боротьба, яку народова демократія в обороні інтересів польських капіталістів підняла проти визвольних змагань польського пролетаріату. І коли п. Дмовський хвалить ся, що „національне почуте польського народу та його здорові інстинкти побидили і анархічний революційний рух мусів зійти на другий плян“¹⁾, то повинен би додати, що сій побіді помагав у першій мірі генерал-губернатор Скаллон. Говорити серед таких обставин про „національне почуте та здорові інстинкти польського народу“, значить вживати термінології „истинно-русских“ Пуршикевичів...

Дальша політика народів демократії посувала ся що-раз швидше на право. В першій думі польське коло, в яким перед величезною демократією, виступило проти розтягання на Польське Королівство загально-російської аграрної реформи, закриваючи ся своїм автономічним становищем, а в дійсності — як ми бачили з аграрної програми народів демократії — виступаючи в обороні великої земельної власності. Щоб не наразити ся правительству, не підписало воно виборгської відозви, закриваючи ся тим, що „кликане людности до якихсь актів виходить поза межі мандату польських послів“²⁾.

В другій думі польське коло, в цілості народово-демократичне, голосувало за військовим бюджетом правительства, котре держить військовий стан в Польським Королівстві, а голова кола Дмовський виголосив при тій нагоді промову, яка була повним признанем російської державности.

В кінці в третій думі пан Дмовський зі своїми товаришами дійшли до того, що заговорили про польсько-російську угоду на всеславянським підкладі — з Красовськими та Бобринськими.

Найновішим висловом тої еволюції, яку перебула народова

1) Там же, стр. 119.

2) Там-же, стор. 124.

демократія, являєть ся згадувана вже праця Дмовского п. н. „Niemy, Rosya i kwestya polska¹⁾).

Від початку свого істнованя народово демократія виступала як партія відбудованя польської держави, пропагуючи „активну оборону“ (Мілковський) та „безнастанну хронічну революцію“ (Дмовський), які повинні не скінчити ся швидко, аж „кровю і залізом“ буде відбудована Польща. Тодішній Дмовський, пишучи про національну єдність, заявляв, що зі всіх об'явів лояльності Поляків супроти держав, до яких вони належать, „найпоганійшою є та програма, що накликає стояти вірно при трьох правительствах, злучити інтереси кожної з діляниць Польщі з інтересами держави, до якої та діляниця належить“²⁾. Тодішня народово демократія з цілою силою виступала проти польських угодовців у Росії, репрезентованих петербургським тижневником „Краї“ та Пільцом і Спасовичем, яких „Przegląd Wszechpolski“ не раз учив, що „суспільність позбавлена державної незалежності“ хоч-би була „язиково та обичаєво свободна“³⁾, не може витворювати власної культури, бо правильний розвиток її мусить бути всесторонній“⁴⁾. А коли з польських угодових кругів у Росії й Австрії підносили ся голоси про племінне споріднене Росиян і Поляків, про потребу славянської політики, „Przegląd Wszechpolski“ заявляв, що „політична солідарність мусить опирати ся виключно на солідарности змагань та інтересів“, а тимчасом „славянська взаємність є фактом літературно-філологічним, а не політичним“⁵⁾, під політичним же оглядом вона являєть ся тільки „шкідливою видумкою“.

„В російськїм завоєваню — аргументував „Przegląd Wszechpolski“ свої погляди — славянська політика мусїла би зменшити нашу відпорну силу і викривити національну свідомість, бо замість ворога, на якого кождий крок треба щільно вважати, казала б нам бачити в правительстві і суспільности російській можливого со-

¹⁾ Зрозуміла річ, що я тут не можу давати ані повного огляду ані критичної оцінки праці Дмовского, а тільки можу покористувати ся тими її партіями, які стоять в безпосереднім звязку з моєю темою.

²⁾ Серія статей п. н. „Jedność narodowa“ з підписом „Skrz“ (Skrzycki — псевдонім Дмовского). — Przegląd Wszechpolski 1895, ч. 8, стор. 113.

³⁾ Так власне ставили справу Пільц і Спасович, щоб за ціну язиково-культурної свободи для польського народу в Росії погодити ся з російською державністю.

⁴⁾ Статя п. н. „Otwarte karty“. Przegląd Wszechpolski 1897, ч. 2, стор. 26.

⁵⁾ Статя п. н. „Szkodliwe mrzonki“. Przegląd Wszechpolski 1898, ч. 13, стор. 194.

юзника. Тепер є се вода на млин угодової політики, а в будучности було б оправданем навіть явного ренегатства національного і релігійного¹⁾.

„Становище оборонців європейської цивілізації супроти московського варварства, становище, яке ми собі самі тай інші нам визначували, скріпляло нашу відпорну силу, бо наповняло нас гордістю і почутєм власного достоїнства. І сього не треба легковажити, тим більше, що переймаючи ся кличами славянського братерства, сходимо до ролі слуг царизму, займаємо супроти Росії підрядне становище і несвідомо починаємо набирати ся хамських почувань і хамських понять, властивих тепер дрібним славянським народцям“²⁾.

Здобувши таким становищем, такими поглядами своє теперішнє значінє серед польської суспільности, народова демократія тепер вірікаєть ся всеї тої минувшости.

Теперішній Дмовский удає, буцїм то народова демократія ніколи й не думала про повстанє, тільки „осмішувала повстанчу програму соціялістичних романтиків, виказуючи її наївність“³⁾, і характеризуючи два напрями боротьби з системою правління в Польськїм Королівстві (себто народово-демократичний і соціялістичний), пише:

„Один з них підносив культурно суспільність, другий її обнижав. Одні вели боротьбу з правительством, організуючи тайно просвіту народу, просвічуючи його політично, навчаючи його в нелегальних виданнях, як бороти ся легально, в обороні права проти безправства. Була се боротьба неефектовна, не давала поживи тій ненависти до властей, яку виховувала в людности система правління, не заповідала швидкої побіди, але підносила культурну вартість суспільности, розвивала в ній моральні сили, робила її здібною до творчої, будууючої праці. Другі бороли ся з правительством його власними способами, в відповідь на насильство пропагували ідею насильства, приготавляли оружні вибухи й акти терору. Вони власне на рівні з правительственними діячами підготавляли той страшний та відразливний образ анархії, тереном якої було Польське Королівство в революційнім періоді останніх літ“⁴⁾.

Так само вірікаєть ся Дмовский в імени цілої польської національної політики змагань до відбудованя польської держави, проголошуючи замість того вірність трьом державам та обмежуючи

1) Там же, стор. 196.

2) Там-же, стор. 197.

3) Niemcy, Rosya i kwestya polska, стор. 239 — 240.

4) Там-же, стор. 267.

ідею національної самостійности до сфери національно-моральних почувань, які з політичними змаганнями не мають нічого спільного.

„Упадок повстання 1863—64 р. — пише він — був замкненням періоду збройної боротьби за незалежність Польщі. Поляки зрозуміли, що відбудоване власної держави в витворенім міжнароднім положенню є метою нездійсненною, що всякі змагання в тім напрямі були б тільки вбивством власних сил та віддаляюванем від шляху, на яким треба серед теперішніх обставин бороти ся за національне існування та працювати для національної будучности.

„Польська політика в кожній дільниці признала приналежність до даної держави фактом і підставою своєї програми. Вона старається в кожній з держав здобути як найкорисніші умови національного розвитку, як найширше признане національних прав, а через те й окремі політичні урядження, які відповідали б національній самостійности. З хвилиною, коли польський нарід покинув діяльність задля відбудування власної держави, в його інтересі лежить означене умов нормального співжиття з рештою людности держави і нормальних відносин до правительства. Ті відносини в широких межах можливі тільки при признанню державою національних польських прав та пошанованню польської національної ідеї.

„Се досягнуто тільки в австрійській державі, яка погодилася з існуванням Поляків як нації і з існуванням польського патріотизму. Льоальні відносини Поляків до Австрії не походять звідси, щоб ті вирекли ся польської національної ідеї і проміняли її на австрійську, але звідси, що австрійська держава не бореть ся з польським патріотизмом, не перешкаджає працювати в його імені для національної будучности і через те уможливила компроміс між польським патріотизмом і обовязками громадян австрійської держави.)

„Таких відносин до себе не може домагати ся ані держава пруська, яка отверто змагає до винищення Поляків, ані російська, доки не признає польських національних прав і польської національної ідеї, доки вимагати-ме, щоб Поляки вирекли ся свого патріотизму і проміняли його на патріотизм російський. Поляки ніколи не стануть ані Прусаками ані Росіянами „польської мови“...

„Польський нарід не перестав бути одним народом, а моральні звязки які лучать окремі його відлами, в останніх часах стають щораз тісніші... Сей нарід живе не тільки нинішнім спільним духовим життям, але і традицією спільної минувшости і ідеєю будучого політичного зєдинення. Се справа його морального існування, його совісті, справа, яка виключно до нього належить. Ми не можемо

признати державі права контролі нашої совісти і ставлення нам вимогів в обсягу нашого ідейного життя. Полякови вільно леліяти ідею національного зєдинення та незалежного державного життя, як кождому громадянинуви сеї чи иншої монархії вільно бути в своїх пересвідченнях републіканцем. Компетенція держави починаєть ся там, де мова не про ідеї, тільки про реальні змагання. Коли часть польського народу, що належить до даної держави, не йде до відірвання від неї свого краю, коли не робить собі з того змагання політичної програми, то її відносини до держави остають льояльні, незалежно від того, якими ідеями живе вона в моральній сфері¹⁾.

В кінці Дмовський доходить також до славянської політики, яка вимагає скріплення сил Росії і Польщі проти Німеччини. На його думку від часу упадку останнього повстання, коли то „наступила ліквідація польського питання, яке для Поляків було справою відзискання незалежного політичного істновання, а для чужинців справою ослаблення російської могутності і збудовання тами між нею і Европою“,—„наступили два факти епохального значіння в історії Європи і цілого світа.

„Побіда Прусії над Францією і злучене з тим відбудоване німецького цісарства дало перше місце в Європі Німеччині, яка, зростаючи швидко в могутність, почала що-раз більше загрожувати інтересам инших народів, змагаючи своїми амбіціями до більшої ролі ніж та, яку відгравало середньовічне цісарство. З другого боку свіжий погром Росії в війні з Японією а також внутрішня криза в царській державі виказали, що могутність, перед якою довгий час дрожала ціла Европа, була збудована на багато слабших підставах, ніж се видавало ся. Росія показала ся слабшою, ніж се лежало-б в інтересі європейської рівноваги, супроти зросту Німеччини, а її положене на східно-азійським фронті, серед обставин, витворених останньою війною, грозить звести її в Європі до зовсім пасивної ролі.

„Нині в інтересі держав західної Європи лежить не ослаблене Росії, але скріплене її і зроблене здібною до протиставлення Німеччині, бо инакше мусить вона стати послухним орудом в руках берлінської політики, сферою німецького впливу і предметом поступенного німецького підбою.

„В так витворенім міжнароднім положеню для польської суспільности ясно, що коли в дальшій будучности грозить їй затрата

1) Там-же стор. 246—249.

національного істнованя, то не від Росії, а від Німеччини. Російське панованє вже показало, що воно здібне зробити, вживаючи найбільшого гнету і найдалше йдучих обрусительних способів. Ті способи не змогли навіть в слабій мірі зменшити національної окремішности Поляків... Росія вже ніколи, а бодай в будучности, яку можна передвидіти, не буде здібна здобути ся на систему антипольської політики, таку консеквентну і таку забійчу в своїх наслідках. Вона має і мати-ме за багато трудностей та небезпек, як на-зверх так і в середині держави, занадто ослабли в ній звязки державної організації, щоб подібна система, при найбільшим бажанню правлячих елементів, була можлива.

„Натомість Німеччина, при засобах, які дає їй теперішня державна могутність, не перестає бути для польськості грізна, а постійне заострюванє пруським правительством способів боротьби проти нашого народу робить небезпеку з того боку що-раз більшою. З тою небезпекою мусимо числити ся тим більше з огляду на все зростаючу залежність від Німеччини двох інших держав, до яких належать польські землі. Наслідком тої залежності Німеччина вже нині має сильний вплив на долю цілого польського народу. Сеї небезпеки не треба розуміти так, щоб Німеччина була здібна знищити племінну окремішність Поляків, бо в тім напрямі досвід показує її безсильність. Замахи з її боку звернені головню на те, щоб дезорганізувати і знищити ті елементи нашого життя, завдяки яким, не вважаючи на втрату окремішного політичного істнованя, остаємо політичною нацією, що живе власною традицією, власною національною ідеєю, нацією рівнорядною з іншими великими народами, що мають власну державу. Німеччина стараєть ся відібрати нам ті культурні та економічні засоби, які є конечні для вдержаня національної самостійности та життя на власну високу культурну міру, вона змагає до пролетаризації польського народу... Та політика веде до знищення нашого національного істнованя у властивім розуміню сього слова, грозить звести нас до значія племені, позбавленого власної організації життя в області висших духових і моральних потреб.

„Свідомість німецької небезпеки укріпила ся нині в цілій Польщі і цілий польський нарід уважає нині Німеччину своїм головним ворогом, розуміючи, що все, що робить ся де-будь для скріплення та оборони польськості, в останній інстанції є боротьбою з Німеччиною.

„Відносини Польщі до Німеччини є також жерелом зацікав-

лення, яке польська справа починає наново викликати в Європі. Грізна своїм зростом могутність Німеччини і південно-східний напрям німецької експанзії, вказують роль Польщі як головної туди того побідного походу. Та нинішня роль нашого народу мусить довести до того, що польське питанє в близькій будучности стане одним з важніших європейських питань.

„Польща теперішньої доби вертає до тої історичної ролі, яку відіграла держава П'ястів. Повстала і зросла вона в боротьбі з заливом західним, німецьким, в боротьбі з цісарством, а опісля з християнським орденом. Ослаблене і зменшене ролі цісарства в Європі а також рішача перемога Польщі над орденом дозволили їй відвернути увагу від Заходу і звернути всі сили держави Ягайлонів на Схід, де її втягнуто в боротьбу з Татарами, Турками і Москвою. Тоді історичну роль польського народу зрозуміли як роль оборонців Європи перед Сходом. У тій ролі він остав аж до другої половини 19-го віку. Польські повстання опінія європейських народів розуміла не тільки як боротьбу о державне існуванє народу, який не втратив до сього права, але також як оборону Європи з її новочасними політичними інституціями перед великим східним царством, що брало на себе роль сторожа європейської реакції. Після змін, які настали в Європі від останнього повстання, європейський Схід перестав бути грізним, а натомість головним жерелом небезпеки для інших народів, а також і для Польщі, стала Європа середня, німецька“ ¹⁾).

„Само географічне положенє Королівства—незалежно від того, що се край корінно польський, якого людність творить головну чисельну силу народу—призначає йому головну роль в тій історичній боротьбі, яка отвиряєть ся перед Польщею. Положенє в середині польських земель, окруженє від півночі і заходу посілками Пруссії, врізуючи ся значною частю свого простору в границі нинішнього німецького цісарства, творить воно нині оперте для польських земель, що належать до Пруссії, а в будучности на випадок успіхів Німеччини в її поступках на сході найблизший предмет державного пруського завоювання. Про долю німецької експанзії на схід рішить розвиток сил польськості в Королівстві“ ²⁾).

Після сього теоретичного умотивованя стають зрозумілими всі ті кроки польської національної політики в Росії під проводом Дмовського, яких свідками ми були підчас „славянських днів“ у

¹⁾ Там-же, стор. 251—255.

²⁾ Там-же, стор. 261.

Петербурзі і славянського конгресу в Празі. Ті, що вважали зрадниками польської національної справи польських соціалістів за їх єднане з російськими соціалістами, тепер вирікши ся всієї своєї минувшости, єднують ся з російськими реакціонерами Красовськими та Бобринськими, неначе на доказ, що вони в своїй вітчизні відграють таку саму політичну роль, як Красовські та Бобринські в Росії. А що на польську суспільність усе мав великий вплив націоналістичний самообман, що вона призначена до якихсь висших загально-людських задач, то вони, як недавно величали себе „оборонцями європейської цивілізації проти московського варварства“, а славянофільство називали хамством супроти Росії, так тепер те своє „хамство-славянофільство“ підносять до значіння „оборони славянства перед німецьким заливом“.

Такими шляхами йшла політика народової демократії в Росії під проводом „новочасного Поляка“—Дмовського, голови польського кола в російській державній думі. Тепер народова демократія може вже сказати, що порозуміне—тільки не з опозиційними, як каже народо-демократична програма з 1903 р., а з реакційними елементами в Росії заключає „власннве політичне представництво польського народу“...

В Австрії народова демократія не потребувала переходити аж такої еволюції. Бо хоч в брошурі „Rzecz o obronie czynnej i o skarbie narodowym“ проголошено непримиримість і потребу „активної оборони“ супроти всіх трьох держав, не виключаючи Австрії, яка змагає до винищення Поляків „шляхом релятивної лагідности, в своїх наслідках не менше шкідливої, як брутальність“, то вдійсности до виконування сеї програми супроти Австрії ніхто не брав ся. Тай таки не було кому брати ся. До переміни Ліги Польської на Лігу Народову в Галичині були тільки тайні організації „Союза польської молодіжи“, які на публичне житє навіть не могли мати ніякого більшого впливу. Коли-ж після замкнення варшавського „Głos-u“ видавнича діяльність Ліги Народової перенесла ся до Галичини, то Przegląd Wszechpolski та інші партійні видання, займаючи ся в першій мірі справами Польського Королівства, супроти галицьких справ займали тільки становище обсерватора і критика, не стараючи ся навіть о витворене напряду, який брав би активну участь в галицькій політиці.

Критиковано зі становища опозиційно-демократичного. Найсимпатичніше відносив ся „Przegląd Wszechpolski“ до людовців; менше симпатично, хоч не зовсім ворожо, до польської соціальної

демократії; з демократичних напрямів тільки одні українські партії не знаходили в нього вже й тоді симпатій. Але головне вістре було звернене проти шляхти, проти її політики в краю й державі, проти її австрійського лоялізму, проти монополізованя національної ідеї з її боку.

Закидуючи шляхті недостачу польського патріотизму, „Przegląd Wszechpolski“ писав: „Ніде й ніколи шляхта і загалом висші верстви не вміли й не могли боронити основ національного істнованя — землі, віри, рідної мови. Можна би покликати ся на наглядні приміри шляхти чеської і української, але й серед нашої знайдемо їх досить“¹⁾. А так їм було противне те політичне верховодство шляхти, що коли в 1898 р. в західній Галичині з приводу протижидівських розрухів заведено виїмковий стан і деякі демократичні члени віденського польського кола грозили виступленем з кола на випадок, коли б воно в парламенті заявило ся за дальшим задержанем виїмкового стану, Ян Поплавський в своїм огляді „Z sałej Polski“ привитав ту погрозу з радістю, пишучи, що „розбите солідарности кола було б навіть фактом пожаданим і могло би мати важкі наслідки, коли б демократичні послы виступили з кола й заложили окремий клуб, до якого певне приступили би людовці“²⁾.

Той сам Поплавський виступає проти розширення автономії Галичини при теперішнім її політичним устрою, заявляючи, що коли опозиційні партії в Галичині „противлять ся переміні державної ради на делегацію соймів, а навіть по части розширенню компетенції сойму і краєвих властей, то передовсім тому, бо здійсненє тих домагань в теперішніх обставинах, без основної зміни устрою держави та виборчої ординації до сойму в дусі громадянської рівноправности всіх верств людности — було би в дійсности тріумфом політичної реакції, укріпленем упривілейованого становища правлячих клас“³⁾.

Ся характеристика відносить ся до pp. 1895—1900. Але в міру того, як зростало число прихильників народово-демократичного руху, приєднуваних власне його національною ідеологією, яка так ядро відбивала від чорно-жовтого патріотизму польської шляхти, народовій демократії почало бути за мало сього чисто

1) Статя п. н. „Szlachta i polityka narodowa“. — „Przegląd Wszechpolski“ 1896, ч. 19, стор. 434.

2) Przegląd Wszechpolski 1898, ч. 19, стор. 296.

3) Брошура п. н. „Polityka autonomiczna w Austrii“ 1898, стор. 8.

ідейного впливу, вона забажала здобути політичну власть в краю. Щоби мати вплив на широкі маси, почали її діячі робити заходи коло набутя щоденної газети. В 1901 р. дістали в свої руки брукову газету „Wiek XX“, а в 1902 р. вдалося їм набути найбільшу в Галичині польську щоденну газету „Słowo polskie“. З того часу вони що раз швидше починають наближати ся до своєї мети.

Відповідно до сих змагань доконується ревизія того теоретичного становища супроти Австрії, яке висловлено в брошурі „Rzecz o obronie czynnej i o skarbie narodowym“. Ян Поплавський починає доказувати, що Австрія з політичного антагонізму до Росії мусить у своїм власнім інтересі підпирати польський національний рух в тій непримиримій формі, в якій представляє його народова демократія.

„Чи Австрія — пише він — є в злих, чи в добрих, навіть дуже приязних відносинах з північно-східним сусідом, все для її інтересів корисно, щоб Поляки були ворожо настроєні супроти Росії. Австрія, поріжнивши ся з Росією, може нам дозволити на явне і виразне висловлюванє того настрою, може його навіть умісне заострювати; Австрія, заприязнивши ся з Росією, мусить нашу ненависть здержувати і лагодити, але зовсім собі не бажає, щоб ми заняли инше становище, мали инші почування. Наші політики не призадумують ся над тим, що вороже становище Поляків до Росії є властиво одною з головних, коли не найголовнішою причиною зміни відносин австрійського правительства до нашої народности в Галичині¹⁾).

Отсе становище Австрії треба використати і витворити в Галичині „сурогат польської державности“, зробити з неї польський Піємонт, як се виводить Ян Поплавський в статі п. н. „Nasze siły“:

„Ходить о се, щоб ми тут в Галичині мали школу державного життя, досвідну школу польської державности... Галичина мусить не тільки представляти цілу Польщу, не тільки думати і працювати за неї політично, бодай в певній області справ, але разом з тим на малу скалю й велику потребу, по мірі слабих своїх сил і величезних вимогів будучности, творити якийсь штучний, що так скажу, сурогат польської державности. З кпинами й обуренєм говорить ся не раз прим. в варшавських радикальних кругах про міністрів, поліцейських і жандармів польських. А одначе, говорячи поважно, ми повинні тут у Галичині витворювати цілий апарат

1) „Z całej Polski“ — Przegląd Wszechpolski 1902, кн. II, стор. 125.

польської державности, починаючи міністрами і кінчачи жандармами та скарбовими стражниками. І власне зле, що за мало про те думаємо, а ще менше свідомо для тої мети працюємо, що не маємо польського правління в Галичині, хоч на нього жалують ся Українці і радикали¹⁾.

Одним словом, народіві демократи з опозиційних стають льояльними як супроти австрійської держави, так супроти краевого правління і тої верстви, в імені якої те правління виконується — шляхти. Підчас рільного страйку в східній Галичині літом 1902 р. „Słowo polskie“ виступає з завзятем в обороні східно-галицьких польських поміщиків. Перший народово-демократичний посол в австрійським парламентах, професор львівського університету д-р Станіслав Гломбінський, підчас дебати з приводу того страйку депунціює український національний рух як ворожий державі і династії Габсбургів. „Słowo polskie“ бере в оборону тодішнього намісника Галичини г-р. Пініньського перед закидами опозиційної польської і української преси. Визначний член партії Владислав Студніцький, автор проекту відокремлення Галичини, формулює в „Słowi polsk-im“ (ч. 551 з 1902 р.) проєкт порозуміння між народовою демократією і східно-галицькою шляхтою, заявляючи, що серед обставин, витворених заостренням українського питання, „є можливе порозуміння ретельних польських елементів демократичних (себто народово-демократичних) з ліпшими представниками східно-галицької шляхти і спільна оборона польськості і самостійности краю“.

Народництво „Głos-y“, демократизм перших літ „Przegląd-y Wszechpolsk-ого“ пішли в забуття, їх місце заняла ненависть до польських опозиційних партій за їх „уступчивість“ супроти українських національних домагань і що-раз більша прихильність до сфер консервативно-шляхотських як оборонців польськості в Східній Галичині. Між політичними домаганнями починає вибивати ся на перше місце відокремлене Галичини, власне задля „укріплення упривілейованого становища правлячих клас“, говорячи словами брошури Поплавського, — бо се було-б рівночасно укріпленням польського характеру краю, розширенням змоги витворювати в ній сурогат польської державности. Змістом політичної боротьби стає поборюване українського і жидівського національного руху²⁾ і тих польських партій, які супроти тих національних „сепаратизмів“ не

1) Przegląd Wszechpolski 1902, кн. IV, стор. 253.

2) Про се докладно в слідуючій розділі.

досить не примиримі. Коли-ж боротьба звертаєть ся часом і проти шляхти, то не за принципи, а за становища: народова демократія рада би захопити власть в краю і представництво краю в державі в свої руки і тому від часу до часу нападає на шляхту за бездарну оборону краєвих і національних інтересів, яку вона, народова демократія, повела би багато лїнше.

Все те робила властиво не партія, тільки окремі групи людей, що оставали в ближшій або дальшій звязку з головними провідниками руху. Аж в січні 1904 р. відбуваєть ся щось в роді першого партійного зїзду, який вибирає комісію для уложення програми, саму-ж програму ухвалює другий зїзд, що відбув ся 8 і 9 грудня 1905 р.

Отся програма ¹⁾ складаєть ся з двох частий: „принципи партії“ і „подрібна програма партії“. З першої части довідуємо ся, що партія, „приймаючи за вихідну точку своєї програми єдність польського народу, його право і здібність до незалежного політичного істнованя, має в нинішніх правних відносинах на меті: а) здобуте для польської суспільности в тій державі як найбільшій самостійности політичної, культурної та економічної; б) всесторонню оборону польських національних інтересів та зберіганє ві всіх краєвих справах загально-польського становища; в) покликанє і приученє всіх верств суспільности, головнo-ж верств народніх, до успішної праці на всіх полях публичного життя, до вмілої оборони власних інтересів і до боротьби за національні права та за інтереси краю проти всіх ворожих елементів“ ²⁾. Свою гєнезу приписує партія „двом головним обявам сучасного національного життя на цілїм просторі польських земель: всесторонньому зростови сил і змагань національних з одного боку і з другого зростови політичної самостійности польської народньої маси. З признаня й рівнорядного узглядненя сих двох фактів партія бере свою провідну думку, видячи в активній обороні національних інтересів найвисшу цїль, в демократизації суспільности — найспішнійший спосіб національної політики“ ³⁾. Першим головним принципом партії є „непохитна віра в житєву силу і будучність польського народу, в його право і здібність до незалежного державного життя, в невичерпаність

1) Program Polskiego Stronnictwa demokratyczno-narodowego w państwie austriackiem. Lwów 1906 (Також: Przegląd Wszechpolski 1905, кн. XI—XII, стор. 737—756).

2) Там-же, стор. 3.

3) Там-же, стор. 3—4.

і зріст його матеріальних і духових сил¹⁾. В ім'я того принципу партія виставляє програму „зміни правно-державних відносин Галичини до держави задля здобуття для краю як найширшої самостійності“²⁾. Другий головний принцип, се „віра в невичерпані сили польської народної маси, в її здорову душу і вроджений національний інстинкт“³⁾. Завдяки сій вірі „партія вважає інтереси народніх верств, справу їх поступу суспільного, культурного, економічного і політичного рівнозначними нині з найважнішими інтересами нації“⁴⁾.

Тільки той поступ народніх мас партія розуміє по своєму. Звертаючи ся неначе проти шляхотсько-консервативних кругів, заявляє вона, що „суспільний поступ народньої маси вона приготує не шляхом штучної опіки і філіантропії над нею, але шляхом розвивання в ній почуття самопомочи і числення в кождім напрямі на власні сили, приучування її до витревалі культурної праці у власнім крузі, до збірної та зорганізованої діяльності на всіх полях“⁵⁾. Одначе се тільки фрази, яких шляхотсько-консервативні круги зовсім не потребують бояти ся, бо дальші заяви програми відбирають їм увесь зміст. Неначе успокоюючи згадані круги, що ось, мовляв, ми не такі, як різні соціялісти і радикали, програма виводить далі: „Економічний поступ народньої маси партія бачить не в штучнім розбуджуваню в ній свідомости упослідження, не в заострюваню класових противенств і киданю нездійснених демагогічних окликів, а передовсім в піднесеню її продуктивности, в отвореню їй нових жерел заробітку, в усуненю правних перешкод її розвитку, в хороненю її перед визиском, в організованю її до спільної економічної діяльності, в кінці в приучуваню її до вмілої збірної оборони власних економічних інтересів, яка числила ся би з дійсністю. Так само політичний поступ народньої маси бачить партія не в одностороннім розпалюваню її пристрастий періодичними боротьбами та вживаню її за оруде нераз чужих їй партійних заходів, але передовсім в приучуваню її до реальної політичної праці на ґрунті громадської та повітової самоуправи, на ґрунті постійного та відповідального правління власними, місцевими справами; не в механічнім і чисто формальнім рівноуправленю одиниць через загальне і вівне виборче право, але в забезпеченю всім громадянам такої участі в політичних правах, яка уможлиблювала

1) Там-же, стор. 4.

2) Там-же, стор. 6.

3) Там-же.

4) Там-же.

5) Там-же, стор. 7.

би витворене справжнього представництва всіх верств та інтересів суспільних і стала ся для народньої маси правдивою школою національного та суспільного освідмлення¹⁾. Іншими словами — в економічній сфері: „працєю і щаді“, а в сфері політичній: „не забагай рівности, бо ти до неї не доріс“, всякі-ж змагання до суспільної, економічної і політичної рівности, до переміни сучасного устрою в сім напрямі, се демагогія. На таке розумінє поступу народньої маси згодить ся, очевидно, найкрайнійший консерватист.

Подрібна програма обнимає отсі точки: зміна правно-державних відносин Галичини до Австрії; поступенне розширенє самостійности краю і забезпеченє національних інтересів; реформа державної адміністрації і скріпленє самоуправи; забезпеченє й розширенє громадянських свобод і політичних прав; справи просвіти й публичного вихованя: справи суспільні й економічні; збільшенє впливу Польків на політику держави.

На першій місці в сій програмі стоїть; як бачимо, домаганє „зміни правно-державних відносин Галичини до Австрії“. Давнійше се домаганє народова демократія формувала як відокремленє Галичини, себто поставленє її менше-більше в такі правно-державні відносини до решти держави, в яких знаходить ся угорська часть держави до австрійської. Одначе програма ставить се питанє більш загально. Домагаючи ся „такої зміни правно-державних відносин Галичини до держави, яка, не відбираючи нам впливу на політику монархії та змоги побільшеня того впливу, запевнила би краєви в як найширших розмірах: а) законодавчу самостійність сойму, б) самостійність фінансову й економічну, в) самостійність адміністраційну ві всіх областях публичного життя, г) самостійну управу справами просвіти й публичного вихованя“, і заявляючи, що „для осягненя такої правно-державної самостійности, побіч зміни краєвого статута, є передовсім конечна зміна конституції держави в напрямі узглядненя природної й історичної окремішности його складових частей, головнo-ж нашого краю“, — програма „не пересуджує розмірів тої самостійности ані способів її осягненя, не пересуджує передовсім птаня, чи та самостійність має полягати на здобутю для Галичини устрою окремого від решти держави, чи на наданю цілій державі федераційного устрою, опертого на самостійности окремих країв або більших їх комплексів“. З окрема партія „з причин як національних так і економічних змагати-ме до як найблизшої духової і політичної єдности Галичини з австрійським східнім Шлеском“²⁾.

¹⁾ Там-же, стор. 7—8.

²⁾ Там-же, стор. 12—13.

Заки-ж можна буде перевести якусь основну зміну державної конституції, для сеї самої ціли має служити „поступенне розширене самостійности краю та забезпеченє національних інтересів“. Ходить тут головнo „о законодатне означенє реченця санкції краєвих законів, о перенесенє контрасигнатури тих законів з центрального правительства на намістника або правительство краєве, о ухваленє і санкцію закона про правну відповідальність намістника або краєвого правительства перед соймом, по аналогії відповідальности міністрів перед державною радою, о введенє повної політичної відповідальности намістника або краєвого правительства перед соймом, в кінці о наданє краєвим соймам права обжаловувати міністрів на рівні з обома палатами державної ради“; далі о введенє польської мови як урядової ві всі ті краєві уряди, де доси вдержала ся ще в части мова німецька, та о забезпеченє прав польської мови, наданих цісарскими розпорядженнями, шляхом краєвого закона, а також „о повне здійсненє прав польської мови як одної з мов краєвих на Шлеску і признанє їй таких самих прав на Буковині“; в кінці згадаємо ще про домаганє розширення діяльности галицької Краєвої Шкільної Ради „на зовсім самостійне, від міністерства просвіти і політичних властей незалежне уладжуванє справ публичного вихованя і просвіти в межах краєвих законів“¹⁾.

Останнє домаганє краєвим законом з 1906 р. майже вже в цілости осягнено, Краєва Шкільна Рада стала справді неначе галицьким міністерством просвіти і тепер може без перешкод здійснювати головне домаганє народовой демократії в „справах просвіти і публичного вихованя“, а саме: „забезпечувати польські національні інтереси в області шкільництва“, що рівняєть ся повній польонізації — як по мові так і по духу — галицького шкільництва²⁾.

Хотячи забезпечити Полякам як найбільшу самостійність в правліню краю, в витворюваню в нїм „сурогату польської державности“, народова демократія для охорони тої самостійности перед загально-державними впливами змагає до „збільшеня впливу Поляків на політику державну“, головнo через „законодатне збільшенє числа галицьких (властиво польських, про що далі) послів у центральнім парляменті відповідно до числа людности краю“ та через „вдержанє солідарности польського представництва в Відні й розширенє тої солідарности на всіх польських послів“³⁾.

1) Порівн. там-же, стор. 13—15.

2) Пор. там-же, стор. 21—25.

3) Пор. там-же, стор. 29—30.

Найліпшим критерієм для оцінки політичної партії являють ся її домагання в справах політичних і соціально-економічних. З політичних справ в Галичині і в цілій Австрії за останє десятилітє найактуальнішою була переведена вже виборча реформа до загальнодержавно парламенту і непереведена ще така-ж реформа до галицького сойму. Такої реформи, опертої на загальнім, рівнім, безпосереднім і тайнім виборчим праві, домагали ся всі демократичні партії в краю й державі, тільки одна народова демократія вважала за згідне зі своїм демократизмом виступати проти того домагання.

В 1903 р. Дмовский, відповідаючи на поміщену в краківській „Now-ий Reform-i критику пок. Тадія Романовича своїх „Думок новочасного Поляка“, кличе: „А саме те загальне виборче право, за яким тепер старають ся зорганізувати агітацію, чи не є воно ілюстрацією незгідного з вимогами нашого життя політичного лібералізму? Для кого воно нині потрібне? Кого має ушасливити?“¹⁾.

Отсю свою думку про незгідність загального виборчого права з вимогами польського життя народова демократія змінила аж під впливом кабінету бар. Гавча, який в осени 1905 р. заповів проєкт виборчої реформи на основі загального, рівного, безпосередного і тайного виборчого права. Одначе зізд, що ухвалював програму вже після заяви бар. Гавча, все таки показав ся менше уступчивим для народньої маси ніж президент австрійського кабінету. Програма обіцяє змагати „до виборчої реформи, яка, даючи польському елементови рішучу перевагу, відповідну його чисельній, культурній та економічній силі, запевнила би всім суспільним верствам дійсну участь в політичних правах, а рівночасно як найбільше утруднила би всякої виборчі надужитя, а саме: до введеня загального, безпосередного і тайного виборчого права і до знесеня теперішніх виборчих курій, одначе при рівночаснім запевненню відповідного представництва в законодатних інституціях публичним корпораціям, які представляють загальні інтереси краєві і професійні, а також при всяких модифікаціях, потрібних для запевнення польському елементови рішальної більшости в соймі і в парламентарнім представництві краю“²⁾.

Значить, програма годить ся на загальність виборчого права, але виключає рівність, признану в принципі навіть бар. Гавчем, заступаючи її „принципом“ рішальної більшости для польського елементу, — про що докладнійше в слідуючім розділі.

¹⁾ Статя „Pro domo sua“ — „Słowo polskie“, ч. 415 з 1903 р.

²⁾ Там-же, стор. 20.

Але й загальність виборчого права народова демократія розуміє по своєму і в брошурі „O reformie wyborczej“, виданій вже після оголошення програми, пояснює, що „загальне голосоване повинно розтягати ся тільки на тих повнолітніх громадян мужеського пола, що здібні до самостійного тайного, значить письмєнного права голосованя, отже виключати анальфабетів“.

Для характеристики політичної дволичности народовой демократії звернемо увагу, що таке становище в справі виборчої реформи в Австрії заняла вона тоді, коли рівночасно в Росії домагала ся „загального і рівного виборчого права з безпосередним і тайним голосованєм“. Обі програми, для Росії і Австрії, були навіть помішені в одній і тійже книжці „Przegląd-y Wszechpolsk-ogo“. Тимчасом навіть зі становища крайного консерватизму швидше можна допустити ширше виборче право в Австрії, яка має за собою вже більш пів столітя конституційного житя, ніж в Росії. Але в Росії народовій демократії ходило о замасковане своєї реакційности, коли тимчасом в Австрії вона вже давно зірвала з поступовими кругами.

В „справах суспільних і економічних“ програма домагаєть ся податкової реформи, піднесеня рільництва, витвореня промислу, робітницького законодавства, — все в таких розмірах, на які тепер годять ся найконсервативніші партії в західній Європі ¹⁾.

В часі, коли оголошено сю програму, була вона властиво вже непотрібна, бо ідейне обличє народовой демократії було вже на стільки ясне, що програма ані не потребувала його вияснювати ані не могла вже замаскувати. Вся практична діяльність народовой демократії на галицькім ґрунті, становище її преси — були голосним протестом проти тих фраз про демократизм, прихильність до народніх мас і т. д., які знаходять ся в програмі. В дійности народова демократія стала представником і оборонцем польської шляхти, буржуазії і бюрократії в Галичині, ворогом визволення народніх мас і — щоб сфера панованя польської шляхти, буржуазії і бюрократії була як найширша — ворогом інших народностей краю: української і жидівської. В ім'я „польських національних інтересів“ вона взяла в оборону не тільки польських поміщиків східної Галичини перед страйковим рухом українських селян, але також польських нафтових капіталістів з Борислава, того справжнього робітницького пекла, перед всякими домаганнями робітників в напрямі поліпшеня тих пекольних відносин, хоч національний характер того робітниць-

¹⁾ Порівн. там-же, стор. 25—28.

кого руху польський. І так все і всюди. А коли й виступає проти шляхти, то не є се — як уже зазначено — боротьба о зміну суспільних відносин, тільки виключно боротьба о владу.

Се найліпше виявило ся, коли наслідком виборчої реформи до австрійського парламенту, яка в Галичині дала перевагу над шляхтою буржуазії, а також наслідком політичних інтриг, в яких народів демократи є незрівнаними майстрами, презесом польського кола в австрійським парламенті в осени 1907 р. став Гломбінський і проголошено всьому світові про „демократизацію кола“. „Демократичний“ презес „демократичного“ кола в інтерв'ю зі співробітниками столичної преси вирік ся всякої революційности своєї партії, всякої спільности її з народово-демократичними партійними групами в Росії й Німеччині, а в офіційній інавгураційній промові проголосив таку саму лояльність австрійській державі, яку проголошували всі його шляхотські попередники. І справді політика польського кола з того часу в нічім не змінила ся, хіба в тім, що її провідник політичними здібностями остає далеко по заду тих своїх шляхотських попередників, що клали будову теперішньої політичної сили шляхотської Польщі в Австрії.

Супроти польської національної політики в Німеччині народова демократія й доси остає головно на становищі обсерватора і критика. Тут вона також — так само як в Австрії — ніколи не пропагувала ані „активної оборони“ ані її останнього етапу — повстання, вдоволяючи ся становищем легальної опозиції та складаючи вину за всякі евентуальні нелегальні виступи польського народу заздальгідь виключно на правительство.

Так прим. з приводу одної повиборчої бійки в Пруссії в 1897 р. Ян Поплавський в своїм огляді „Z całej Polski“ дорікає тамошній польській пресі за занадто легальне становище в тій справі. „В сьім випадку, — пише він, — як і в багатьох інших не треба виперати ся „польської агітації“, яка прецінь безперечно існує, тільки треба радше вказувати, що агітація гакатистів і знасилюванє права правительством можуть викликати відшір людности в брутальній формі... Не було би в тім нічого злого і страшного, коли-б правительство і Німці наглядно переконали ся, що терпеливість польського народу має межі та що він, доведений до крайности, може відповідати на насильство насильством, на безправство безправством“¹⁾.

Був час, коли „Przegląd Wszechpolski“ вважав антипольську

¹⁾ Przegląd Wszechpolski 1897, ч. 8, стор. 79.

політику пруського правительства не безправством, тільки історичною konieczністю, наслідком природної боротьби за існування. Так в статі п. н. „Polityka polska w zaborze pruskim“ читаємо:

„Кожда політика — чи пруська чи польська — в відносинах до інших народностей є завойовнича, все мусить змагати до здобування нових територій або відзискування втрачених. Отже завойовничість не є особливою рисою пруської політики, ані тим більше, як каже дехто, хвилевим божевільем народу“¹⁾, навпаки, „вдержане під своєю властю східних провінцій, де живе польська людність, є для пруської держави інтересом найбільшого значіння, є для неї просто питанням існування“²⁾.

„Не тільки з Прусією, — читаємо далі, — але з цілою Німеччиною, не з окремими партіями, але з цілою німецькою суспільністю мусимо вести боротьбу“³⁾, бо „найбільш життєві інтереси обох народів входять у ній в гру, вона ведеться за нашу національну будучність і будучність німецької могутності“⁴⁾.

Але для сеї боротьби народової демократія не поручає таких способів, які тоді вважала єдино добрими для боротьби з Росією. „Мусимо — навчає стаття—унікати таких способів боротьби, в яких перемогу забезпечує чисельна перевага й державна організація, отже мусимо працювати для нашої національної справи на ґрунті легальнім, доки се тільки можливе“⁵⁾.

Однак не значить се, щоб зрікатися думки про прилучення польських земель, забраних Німеччиною, до решти Польщі. „Марна була би та будуча Польща, для якої живемо й працюємо, та Польща, якої ми певне не діждемо, але яку оглядати-муть наші діти і внуки, не тільки без Познаня, але і без Шлєска, без доступу до моря, отже без Гданьска і Крулевца. Ті провінції, що належать тепер до Прусії, є конечною умовою існування польської держави, як нині є вони умовою вдержання прусько-німецької могутності. Для нас тим більше не може бути в сій справі компромісу. Не треба того повторяти при кожній нагоді, нахваляючи ся, як се питома нашому характерови, але все і міцно треба тямити, що без тих земель Польща не може існувати, що хоч-би повстала в інших границях, то мусить змагати до опановання тих земель. Німці вже се розуміють, ми ще не всі“⁶⁾.

1) Przegląd Wszechpolski 1899, ч. 1 стор. 2.

2) Там-же.

3) Там-же, стор. 5—6.

4) Там-же, стор. 6.

5) Там-же стор. 7.

6) Там-же, стор. 8—9.

Був час, коли народово-демократична преса старала ся вияснити польській суспільности, що на польські відносини в Німеччині не треба дивити ся там песимістично, що Полякам в Німеччині так дуже зле не дієть ся, навпаки, Прусія своїм гнетом „зробила Полякам прислугу історичного значіння“, бо „витворила умови прискороного перетворювання Поляків на суспільність активну, змусила їх і що-раз більше змушує видобувати з себе ті здібности, ті сили, які не тільки потрібні для нинішнього істнованя, але які єдино уможливають Полякам в будучности здобути самостійне політичне істнованє і вдержати повну жита, сильну польську державу“¹⁾.

В останнім році свого істнованя „Przegląd Wszechpolski“, даючи в окремих статях огляд політичного положення всіх земель колишньої польської держави, в статі п. н. „Obecne położenie polityczne dzielnic polskiej państwa pruskiego“²⁾ домагаєть ся від політичних діячів пруської Польщі якоїсь суспільної національно-політичної програми, одначе додає: „Знаємо аж занадто добре, що в тій програмі не могли-мемо виставити клича боротьби за незалежність“³⁾. А навязуючи до вислову Бісмарка, що Поляки готові кожної хвилі вимовити свою вірність Прусії, ставить таку програму діяльності:

„Ми повинні докласти всіх сил, щоб вимовлене наступило з противної сторони, а коли противник дійде до переконання, що вимовлене його за багато коштувати-ме, то сам змагати-ме до зміни умов контракту. Се повинні ми мати перед очима. Шляхом органічної, внутрішньої, зрештої як найповнійше легальної праці мусимо довести нинішню політику правительства до як найшвидшого банкрутства і солідарною публичною опінією змушувати противника до уступок, отже в данім випадку до знесеня всяких виїмкових прав, до розширення місцевої самоуправи і до шкільної реформи в польській дільниці“⁴⁾.

Аж експропріаційний проєкт пруського правительства заставив народову демократію вважати Німеччину більшим ворогом польської нації, ніж Росію, а властиво одиноким непримиримим ворогом польської нації, проти якого треба Полякам злучити ся з Ро-

1) Myśli nowoczesnego Polaka, стор. 81 — 82. — Так писав Дмовський в 1902 р. в „Przegląd-i Wszechpolsk-im“ в статях, з яких повстала цитована збірка.

2) Przegląd Wszechpolski 1905, кн. XI — XII, стор. 869—902.

3) Там-же, стор. 901.

4) Там-же, стор. 902.

сєю на основі славянської ідеї. Висловом того становища являється власне цитована праця Дмовского „Niemcy, Rosya i kwestya polska“.

Так народова демократія від непримиримости супроти всіх трьох держав, до яких належать землі колишньої польської Річи посполитої, головно-ж супроти Росії, дійшла до лояльности супроти всіх тих держав, яка нічим не різниться від „потрійної лояльности“ польсько-шляхотської політики; від непримиримости супроти шляхти в ім'я інтересів народніх мас до оборони інтересів шляхти, буржуазії і бюрократії в ім'я польських національних інтересів і до союзу з шляхотсько-клерикально-реакційними кругами польської суспільности.

За те в міру того, як зникала її непримиримість супроти завоювничих держав і супроти висших верств властної суспільности, росла її ненависть, її завоювничі змагання супроти інших народностей на території колишньої польської Річи посполитої. До сеї справи ми й перейдемо в слідуючій розділі.

VI.

Яке становище займає народова демократія супроти інших народів на території колишньої польської держави, супроти Українців, Литовців, Білорусів, Жидів?

З народництва „Głos-y“ виходило би, що всім тим народам треба признати повне право на самостійний національний розвиток. Бо коли „найголовнішим елементом національного організму“ признати народню масу з її „власною культурою“, то очевидна річ, що народня маса українська чи литовська не може стати найголовнішим елементом польського національного організму, тільки повинна мати право стати основою власного національного організму: українського, литовського і т. ин. Польонізація тих непольських народів зі становища народництва „Głos-y“ зовсім недопустима, бо коли він польські історичні традиції, польську історичну культуру навіть для польської народньої маси вважає чужими, то тим більше треба їх признати чужими та непригожими для народньої маси української чи литовської.

Але політична думка оснувателів народово-демократичного руху для відносин до не-польських народів на території польської держави не витягла консеквенцій зі свого народництва, тільки прилучила ся до польських історичних традицій.

Се видно з програмової відозви Ліги Польської, яка, приймаючи принципи Польського Демократичного Товариства, говорить про здобуте незалежності Польщі „в границях перед поділами“. Правда, маніфест Польського Демократичного Товариства обіцяє завести „свободу, рівність і братерство для всіх народів Річи посполитої без ріжниць конфесії і мови“, а так само відозва Ліги Польської говорить про незалежність Польщі в границях перед поділами, „на федераційній основі та з оглядом на національні ріжниць“, — але все те супроти основного принципу, що Польща повинна бути відбудована в границях перед поділами, зовсім не значить, що непольським народам колишньої польської держави признаєть ся таке саме право на незалежність і самостійність, якого ті програміві

заяви домагають ся для польського народу ¹⁾. Зрештою, що значить „свобода, рівність і братерство для всіх народів Річі посполитої“ в народово-демократичних програмових заявах, се ми побачимо найліпше з автентичної народово-демократичної інтерпретації тих заяв.

Такою інтерпретацією можна вважати вже пізнійші народово-демократичні програми, а саме: для російської Польщі з 1903 р. і для Галичини з 1905 р.

В першій з тих програм читаємо:

„В відносінах до чужоплемінних елементів, що мешкають на сторичнім та географічним просторі Польщі і живуть там побіч польської людности, а саме до Литовців, Українців, а також Німців там, де вони осіли з давніх давен і творять значну часть людности, народово-демократична партія змагає до згідного співжиття при взаємній толеранції позитивної культурної праці кожного племені. Одначе там, де ті елементи виповідають боротьбу елементови польському, змагаючи до того, щоб унеможливити йому культурну працю на власну руку, знищити його цивілізаційні впливи, а навіть витиснути його з занятої території, партія змагає до всестороннього ослаблення тих ворожих напрямів через безоглядне поборюванне неоправданих претенсій при рівночаснім тим енергічнішим скріплюваню на данім просторі польського елементу, його цивілізаційної праці“²⁾.

„Народово-демократична партія признає національний литовський рух, який організує людність литовської мови в окрему національність, явищем в своїй суті природним і пожаданим і змагає до згоди та порозуміння з представниками того руху, на скільки ті признають отсі принципи і випливаючі з них обовязки: 1) національний литовський рух, змагаючи до скріплення окремішности та розвитку культурної самостійности литовського племені, стоїть на становищі політичної єдности з польським народом; 2) в тих сферах духового і суспільного житя, в яких не вистарчає ще мова і культура литовська, Литовці користають з польської мови та черпають з польських цивілізаційних засобів, працюючи разом з Поляками над

¹⁾ Про національне питання в маніфесті Польського Демократичного Товариства див. „Польський і руський революційний рух і Україна“, розділ II; про національне питання в відозві Ліги Польської — там же, розділ III.

²⁾ Przegląd Wszechpolski 1903, кн. X, стор. 732.

випертем російських впливів; 3) Литовці признають права Поляків, поселених на Литві, вести там польську культурну працю¹⁾.

„Жидівського елемента, який не має окремої території, але в меншій або більшій домішці живе разом з польським на цілім просторі краю, партія не признає політичною народністю, поборює всякі його політично-організаційні змагання і лишаючи його волі піддати ся або ні культурній асиміляції, домагаєть ся, щоб він безоглядно узалежнив себе від польських національних інтересів“²⁾.

А програма для Галичини заявляє:

„В відносінах до елементів чужих або супроти нашої національної справи байдужних держить ся партія традицій нашої історії і принципу обовязуючих правних приписів та сусідської толеранції, уникає всяких конфліктів та суперечок і стараєть ся о згідне співжитє з ними, змагаючи одначе рівночасно культурними способами до скріплення та утрєвалєня польського елемента, його цивілізаційних здобутків та його здорового економічного розвитку. Натомість скрізь, де чужі елементи держать ся супроти нас ворожо або виповідають війну польському елементови, партія рішучо поборює всякі їх ворожі або сепаратистичні змагання, відпирає замахы на наші національні та цивілізаційні інституції, змагає до забезпечєня наших прав і інтересів також там, де творимо чисельну меншість, і боронить польськості нашого народу всюди, де вона загрожєна“³⁾.

Вже в отсих програмових заявах з маніфєсту Польського Демократичного Товариства та відозви Ліги Польської лишило ся тільки домаганє, щоб не-польські народи на території Річи посполитої признавали „політичну єдність з польським народом“; за те про національні права тих народів говорить ся тут в такім дусі, що кождий обяв їх національного житя, се нищенє польських цивілізаційних впливів, се ворожі, сепаратистичні змагання, які треба як найострійше поборювати. Але правдиве обличє народової демократії в сій справі відєриють нам аж статї, якими народово-демократичні органи преси відзивали ся протягом цілого ряду літ на питання дня. До сих статей ми й обернемо ся тепер, вибираючи очевидно з сього величєзного матеріалу тільки найбільш загальнє і характеристичнє.

Як усі польські партії, що стоять на становищі історичної

1) Там-же, стор. 756.

2) Там-же, стор. 733.

3) Program Polskiego Stronnictwa demokratyczno-narodowego w państwie austriackiem, стор. 8—9.

Польщі, так і народова демократія в національних рухах не-польських народів на території польської держави бачить не природний розвиток, а інтригу ворогів Польщі. „Ідучи за приміром Меттерніха, який так зручно проти Поляків вивів на світ українську народність, почато те саме робити з народністю литовською“ ¹⁾ — ось як вияснює теоретичний орган народової демократії генезу українського (в Галичині) і литовського питання.

Очевидно, що „плід ворожої інтриги“ годі признати рівноправним елементом і тому народова демократія вважає Україну і Литву землями, які не можуть і думати про незалежність, а є тільки предметом спору між Польщею і Росією. З цього становища „польська справа супроти Росії є властиво справою між Польщею і Росією, відвічною справою о той великий спірний простір від Буга й Німана, а як деякі кажуть, і від Сяну аж по Дніпро і Двину“. Той спір може бути рішений або війною і тоді польсько-російська границя була-б результатом тої війни, або еволюцією російської держави в напрямі децентралізації, „а тоді польський елемент, коли збереже життєву силу, почне відзискувати поступово належне становище, тоді ясно покажеться, що етнографічне сортування, се нездійснима химера“. „Польща незалежна чи під натиском konieczności, чи на домагання інших держав, які накинuli-б їй таку умову признання самостійності, могла би формально зректися частини або навіть усіх тих країв. Але розводити ся тепер про виречення Литви й України на користь Росії чи на користь Литовців та Українців, се або безглузде або химера“. Одним словом, „політично і культурно сей край є нині польський,“ — так означає народова демократія польське становище на Литві й Україні ²⁾.

А тим польським революціонерам, які думають инакше, які зрікаються прав до Литви і України, народова демократія робить закид, що вони, „повторяючи все, що Польща повинна бути свобідна, і незалежна, поручаючи рівність і братерство в відносинах до інших народів, забувають, що народова демократія ³⁾, якої вони наслідниками, хотіла мати Польщу також одну, цілу і неподільну“. Очевидно, „Литовці ⁴⁾ мають безперечне право до вживання

1) Kwestya litewska. — Przegląd Wszechpolski 1895, ч. 19, стор. 294.

2) Див. Nasze stanowisko na Litwie i Rusi. — Przegląd Wszechpolski 1896 ч. 8.

3) Під „народовою демократією“ треба тут розуміти польську революційну демократію з епохи повстань.

4) Стаття, з якої цитуємо, розправляєть ся спеціально з литовськими національними „претенсіями“.

своєї мови в школі, суді уряді і т. ин.“ Але не більше. „Се власне, але тільки се означає формула вільні з вільними, рівні з рівними“. Хто думав би инакше, хто з сеї формули хотів би виводити право на повну національну незалежність, той нехай тямить, що „є се власне характеристичною рисою наших національних змагань в епосі після розділів Польщі, що все виразно або догадно метою їх було відбудоване польської державної організації, що все опирали ся вони на історичних правах та політичній традиції. Кожда політична партія, що хоче бути польською, не сходить з цього шляху або мусить на нього ступити, навіть найкрайніші партії не творять виїмку. З сим повинні числити ся всі, що хотять іти з нами або разом працювати“ ¹⁾).

Політику, яку ведуть інші польські партії супроти Українців і Литовців, народова демократія вважає шкідливою для польської національної справи.

Не подобають ся їй ті, що „посередно розбуджують литовський та український сепаратизм в наївній патріотичний рахубі, що Росії важче буде бороти ся з трьома сепаратизмами, ніж з одним польським. Та наївна рахуба показуєть ся в практиці хибною. Небезпечніший був для Росії один польський сепаратизм, що обіймав рівночасно національні змагання Українців і Литовців, ніж три сепаратизми: польський, український і литовський, з яких два останні російське правительство може підюджувати проти першого і так нищити часть його енергії“ ²⁾).

Ще більше не подобають ся їй ті „гуманітарні оборонці прав і радикальні местники нераз видуманих кривд Литовців та Українців“, які „виступають з аргументом етично-політичним, що нам Полякам не випадає кривдити інших народностей та відмовляти їм належних прав. Без сумніву не тільки нам Полякам, але нікому не випадає нікого кривдити. Та беручи справу реально, чи випадало в Галичині давати Українцям те, чого вони навіть не домогали ся і що для нас показало ся шкідливим, чи випадало прим., замість завести обовязкову науку української мови, творити українські гімназії, яких навіть багато патріотів Українців собі не бажало, а які виховують українську молодіж в повнім відокремленю від впливів польської культури і майже змушують її користати з творів російської літератури? Чи належало підпирати реч fas et nefas українських народовців проти т. зв. москвофілів, які певне вирек-

¹⁾ Див. Roszczenia litewskie. — Przegląd Wszechpolski 1896, ч. 15.

²⁾ Nasz demokratyzm. Przegląd Wszechpolski 1900, кн. III.

ли ся би занадто далеко йдучих російських симпатій, коли-б їм виплатити відповідне відшкодоване в австрійській валюті та в урядових посадах? Чи належить витворювати штучно серед Білорусів змагане до національної окремішности, якого нема, писати книжочки їх нарічем, коли вони самі домагають ся польських?¹⁾

І при тім усім народова демократія має смілість заявляти: „Ані в нашій партійній програмі, ані в статях „Przegląd-y Wszechpolsk-oro“, ані в інших наших виданнях ніколи не виступали ми проти національних змагань Українців і Литовців, яких мета укріплене і розвиток їх національного розвитку, або навіть політичної окремішности. Ми оцінювали тільки зі становища польських національних інтересів деякі об'яви тих змагань та виказували нераз їх шкідливість передовсім для нашої справи, або посередно навіть для справи української чи литовської. В наших програмових заявах ми ніколи не порушували відносин польської справи до тих народностей, не тому, щоб ми їх змагання легковажили, їх права заперечували, але тому, що в теперішніх умовах уважаємо найкориснішим для Поляків оставити Литовців і особливо Українців самим собі та не мішати ся до їх справ. В одинокий части Польщі, в Галичині, де Поляки можуть впливати на упорядковане відносин двох народностей, угодова акція, почата легкодушно, наразила нас на поважні страти і замість злагіднити, заострила відносини Поляків до нас. Реальна політика теперішньої хвилі повинна на нашу думку лежати в тім, щоб ми оставили Українцям і Литовцям повну свободу акції і не входили в формальні переговори, а за те ревно і безоглядно боронили наших прав і інтересів національних“²⁾.

Сказано зовсім невинно: оставити їх самим собі і боронити тільки наших прав та інтересів! Справді, чого-б більше бажати Українцям, Литовцям та иншим народам, що стогнали колись під пануванем польської держави, як тільки, щоб сучасні Поляки оставили їх в спокою і не заходили ся відбудовувати Польщі на їх землі! Але ті „невинні“ слова означають зовсім що инше; вони значать: де Поляки мають яку-небудь перевагу і власть над згаданими народами, як прим. в Галичині, там повинні вони використовувати ту власть для своїх національних інтересів так, як коли-б на тій території нікого иншого крім них не було, повинні Українців чи Литовців уважати просто неіснуючими і не сповняти ніяких їх національних домагань, ставлених до Поляків очевидно не як до

¹⁾ Там-же.

²⁾ Там-же.

своїх історичних суверенів, але виключно як до представників існуючої державної влади, обов'язаної на основі існуючих державних законів до заспокоювання певних потреб народів держави. „Оставити Українцям і Литовцям повну свободу акції“, се властиво значить: вийняти їх з-під права.

Признають се зрештою зовсім виразно і отверто народово-демократичні публіцисти, які кождий національний здобуток Українців у Галичині вважають кривдою для Поляків.

Ось так з приводу домагання української гімназії в Станиславові „Przegląd Wszechpolski“ в 1896 р. писав: „така справедливість для Українців є несправедливістю і кривдою для польської справи. Властиво закладане українських гімназій не було потрібне ¹⁾).

Та коли-б то тільки непотрібне! Інший народово-демократичний публіцист доходить до ще гірших висновків: „Українці, — пише він, — які хочать закладати школи вищого типу з українською викладовою мовою в краю, де виспі форми життя творить польська людність, які, закладаючи їх, хочать через те позбавити польську людність потрібних шкіл, бо фінансова видатність краю на шкільні потреби точно означена, — в суті свого погляду на школу зовсім не так дуже віддалені від Росиян, які накидають польський людности російську школу“ ²⁾).

І не лише шкільництво, але ціла „українська справа“ представляється народовій демократії так, що „хоч поступи Українців без сумніву не дуже великі, але кождий з них получений з нашою шкодою“. Супроти того задачею польської політики „повинно бути вдержане й розширене польського стану володіння, ніщо нас не повинно обходити, чи се Українцям подобається чи ні, одинокою вказівкою для нас мусить бути наш національний інтерес“. „В нашій політиці не повинні ми тепер зовсім узглядняти національних змагань Українців“ ³⁾).

„Національний український рух — заявляє один з лідерів народової демократії, Поплавский — в усіх своїх формах і напрямках звертається безпосередно проти польської переваги і посередно підкопує її. Наш погляд на українську справу висловляли ми нераз, зазначаючи, що польська політика не повинна і не може

¹⁾ Z Galicyi. — Przegląd Wszechpolski 1896, ч. 3.

²⁾ Gierałtowski, Kwestya ruska w cyfrach. — Przegląd Wszechpolski 1902, кн. III, стор. 182.

³⁾ Див. Sprawa ruska. — Przegląd Wszechpolski 1901, кн. XII.

йти до денаціоналізації Українців, але розвиток української національної окремішности з konieczności зменшує польський стан володіня". „Наслідком що - раз швидче зростаючої парцеляції значні простори землі, що належать до Поляків, переходять в українські руки. Запобігти тим втратам могла би тільки плянова кольонізація, якої тепер нема" ¹⁾. „Дивлячи ся тверезо в будучність, без дуреня себе і без сентименталізму, повинні ми ясно представляти собі альтернативу, що чи наслідком постійної еміграції чи економічної катастрофи з Галичини уступати буде людність польська або українська або в кінці жидівська. Уступане з краю части людности є для Галичини konieczністю неминучою, природною в тім значіню, що запобігти йому не можна. З нашого становища треба о те старати ся, щоб польська людність як найменше в тім руху тратила, щоб радше вона випирала инші елементи, ніж була випирана, щоб розширяла свій стан володіня" ²⁾.

Така кольонізація, як се вже давнйше виказував той сам лідер народової декократії, була-б „справою дуже важною і корисною не тільки для Поляків, але і для Українців. Бо тільки таке скріплене польського елементу може в кінці пересвідчити українських політиків, що їх проекти поділу Галичини химерні, а рівночасно примусить їх понехати безплідні суперечки та шукати разом з Поляками умов згідного співжиття обох народностей в тій часті краю" ³⁾.

І так Поплавський для розв'язання українського питання в Галичині рекомендує через відповідну економічну політику краю і плянову кольонізацію витискати Українців зі східної Галичини та поселяти на їх місці Поляків.

Другий лідер і теоретик народової демократії, Баліцький, радить, як ми вже бачили, „відносити ся до Українців як до внутрішнього чужоплемінного елементу, що має право розвивати власними силами окремішности своєї культури, але не як до нації, з якою можна бути в федераційнім союзі". „Власними силами“, се значить, без ніякої підпомоги краю і держави, хоч на краєві і державні фонди ідуть також податки української людности. А тому пан Баліцький такий великодушний, що дозволяє Українцям „власними силами розвивати окремішности своєї культури“, бо на такі

¹⁾ Popławski, Nasze siły.—Przegląd Wszechpolski 1902, кн. IV, стор 265.

²⁾ Там-же, стор. 261.

³⁾ Jastrzębiec, Z całej Polski. — Przegląd Wszechpolski 1899, кн. IX, стор. 532.

абсолютні заборони в сій сфері, як прим. російський указ з 1876 р., австрійські державні закони Полякам не дозволяють.

Та найліпшу і найліпше умотивовану рецепту в українській справі має третій, тепер найбільш авторитетний лідер, „сам“ Роман Дмовский. Вся польська політика в українській справі се на його думку „гуманітарне продаване Польщі“. „Чи можна знайти ліпший приклад великодушности в політиці, як коли повітова рада, зложена в значній більшості з Поляків, ухвалює одноголосно потребу заложити в місті українську гімназію? Правда, одні голосують за ухвалою, щоб запевнити собі спокій від Українців, щоб відчепити ся від них, інші тому, бо вважають корисним для міста заложенне нової інституції без огляду на те, чому вона служить, бо для них інтереси місцевих шевців та власників кофейнь сто разів важнійші від національних інтересів, — але чому не назвати сього великодушністю, коли се так гарно звучить!“ ¹⁾.

І замість тої „великодушности“, яка за сорок літ польського правління в Галичині допустила ледви до заложення п'ятох українських гімназій, Дмовский поручає ось-що:

„Коли-б ми не були народом пасивним та лінивим, коли-б мали досить громадянської свідомости і вміли на кождім кроці працювати для вітчизни, для національного інтересу, тоді ми зрозуміли би, що для нашої національної будучности в відносинах до Українців потрібна одна з двох річей: 1) або щоб вони всі або їх часть, коли се можливе, стали Поляками; 2) або щоб стали самостійним, сильним українським народом, здібним боронити своєї самостійности не тільки супроти нас, але й супроти Росиян, здібним бороти ся за неї і таким чином бути нашим союзником у боротьбі з Росією. Коли-б ми були народом активним, енергічним, а не шукали відпочинку для нашого умового лінивства в легкім доктринерстві, то не проповідали би з гори, що станеть ся так або инакше, але се зрозуміли-б ми певне, що наша нинішня політика супроти Українців до жадної з сих двох цілей не доведе. І тим дальша від них була б політика, яка поступала би по вказівкам тих людей, що говорять: треба дати Українцям все, чого домагають ся, треба дати їм ще більше, ніж домагають ся, щоб не мали до нас і не могли мати ніякої претенсії, щоб чули для нас симпатію та щоб самі як найшвидче скріпили ся, щоб стали народом в цілім значіню сього слова та могли бути нашими союзниками в боротьбі з Росією.

¹⁾ Myśli nowoczesnego Polaka, стор. 97 — 98.

„Здібні народи, здатні до боротьби, тільки в боротьбі виростають...”

„Коли Українці мають стати Поляками, то треба їх польщити; коли-ж мають стати самостійним, здібним до життя і боротьби українським народом, треба їм казати здобувати шляхом важких зусиль те, що хотять мати, казати їм гартувати ся в огні боротьби, який їм ще потрібніший ніж нам, бо вони з природи ще багато більше пасивні і лїнівї, ніж ми. Коли будемо їм давати без опору все, чого хотять, а навіть більше, ніж хотять, то таким способом тільки самі уступимо ся з України, але українського народу не сотворимо. Заспокоївши їх надмірні тепер апетити, оставимо ту гарну землю лїновим, пасивним лїнюхам, самостійність яких треватиме доти, доки хтось більш енергїчний за нас не покладе на них свої руки. Замість самостійного українського народу приготуємо погній під нарід російський“¹⁾.

Справедливо завважує на сю рецепту польський соціалїстичний письменник Кульчицький, що „коли Українці мають колись стати сильним народом, то перше мусять розвинути свою культуру в цілїм значїню того слова, тимчасом Дмовський виступає проти закладаня українських гімназій“²⁾, та пригадує такому великому англїоманови як Дмовський, що власне „Англїйці, які мають енергїю, ініціативу, смілість, які є персонїфікацією не пасивности, а активности, не стогнали в неволї“³⁾.

Зрештою й сама народова демократія добре знає, що „довготривалий гнет все для народу шкідливий: коли навіть не ослабляє його, то все упїдляє“⁴⁾, — як се заявляє Поплавський, пишучи про положенє Поляків у Німеччинї. Але на що придадуть ся всі аргументи, де аргїю ходить о апольогїю польського гнету над українським народом, о переконанє польської суспільности, що такий гнет є корисний не тільки для Поляків, але й для Українців?!

А щоб додати тому гнетови більшу санкцію, народова демократія з одного боку представляє український національний рух чимсь слабим, невиразним, одним словом: зі становища новочасної культури безвартним, а з другого приписує польському народови місію нести „культуру“ між українських „дикарів“.

¹⁾ Там-же, стор. 98 — 101.

²⁾ Ludwik Kulczycki, Współczesne prądy umysłowe i polityczne. Szkice. Serya II. Lwów 1904. Стр. 20.

³⁾ Там-же, стор. 21 — 22.

⁴⁾ Jastzębiec, Z całej Polski. — Przegląd Wszechpolski 1902, кн. I, стор. 41.

„Білоруська й українська людність на Литві — читаємо в цитованій уже статі „Sprawa ruska“ — не має ніяких виразних політичних і національних змагань, навіть напів-свідомого змагання до збереження своєї етнографічної окремішности“ ¹⁾. „Подібний характер має справа на Волині, Поділю й Україні... Дрібна горстка українофільської інтелігенції не може бути брана в рахубу, не має жадного поважного значіння, бодай тепер“ ²⁾. А з сього вивід, що „вдержання польського впливу (на тих землях) се не тільки наш національний інтерес, але й наша цивілізаційна місія в боротьбі західної культури з візантійсько-східніми елементами та монгольським варварством, чи називається воно московським абсолютизмом, чи українським радикалізмом“ ³⁾.

А „сам“ Дмовський, інформуючи Варшаву про Галичину, кличе: „Українець, який так само тужить за вільною Україною, як я за незалежною Польщею, є добровільним або мимовільним актором, який мене тільки наслідує“ ⁴⁾.

Зрештою так мусить бути, Україна мусить остати під перевагою Польщі, бо сього вимагає польський національний інтерес, будучність польського народу.

„Наша етнографічна територія — пише Поплавський — займає простір, який не має навіть 5,000 квадратних миль; на таким просторі, в наших відносинах не може розвивати ся нарід великий, що вірить в свою будучність; тільки на сході маємо простір, відповідний для розвитку нашої могутости, нашої національної творчости. Ані географічно ані історично не умотивована популярна нині думка, що головною причиною нашого упадку був зворот на схід, до Литви й України. Від Болеславів ішла в тім напрямі наша політика в хвилях могутости держави, а від Казимира, навіть від Локетка стало се її головною задачею. І власне аж тоді, як скрінили ми наше панованє на сході, ми могли з успіхом боронити наших західних окраїн. Не було би Грунвальду, який на кілька віків здержав похід німчини, без союзу з Литвою й Україною. Чим була би наша історія і чим ми самі були би нині без уній в Городні, в Люблині, в Бересті, без Жовківських, Ходкевичів, Собіських, без Кірхгольму, Орші, Хотима й Берестечка, без Костюшка й Міцкевича, без Вильна й Кременця?

¹⁾ Przegląd Wszechpolski 1901, кн. XII, стор. 709.

²⁾ Там-же стор. 710.

³⁾ Там-же, стор. 717.

⁴⁾ Skrzycki, Listy Warszawianska z Galicyi. — Przegląd Wszechpolski, 1897. ч. 8, стор. 173.

„Там лежать руїною вікові побіди, там марніють результати нашої вікової праці, пам'ятки і спомини нашої слави. Там значна часть минувшости й будучности нашої. І про те, що цілі ряди поколінь здобували й будували для Польщі в напруженій, неустрашимій боротьбі з монгольською й московською дичю, з варварством сходу, нині так легко говорить ся, так легко забуваєть ся, як коли-б се була якась дрібниця, як коли-б для нас нічого не значив простір два рази більший ніж наша етнографічна територія, простір, на яким разом зі Східною Галичиною живе що найменше 4 мільйони польської людности“ ¹⁾.

І ще раз вертає Поплавський до сеї справи, щоб сказати своє останнє слово, яке являєть ся запереченем того, що він голосив в „юних днях, днях весни“. Він, що в часах свого народництва одушевляв ся українською літературою, бачив у ній всі ті високі прикмети, які потрібні для збудування національної культури на чисто народніх основах, — в 1905 р., в тім році, коли навіть самодержавне правительство зняло з українського національного розвитку кайдани указу з 1876 р., заявляє :

„Польсько-українська справа се в своїй суті боротьба польського духа і західної цивілізації з духом візантійсько-московським. І кожному, хто ті справи глибше розсліджує, пригадують ся слова Лешка Борковского, забутого нині одного з найбільш самостійних наших політиків-мислителів: Нема України, є тільки Польща і Росія. Під оглядом політичним і духовим справді нема самостійної України. Нема і хіба не буде“ ²⁾.

І з того часу народова демократія з багато більшим завзятем, ніж доти, відмовляє українському національному рухови всяких рис новочасного національного руху, а навіть для побороювання його в Галичині кокетує з галицьким москвофільством.

Для характеристики сеї народово-демократичної тактики супроти українства згадаємо також, що теперішій провідник народової демократії і цілої польської національної політики в російській Польщі, Дмовський, в своїй найновішій праці „Niemy, Rosya i kwestya polska“, говорячи про польську політику на Литві й Україні, стараєть ся ніде ані словом не згадувати про український національний рух, хоч згадує про національний рух Литовців. Так як

¹⁾ Jastrzębiec, Z całej Polski. — Przegląd Wszechpolski 1902, кн. I, стор. 43 — 44.

²⁾ Jastrzębiec, Z całej Polski. — Przegląd Wszechpolski 1905, кн. III — IV, стор. 222.

хотів би своєю книжкою, написаною в цілях польсько-російської згоди, задокументувати перед Росіянами своє політичне *sredo*, що нема України, а є тільки Польща і Росія.

До сих поглядів достроювала ся і вся діяльність народо-вої демократії в Галичині.

Навіть тоді, коли польсько-шляхотські політики вважали її крайне-революційною групою, в українській справі стояла вона на чисто польсько-шляхотським становищі, поборюючи українські змагання тим завзятійше, чим більш демократичний був їх характер, та відносячи ся менш-більш прихильно тільки до тих, що стояли без застережень на становищі згоди з польською шляхтою і разом з нею поборювали визвольні змагання серед власної суспільности.

Як відомо, з початком другої половини 1890-их років найбільше зненавидженою групою серед української суспільности в Галичині була угодова група Барвінський-Вахнянин, яка устами Вахнянина з приводу наглого внесення українських опозиційних послів в справі соймових виборів 1895 р. зсолідаризувала ся в парламенті з польською шляхтою, накидаючи ся на весь український опозиційний рух як на шкідливий радикалізм, що заслугоє на безоглядне нищення. І от тільки з сею групою серед української суспільности симпатизує „революційна“ народова демократія. Коли з початком 1897 р. ся група, готовлячи ся до виборів, закладає політичне товариство „Русько-католицький Союз“ і починає видавати щоденну газету „Руслан“, „Przegląd Wszechpolski“ бере ту групу в оборону перед нападами інших органів польської преси, „тим більше, що програма „Руслана“ голосить щирю згоду з Поляками“¹⁾. Бай-дуже, що та „згода з Поляками“ була властиво згодою з польською шляхтою проти українських і польських демократичних і поступових елементів, — коли б тільки Україні признали „політичну єдність з Поляками“ !

А по виборах до парламенту 1897 р., по кровавих Баденівських виборах, орган „революційної“ народо-вої демократії був невдово-лений з „лагідности“ властей супроти українського руху. „Можна було відносити ся з меншою толеранцією до певного числа греко-католицьких парохів!“ — кликав „Przegląd Wszechpolski“. „Виправ-ді арештовано кільканадцятьох „пастирів“, але не зроблено того досить власно, щоб охоронити нещасний нарід від збаламученя“, — „такий пан парох міг би піти вчаснійше до кози“²⁾...

1) „Przegląd Wszechpolski“ 1897, стор. 42.

2) Тамже, стор. 137.

Коли-ж народова демократія дістала в свої руки „Słowo polskie“ (1902 р.) і при помочи сеї найбільш розширеної польської щоденної газети почала рости в силу і значінє, в цілій Галичині заініціювала вона справжні україножерні оргії.

В літі 1902 р. вибух в Східній Галичині аграрний страйк, який з елементарною силою розширив ся по всіх повітах. Причини сього грандіозного руху були безперечно економічні: крайній визиск робучих сил на панських ланах; але в вибуху знайшли вислів усі антагонізми, — не лиш соціально-економічні, але й національно-політичні — які назбирали ся між польським двором і українським селом від віків. І се одно, що тут загрожені інтереси польського двора, тої кріпости польськості на українській землі, заставило „Słowo polskie“ стати рішуче на бік шляхти і з цілою ненавистю плянтаторського посіпаки накинути ся на визискуваних нуждарів.

Те саме зробив народово-демократичний посол Гломбінський, професор львівського університету, тоді ще homo novus в політиці, коли українські і польські опозиційні послы з Галичини наглими внесеньми виступили перед парламентом з обжалованєм галицьких властей за надужиття і репресії підчас страйку. Свій перший виступ в обороні шляхти посол Гломбінський зазначив тактикою, якої держить ся й доси: не відповідати на закиди, але „обличати“ українство в різних „злочинах“ супроти краю, держави, суспільного ладу.

„Стверджено се публично, — говорив він між иншим, — що боротьба о львівський університет¹⁾ не вела ся властиво о університет, але що Українці почали боротьбу за відбудоване незалежної України. А під Україною розуміють ті молоді люди (себто студенти) цілий край від Тиси аж до Дону“.

Сей виступ свого посла приняло „Słowo polskie“ з одушевленням. Ось як описує воно ту сцену в парламенті: „Романчук, Кос і чорновусий, череватий Яворський починають переривати бесідникови напасно, влізливо, з фурією. Видно в тих напастях ненависть, яка починає душити тих панів в хвилі, коли д-р Гломбінський здемаскував їх більш ніж двозначну роль супроти правительства, супроти инших народів Австрії, супроти династії“²⁾.

1) Було се роком пізнійше після голосної сепесії українських студентів з львівського університету в осени 1901 р., сепесії, яка ще й підчас страйкових дебат в осени 1902 р. не втратила була актуальности.

2) „Słowo polskie“ з 1 падолиста 1902 р

Член і парламентарний представник партії, яка недавно перед тим в своїм органі для народу заявляла, що „на тій польській землі від Одри до Дніпра, від Балтика до Карпат і Чорного моря нема для нікого місця крім нас“¹⁾, партії, яка в ті часи голосила потребу оружно́ї боротьби за відбудоване Польщі, „обличає“ другий нарід, що він також змагає до незалежності своєї вітчизни. Чи може бути щось гірше, політично більш неморальне, огидне?! Се не денунціяція, — як напаятнували сей виступ проф. Гломбінського послі Василько і Дашинський, — се щось гірше ніж денунціяція, се свідоцтво найглибшого упадку в багно найогиднішої політичної розпусти, де партія перестає розрізняти моральні способи політичної боротьби від неморальних, де проти політичного противника кождий спосіб добрий, навіть такий, що посередно звертаєть ся проти того, хто його вживає.

І з сього багна народова демократія в своїх відносинах до української справи вже ніколи не вилізла, тільки западаєть ся в нього що раз глибше.

Весною 1904 р. „Słowo polskie“ виступає в новій ролі — агента-провокатора. Алярмує, що на Гуцульщині готуєть ся різня „нанів і Жидів“, а „Січи“ — культурно-просвітні і гімнастично-пожарничі товариства — гніздами того руху. Гуцульщину заливають жандармами і військом і хоч ніяких огнищ бунту не знаходять, то розвязують майже всі „Січи“, руйнуючи почини культурної праці та кидаючи пострах на людність, яка бачить, що одинокою доступною для неї інституцією товариського життя є шинок, а за все инше жде кара.

Підчас руху за виборчою реформою до парламенту з початком 1906 р. принесло „Słowo polskie“ такі самі алярми про хлопський бунт в Надвірнянщині. Потім, літом 1906 р. з приводу знищення тріумфальної брами, виставленої для прийняття польських „Соколів“ в Сколїм, вдарило на тривогу про бунт в Східщині. В кінці такі самі алярми, але вже на спілку з иншими органами преси, приносило воно довший час після убийства гр. Потоцького.

Ціль тих алярмів трояка: накликати на українську людність репресії властей; вістями про бунт в одній части краю, вістями, які зараз підхапує товпа і розносить далі, спровокувати бунт в инших сторонах; в кінці вдержувати польську людність Східної Галичини в вічнім нервовім напруженю, в вічнім дожданю нападів з боку української людности і в вічній ненависти до тої людности.

1) „Polak“, ч. 1 з 1901 р.

Рівночасно представляєть ся весь український рух як ворожий сучасній цивілізації, як гайдамацтво, перенесене живцем в двадцяте столітє. Равіта-Гавронський крім політичних брошур пише цілі історичні розправи для доказаня сього; інші партійні публіцисти використовують його „студії“ в щоденній пресі.

Особливо польсько-українські конфлікти в львівськiм університеті дали народово-демократичному денникови нагоду перевисшити самого себе в тих виводах на тему антикультурности українства. Книпи і провоковане української молодіжи, доноси на українських професорів, розпалюване шовіністичних інстинктів польської академічної молодіжи, завзиване її шпіонувати та денунціювати своїх українських товаришів, — все там сплітаєть ся в якусь аж до божевiля дику україножерну оргію, яка не спиняєть ся перед нічим, щоб тільки понизити противника, щоб тільки представити в найгіршiм світлі все те, що для нього дороге. І коли ті конфлікти з року на рік заострювали ся, то се в значній мірі також „заслуга“ народово-демократичних провокацій.

Кожний ворог українства може бути певний прихильности народової демократії і її щоденного органу; знаходять ту прихильність навіть москвофіли. Ми вже бачили, яку оцінку знайшли москвофіли в органі народової демократії: вона певна, що вони „за відповідне відшкодоване в австрійській валюті та урядових посадах вирекли ся би своїх російських симпатій“. Очевидно, що такий політичний противник вигідніший ніж той, хто домагаєть ся повної рівноправности, — і тому „Słowo polskie“ в останніх літах так вихвалює москвофілів за їх „уміркованість“, „культурність“ і інші прикмети. А народово-демократичний професор статистики д-р Букзек в своїм проєкті національного катастру для виборчих цілей робить навіть надію москвофілам на признание російської національности в Галичині. Рівночасно нема такої лайки, такої інсинуації, такого доносу на українство, яких зі шпальт москвофільської преси не передрукувало би „Słowo polskie“.

Таке становище в українській справі здобувало народовій демократії вплив і значіне у польської шляхти, буржуазії, бюрократії, в усіх тих, чиї матеріальні, експлоататорські інтереси тісно звязані з поневоленем українського народу, хто, визискуючи по плянтаторськи селян, витискаючи в Бориславськiм та інших пеклах останні соки з робітника, ломлячи закон, дуже рад, коли чує, як за се величають його оборонцем польськості на окраїнах, ширителем культури між „гайдамацькою дичю“. Народова демократія стає обо-

ронцем і дорадником всіх тих „цивілізаторів“: посол Гломбінський на припорученє намістника Потоцького виробляє проект виборчої реформи до австрійського парламенту для Галичини, де на 106 мандатів Українці дістають ледви 28; той сам посол виступає з проектом виборчої реформи до галицького сойму, де Українцям призначуєть ся також 28 мандатів на 155. Так демократи вчать шляху, як ломити основний принцип демократії: рівність на користь „польського стану володіня“; так помагають їй під покришкою „демократичних реформ“ санкціонувати законом те, що доси здобуто на українським народі протизаконно. Такі „демократи“ очевидно ніяким реакціонерам не страшні і польська шляхта спокійно віддає провід польського кола в австрійським парламенті в руки Гломбінського.

Так робить ся політичну карієру, так доходить ся до проводу національної політики.

Бодай в сій одній справі, в поборюваню українського національного руху, діяльність народової демократії не розходить ся з її словами. Сказала, що не стерпить „правно-політичної рівнорядности“ Українців з Поляками¹⁾, — і проектами виборчої реформи справді стараєть ся зробити їх безсилою національно-політичною меншістю. Сказала, що польська політика „повинна бути консеквентна і тверда, повинна переконати Українців, що анї відділити ся від Поляків, анї виділити ся не можуть“²⁾, — і творить щораз новіші проекти розширення автономії Галичини, так щоб український нарід під абсолютним панованєм польського сойму справді відчув на своїй шкірі, що „тут є тільки Польща“³⁾. І — як звучить найновіша заява — „першою умовою усталення згідного з нами співжиття мусить бути признанє Українцями посіданих нами прав у краю і понеханє нападів на них, признанє неподільности Галичини, яка в цілости є краєм польським, не вважаючи на українські більшости в східних повітах, і понеханє заходів виперти нас з посіданих нами становищ в Східній Галичині“⁴⁾.

Принципіальне становище народової демократії до литовського національного руху таке саме, як до українського; се ми бачили і з програми з 1903 р. і з тих статей, які говорять про становище Поляків на Литві і Україні. Тільки не маючи такої свободи,

1) „Słowo polskie“ 1903, ч. 82.

2) „Słowo polskie“ з жовтня 1903 р.

3) „Słowo polskie“ 1903, ч. 82.

4) „Słowo polskie“ 1908, ч. 394.

як в Галичині, народова демократія не мала змоги розвинути на Литві такої протилитовської акції, яку розвинула в Галичині проти Українців. Але що в межах можливости литовський національний рух дізнає від Поляків таких самих перешкод, як українство в Галичині, на се знаходимо свідоцтво в самому „Przegląd-i Wszechpolsk-im“ (1900, кн. VII) в статі „Stosunki kościelne na Litwie“, яка хіба через якесь непорозумінє дістала ся до народово-демократичного органу, бо в ній містить ся власне строгий осуд польської протилитовської діяльности. Отже довідуємо ся звідси, що польські священики називають литовську мову „поганською поганою мовою“, що „в боротьбі з Литовцями надуживають сповідальниці, узброїли цілу армію балакучих, рухливих, сліпо своїм отцям духовним відданих девок, які розносять найбезглуздіші сплетні, очернення, інсинуації та підбурюють міщанську товпу проти литвоманів“. Далі подає автор кілька примірів таких сплетень: „Литвомани устроюють райські вечери — найбезсоромніші оргії. При збираню підписів на просьбі (о заведенє литовської мови при богослуженнях) уживали підступу, вбираючи уніформи й ордери урядницькі для заімпоновання й застрашення простонародя та для лекшого видурювання підписів. Дійшло вже до того, що якась побожна особа, дізнавши ся, що на вулиці знайдено в ночі трупа, крикнула: то робота литвоманів!“ Як все те нагадує галицькі відносини!..

Ще найменше опікувала ся народова демократія Білорусами, мабуть тому, що вони проявляли доси найменше національного життя. У всіх річниках „Przegląd-y Wszechpolsk-oro“ знаходимо в сій справі лиш кілька менше важних увар. І так в статі „Białoruś a Białolechia“ (ч. 3 з 1895 р.) виводить ся, що селянин „від Підляся по Двину“ „чуєть ся Поляком“; що на питанє, чиїм він потомком, він відповів би: „Ми потомки вольних стрільців Отінського, ми той люд, що з його лона вийшли Ходкевичі, Чарнецкі, Косцюшки і Міцкевичі“; та в кінці пропонуєть ся, щоб „для потомків Дреговичів і Радимичів, для того люду, що зі своєю спольщеною інтелігенцією чуєть ся частю одною й тої самої політичної цілости“, не вживати назви Білоруси, тільки „Białolachy“. В иншій місці говорить „Przegląd Wszechpolski“ про велику подібність білоруського „нарічя“ до польської мови. Також стрічали ми на його шпальтах докори на адресу тих Поляків, що „витворюють штучно серед Білорусів змаганє до національної окремішности, якого нема, пишуть книжочки в їх нарічю, коли вони самі жадають польських“.

Та й сього досить, щоб набрати певности, що народова демократія так само буде спинювати розвиток білоруського національного руху, як українського та литовського.

Остаєть ся ще розглянути відносини народової демократії до Жидів. Що вона — як се бачимо з програми з 1903 р. — не вважає їх політичною національністю та домагаєть ся від них безоглядного узалежнення себе від польських національних інтересів, — се не є нічим новим, бо на таким самім становищі стоїть вона також супроти Українців, Литовців і Білорусів. Нове те, що народова демократія з одного боку не признає Жидам права на національно-культурну окремішність, домагаєть ся від них асиміляції, хоч згадана програма й „полинає їх волі піддати ся культурній асиміляції або ні“, а з другого боку не вважає асимільованих Жидів правдивими Поляками, не вірить їх польськості. Будь Поляком, не смій мати інших національних інтересів крім польських, але я ніколи не повірю, що ти став справді Поляком! — так говорить до Жида народова демократія. Се типовий антисемітський погляд, погляд, що Жид по природі все і всюди не може бути иншим елементом, як тільки шкідливим.

„Жида — голосить народова демократія — навіть найліпші і найліпше спольщені, національно анї не думають анї не відчувають. Навіть для найліпших Жидів, не говорячи про всюди можливі виїмки, національна політика чужа і через те їм байдужа, або, що частійше трапляєть ся, ненависна¹⁾. Вплив Жидів на польське громадянство, навіть „найбільше спольчених“, „ділає і ділатиме розкладаючо“, так що „про використанє його для цілей національної політики нема мови, бо все, явно чи під заслоною, буде він протинаціональний“, — і тому „одиною нашою задачею супроти нього є поборювати його всякими можливими способами, забезпечити публичну опінію від його інвазії“²⁾.

Тільки з сього, негативного становища вважає вона корисним сіонїзм, бо він, „закрасивши живійше семітський елемент, відокремив його серед нашої інтелігенції. Нині найревіційні речники асиміляції змінюють уже по трохи погляд на участь Жидів в нашій літературі і штуці. Нині більше симпатії можна завважити до Жи-

¹⁾ Narodowiec. W naszym obozie. (Listy do przyjaciół politycznych). — Przegląd Wszechpolski 1901, кн. I, стор. 28.

²⁾ Narodowiec. W naszym obozie (Listy do przyjaciół politycznych). — Przegląd Wszechpolski 1901, кн. VI, стор. 346.

дів халатовців, ніж до тих, що „горнуть ся до літератури“, удають в ній своєрідність і викривляють національного духа. Та область нашого національного життя — творчість в літературі і штуці та публіцистика в журналістві — повинні бути як найстаранніше оберігані перед семітськими впливами, особливо тепер, коли всі думаючі жидівські одиниці під впливом сіоністичних кличів сепаратистично настроєні супроти нашої суспільности¹⁾.

Та охороняючи чистоту національного духа від семітських впливів, народова демократія зовсім не погорджує жидівською помічю в національно-політичних цілях, а навіть вважає подаване такої помочи обов'язком Жидів, домагаючи ся від них „безоглядного узалежнення себе від польських національних інтересів“. На цілій території польської Річи посполитої Жиди повинні вважати себе Поляками і своїм числом збільшати чисельність польського елемента; у всіх конфліктах Поляків з не-польськими народами Жиди повинні стояти безумовно на боці Поляків; у всіх конфліктах в нутрі самої польської суспільности Жиди повинні держати з елементами „національними“ проти „ненаціональних“ себто поступових, — а за ту свою польськість зустрічають ся з такими пощочинами, як прим. отся, передрукована „Przegląd-ом Wszechpolsk-им“ (1901, кн. V) з познанського антисемітського „Oređownik-a“:

„Хвилеве положенє склало ся так, що нині найгорячішими, найрадикальнішими польськими патріотами — що до зверхніх об'явів — польські Жиди і польські соціалісти. Сим зверхнім патріотизмом випереджують вони всі інші польські партії. Жаден щирий Поляк не може з ними мірити ся. Се найогидніше видовище, яке може бути взагалі для політично думаючого Поляка, що прапор ідеї незалежної Польщі несуть нині перед польським народом остентаційно Жиди і соціалісти, не в інтересі польського народу, але в інтересі польського жидівства та космополітичного соціалізму“.

Наша характеристика становища народовой демократії в жидівській справі була би неповна, коли б ми не взяли під увагу типово антисемітських поглядів „самого“ Дмовського. Нарікаючи на те, що Поляки вважають себе вибраним народом, який не повинен дбати за себе, тільки за всю людськість, народово-демократичний лідер пише з іронією: „В хвилях доброго гумору можна би сказати, що та ідея вибраного народу приймаєть ся в нас так легко

¹⁾ Listy Warszawskie. — Przegląd Wszechpolski 1900, кн. XI, стор. 673.

завдяки близькому пожиттю з Жидами, — тільки через те, що вони вважають себе народом вибраним для кривдження й визискування інших, ми, не хочачи робити їм конкуренції і псувати собі зносин з ними, вважаємо себе вибраними для того, щоб бути кривдженими¹⁾.

Пан Дмовський вважає Жидів таким шкідливим елементом, що навіть не радить їх занадто сильно польонізувати. „Національний організм — поучає він польську суспільність — повинен старати ся втягати в себе тільки те, що може присвоїти й обернути на побільшене зросту й сили збірного організму. Таким елементом не є Жиди. Мають вони занадто виразну, через десятки віків цивілізованого життя занадто скристалізовану індивідуальність, щоб дали ся в більшім числі засімілювати такому молодому народови як наш, що ще формує свій національний характер, і радше вони були би здібні засімілювати нашу більшість духово, а почасти й фізично. З другого боку в характері тої раси, яка ніколи не жила житем суспільностей нашого типу, назбирало ся й укріпило ся стільки особливих рис, чужих нашому моральному устроєви, в кінці шкідливих в нашім житю, що злука з більшою кількістю того елемента згубила би нас, заступаючи розкладовими чинниками ті молоді, творчі основи, на яких будуємо нашу будучність. Якусь невелику кількість жидівського елемента мусимо й можемо втягнути в себе й переробити без великої шкоди для себе, особливо, що беручи невелике число, виберемо з нього те, що сильнійше до нас горнеть ся, що нам найблизше, до нас найподібнійше. Там, де присвоюване жидівського елемента відбувало ся в більшій кількості і не під впливом вибору, європейські суспільности відчують нині болюче наслідки сього“²⁾.

Очевидно, в політичній діяльності народова демократія не акцентує того свого антисемітизму так, як в отсих теоретичних міркуваннях. Тут вона частійше декламує про „свободолюбні історичні традиції“, про „ubywatelenie“ Жидів, — адже сим легше притягти до себе жидівські голоси і жидівські капітали, ніж остереганем перед семітським впливом. Але нехай-но котрий Жид, що вважає себе Поляком, власне як Поляк виступить проти народової демократії, зараз пригадають йому, що він „національно ані не думає ані не відчуває“ і тому забирати голосу в національних справах не має права.

1) Myśli nowoczesnego Polaka, стор. 31.

2) Myśli nowoczesnego Polaka, стор. 214—216.

Спеціально що-до Галичини, то коли тут в останніх часах проявило ся кілька випадків політичного зближення Жидів-сіоністів до українського руху, народова демократія проголосила се страшним злочином, а рівночасно поспішила ся пригадати Жидам їх долю підчас козацьких війн і гайдамаччини, підносячи з натиском, що тільки тісний союз Жидів з Поляками може охоронити їх від подібної долі з рук сучасного українського гайдамацтва. А тим часом власне польська шляхта, вживаючи Жидів як безпосереднє оруде до гнетеня і визискування нашого народу, накликала на їх голови народній гнів підчас козаччини і гайдамаччини. Від сього історичного становища Жидів в польсько-українській боротьбі нічим не різнить ся та роль, яку визначає народова демократія Жидам в сучасности.

Одним словом, Жиди повинні віддати всю свою істоту на службу польським національним інтересам, але вийти з гета, почувти ся рівноправними і повноправними членами польської суспільности ніколи не сміють. „І — скажемо разом з Фельдманом — треба тої недостачі особистої гідности, якою відзначають ся деякі жидівські політики, і тої недостачі в орієнтації в принципіальних ідеях, яка їх характеризує, щоб дожити видовища, що власне Жида є підпорами „Słowa polsk-ого“, а декуди також підпорами народово-демократичних організацій“¹⁾.

Тепер уже знаємо, що значать гарні слова народово-демократичних програм про „свободу, рівність і братерство“, про „згідне пожитє“, про „взаїмну толеранцію позитивної культурної праці“, і що значать жалі тих програм на „унеможливлене Полякам культурної праці, на „нищене їх цивілізаційних впливів“, одним словом на „ворожі“ і „сепаратистичні“ змаганя. Коли „від Одри до Дніпра, від Балтика до Карпат і Чорного Моря“ — „польська земля“, на якій „для нікого иншого нема місця“, то очевидно, що кожде змагане Українців, чи Литовців, чи кого иншого визволити ся з-під польських впливів, спинити польонізацію своєї суспільности, жити власним національним житєм і здобути потрібні для сього національно-політичні права, буде змаганем „сепаратистичним“, „ворожим“. А згідне пожитє можливе тільки з тими, хто не перешкаджатиме польській „культурній праці“, польським „цивілізаційним впливам“ на своїй землі, себ то, хто признає свою землю „політично польською“, присягне вічну „політичну єдність з польським

¹⁾ Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi, т. II, стор. 226.

народом“, „узалежнить себе від польських національних інтересів“, одним словом, піддасться добровільно польонізації.

Бо фарисейством і брехнею є ті деклямації народово-демократичної преси для щоденного політичного вжитку, буцім-то вона не має нічого проти розвивання національних окремішностей Українців і Литовців. Вона сама розуміє добре, що в таких національно-політичних відносинах, в які вона хоче втиснути український чи литовський національний рух, повний і всесторонній національний розвиток зовсім неможливий, а можливе хіба нужденне животіння на становищі етнографічного оказу без самостійности в сфері національних потреб, без висшої культури, потрібної для того, щоб стати нацією в новочаснім значіню. На доказ наведемо слова Дмовського, який ось-як характеризує різницю між польською національною справою і такими національними справами, як прим. українська :

„Польська справа не є справою відродження засімільованого політично і позбавленого висшої духової культури племені, — се справа народу, що не перестав жити традицією, що вдержав і постійно розвиває висші форми духового життя на рівні з народами, які мають власну державу... Польська справа не зродила ся з національної ідеї XIX віку і певне не буде ділити її долі. Бо національні рухи, — коли мине період найбільшого напруження, характеристичною рисою якого являється фанатизм і наївні ілюзії про те, що племені без держави власна мова чи наріччє та окрушки якихсь померклых традицій вистануть на те, щоб протиставити ся політичним народам, — певне успокоять ся, вернуть поволи до властивого русла, вдоволять ся деякими язиковими правами і погодять ся з тою чи иншою національно-державною ідеєю. Тоді ті недержавні „народи“ остануть на далі племенами підрядними, менше, що правда, упослідженими, матимуть признану окремішність в певній області, одначе держава буде їх поступенно, постійно асімілювати, не тільки політично, але й культурно“¹⁾.

Гарну національну будучність обіцяє нам народова демократія за ціну „політичної єдности з польським народом“ !

Як уже було зазначено, на наших очах переходить в руки народової демократії провід тої польської національної політики, яка в відносинах до инших народів на території польської Річи по-

¹⁾ Myśli nowoczesnego Polaka, Wydanie trzecie powiększone, Lwów 1907. — Статя „Podstawy polityki polskiej stop. 247—248.

сполитої все навіязувала до традицій Річі посполитої. І тому для нас, для українського народу, особливо важно, як народова демократія означає становище польського народу на нашій землі.

Про східну Галичину нема ніяких сумнівів. Народова демократія не вважає її навіть окраїною Польщі, тільки таки чисто польським краєм, бо тут Польща „панує політичне і культурно“ ¹⁾. Разом з Західною Галичиною, з якою на думку народовой демократії творить вона неподільну цілість, вважається вона „частю Польщі, яка маючи широку краєву автономію, польську політичну власть, польський суд і польське шкільництво з двома університетами на переді, є одиноким огнищем польського життя, зорганізованого все-сторонно, і одиноким огнищем спокійної, творчої праці в області висших культурно-національних потреб, праці, без якої народови грозить схід до рівня племені, позбавленого своєї індивідуальности“ ²⁾.

Не так ясно означає народова демократія становище польського народу на українських землях в Росії.

„Область т. зв. заграничних країв (Литви й України) — як звучить „останнє слово“ народово-демократичного презеса петербурського польського кола — не є, загалом беручи, областю польською, а залюднюють її інші племена, серед яких Поляки творять меншість. В нинішніх відносинах, після ослаблення там польськості через екстермінаційну систему російського правительства, а також через самостійний виступ нових елементів, що до недавна були тільки етнографічним матеріалом, як передовсім Литовці, Поляки не можуть уже відгравати там ролі пануючого елемента. Не можуть вони засудити себе на знищенє, як сього від них жадають, не можуть виректи ся права організувати своє культурне житє по польськи і впливу на житє країни, який належить ся їм з огляду на їх чисельність, культурний рівень та економічне значінє. Не може виректи ся їх нарід, в білянсі якого тих пару мільонів земляків творить поважну силу і який з польського елемента на Литві й Україні одержував усе й одержує тепер постійно поважний прибуток до рядів робітників на ріжних полях. Ті краї видали великі імена в польській літературі і науці, а й серед нинішніх наших письменників та учених не один звідти походить, хоч польськість на Литві й Україні від давна позбавлена власних центрів інтелектуального життя. Отже польськість в тих областях, в однім місці більш зібрана, в інших знов розси-

¹⁾ Kresy. — Przegląd Wszechpolski 1903, стор. 673.

²⁾ Niemcy, Rosya i Kwestya polska, стор. 260.

пана серед чужого елемента, має велике значінє для національного життя: її добробут і культурний розвиток усе буде для нас справою великого національного значіння. Але не є ті землі кріпостю польськості, в якій вона організуєть ся до своєї історичної боротьби і в якій сама мусить господарити, коли її історичні задачі мають бути сповнені, та кріпость лежить над Вислою“ ¹⁾.

Чи се значить, що Поляки справді вирікають ся на Правобережній Україні (і на Литві) ролі пануючого елемента? Щоб не зловити ся на слова і відповісти на се питанє на основі загальних тенденцій польської національної політики в розуміню народової демократії, для сього треба мати на увазі ті обставини, серед яких впали отсі слова. Книжка Дмовского, де вони знаходять ся, написана для умотивованя славянофільської політики, яку він тепер веде, — говорячи яснїйше, для того, щоб доказати Росії, що спинити натиск германського світа на славянство можуть тільки Поляки, коли дістануть широку автономію в Польськїм Королівстві. А щоб настроїти Росіян як найбільш прихильно до сеї справи, автор буцїм-то зрікаєть ся історичних польських претенсій до Правобічної України (і Литви). Що більше, знаючи, що Росіяни вважають Україну „искони русскимъ краемъ“, він щоб не дражнити їх, стараєть ся нічого не згадувати про український національний рух, неначе-б його зовсім не було. І на перший погляд з словами презеса петербургського польського кола не можна-б не згодити ся. Адже ніхто не домагаєть ся, щоб Поляки на Правобічній Україні засудили себе на загладу, кождий радо признаєть їм там права національної меншости. Одначе в дійсности пан Дмовський жадає більше: ті права польської меншости повинні відповідати не тільки її чисельности, але й культурному рівню та економічному значіню. А що се значить в польській політичній мові, се знаємо з Галичини, де народова демократія разом з іншими польськими партіями стоїть на тїм, що польській меншості Східної Галичини, з огляду на її культурний рівень та економічну силу, належить ся політична перевага, політичне панованє над українською більшістю. Такого самого панованя польської меншости на Правобічній Україні (і Литві) хоче в дійсности й пан Дмовський, тільки не вважає за відповідне ясно сього говорити. Треба найперше здобути „право організувати своє культурне житє по польськи і вплив на житє країни, який належить ся Полякам з огляду на їх чисельність, культурний

1) Niemcy, Rosya i kwestya Polska, стр. 260—261.

рівень та економічне значінє“, — а тоді, — як писав „Przegląd Wschepolski“ в 1896 р., коли ще не мав причини бавити ся в дипломатію, — „тоді польський елемент почне поступенно відзискувати належне йому становище, тоді покажеть ся наглядно, що етнографічне сортованє є нездійсненою химерою“, — іншими словами: що не вважаючи на українські більшости та земля є польським краєм.

І тому Українці в Росії повинні з найбільшою увагою слідити за діяльністю народової демократії в Галичині, за її боротьбою проти українських національних змагань, щоб добре пізнати ворога, який нині-завтра виступить на їх землі з такими самими претенсіями, з якими виступає в Галичині, ворога, з яким треба буде звести важку боротьбу, ворога, якого український нарід по обох боках Збруча мусить побороти, коли хоче досягнути згогу повного і всестороннього розвитку.

VII.

Яке значінє має народова демократія для польської суспільности?

Як ми бачили, виступила вона як партія національної незалежности в протиставленю до шляхотської політики потрійного льоялізму супроти Австрії, Німеччини і Росії з одного боку і з другого в протиставленю до інтернаціоналізму польських соціалістичних партій. Та се вже належить до минувшости. Прапор національної непримиримости супроти завоювничих держав з кличами оружно́ї боротьби за національну незалежність був добрий доти доки служив для приєднуваня прихильників серед польської суспільности. Але коли народова демократія збрала під тим прапором таку скількість прихильників, що наступив час позитивної політики, тоді давні кличі пішли до архіву. Замість них пан Гломбінський вивісив узятий з рук шляхти прапор льоялізму супроти Австрії, а пан Дмовський узятий з рук ним самим опльованих угодовців прапор льоялізму супроти Росії, ще й прикрашений нап'ятнованою колись як хамство славянофільською політикою без застережень. Політики національної непримиримости супроти завоювничих держав народова демократія позбула ся ще багато швидше, як колись шляхта. Шляхта бодай проливала кров за незалежність вітчизни і примирила ся з завоюванем аж тоді, як дістала — маємо на думці головню Галичину — бодай сурогат шляхотської Річи посполитої:

краєву автономію. Тимчасом народова демократія на боротьбу за незалежність вітчизни й не виходила і прапор незалежності випустила з рук без бою, а прапор лоялізму вивісила без ніяких реальних здобутків, за ціну одних гарних слів представників російської реакції.

І тепер при давній народово-демократичній програмі незалежності і непримиримости остає тільки невеликий відлам народової демократії, якого представником являється варшавський „Goniec“. Поза тим цілий народово-демократичний табор в Росії поділяє політичний курс Дмовського. Поділяє той курс також народова демократія в Австрії, якої орган „Słowo Polskie“¹⁾ величає Дмовського „історичною постаттю для польського народу“.

Ми бачили, що народова демократія виступила як партія інтересів широких народніх мас, голосячи, що лиш інтереси широких мас є інтересами справді національними і їм треба підчинити інтереси висших верств польської суспільности. Та се також належить уже до минувшости. Тепер вона стоїть як-раз на протилежнім становищі. Народницькі кличі послужили їй тільки на те, щоби знайти доступ до народніх мас, здобути в них довіру, роздути в них національні пристрасті. А тепер на шнурку тих національних пристрастей вона веде їх на службу інтересам висших верств польської суспільности, підчиняючи тим інтересам інтереси народніх мас. І се зовсім зрозуміле. Хто визнає принцип історичної Польщі, той мусить найвисше ставити інтереси тих верств, які на цілій території колишньої польської Річи посполитої являють ся представником і носителем історичних державно-польських традицій. Ті верстви, се в першій мірі шляхта, а далі міська буржуазія, і на службу інтересам сих верств веде тепер народова демократія польську народню масу, на скільки має на неї вплив.

Ми бачили, що народова демократія виступила з проповідю чистоти публичного життя, з проповідю посвячування всіх інших інтересів інтересам загально-національним. Але й тут її діла являють ся повною протилежністю її проповіді. В сучасній Польщі нема партії, яка так мало церемонилася би в виборі способів політичної діяльности і політичної боротьби, як власне народова демократія. Її боротьба з іншими партіями серед польської суспільности, а ще більше її боротьба з „чужоплемінними елементами“ дала-б на се безліч доказів. Так само її діяльність ві всіх інших

¹⁾ Статя „Przyparci do muru“, ч. 437 з 17. IX. 1908.

сферах публичного життя, — що згадаємо тільки найновішню і найголоснішу справу Скарбу Народового. Фонди сього Скарбу брала вона на свої партійні потреби так безцеремонно, що в кінці й сам Мілковський мусів запротестувати проти того, а не можучи нічого вдіяти проти народово-демократичної більшости в заряді Скарбу, виступив з заряду. А тоді того самого Мілковского, якого імя не раз послужило народовій демократії, її органи преси представили старцем, який не знає місцевих відносин, отже не має права мішати ся до реальної політики, значить, почали бити його тим самим оружжєм, на уживане якого обурювали ся, коли так виступали проти Мілковского як оборонця народової демократії її противники.

Інцидент з фондами Скарбу Народового може послужити ілюстрацією „національної політики“ народової демократії взагалі. „Нарід — то ми“, — на таким становищі стоять народово-демократичні політики і п'янують ворожим національній справі все, що виступає проти їх партійних інтересів, а з другого боку все, що виходить тим інтересам на користь, уважають справою загальнонаціональною, якій повинна служити ціла нація.

Значіне партії для суспільности мірять ся поперше ідеями, які вона внесла в суспільність, і по-друге результатами праці для здійснення тих ідей. Які-ж ідеї внесла в польську суспільність народова демократія? Відповідаючи на се питанє, мусимо мати на увазі ту постійну метаморфозу, якій підлягають принципи народової демократії. Маючи се на увазі, мусимо відкинути все те, що в народово-демократичній ідеології підлягало змінам, оставляючи тільки те, що в ній незмінне, значить істотне. Таким незмінним, істотним не можна вважати національної непримиримости супроти завойовничих держав ані демократизму, бо вони належать уже до минувшости: непримиримість уступила місця льюалізму, демократизм служенню інтересам висшим верств польської суспільности. Незмінним, яке бачимо вже в початках народової демократії, яке разом з нею росте, розвиваєть ся, кристалізуєть ся, аж в кінці усуває на задній план усе инше і надає їй істотний характер, се державний націоналізм, національний шовінізм, расова ненависть до всего непольського, одним словом те, що виповняє зміст філософії національного еґоїзму.

З правого і з лівого боку серед польської суспільности внав супроти народової демократії закид, що се вона перша в польській суспільности виступила з расово-націоналістично-шовіністичними кличами національного еґоїзму, що перед нею ті кличі були поль-

ський суспільності незвісні, навпаки царювали в ній ключі свободи, рівності і братерства.

Сей погляд поверховний і не відповідає історичній правді.

Польська Річ посполита, як і всі тогочасні держави, в своїй основі була державою завойовничою. Не тільки тим, що збільшала свою територію через завойовуванє, бо се характеризує й новочасні держави, але передовсім тим, що її національно-державним принципом була півеляція національностей, асиміляція їх з національністю польською, так щоб—парафразуючи слова „Русской Правды“ Пестеля—мешканці цілого простору польської держави були Поляками. Не тільки принцип „*cuius regio, illius religio*“ був важний в Річі посполитій, — від сього принципу навіть відступано, признаючи католицькій вірі тільки привілеї віри державної, а по-при те толеруючи й інші віроісповідання, хоч, що правда, православні й уніяти зазнавали сеї толеранції найменше, — але ще важніший був принцип „*cuius regio, illius natio*“. І сей принцип польська Річ посполита здійснила в цілій повні, очевидно, в такім обемі, в яким се було потрібне для тогочасних державних відносин. Той стан, який в тодішніх державних відносинах користував ся повнотою громадянських прав, спольщено зовсім: на цілм просторі польської держави шляхта була виключно польська. Польщене народньої маси було, очевидно, не потрібне: вона-ж знаходила ся в кріпацькім стані, була приватною власністю громадян-шляхти і в державних справах не мала ніякого голосу.

Конституція 3 мая 1791 р., сей останній державний акт польської Річи посполитої, в сім стані не завела ніяких основних змін. Признаючи на далі римо-католицизм пануючою релігією; „запевнюючи найсвятоточніше шляхотському станові всі свободи і вольности, прерогативи і першенства в житю приватнім і публичнім“; не даючи хлопам ані прав, ані власности, ані свободи, — вона зовсім не торкала ся національних відносин, які зрештою тоді й не були вже такі актуальні, бо майже всі не-польські землі були вже польській державі відобрані.

В періоді оружної боротьби за відбудоване Польщі, який замикаєть ся повстанем 1863 р., можна розрізнити дві фази. Легіони і повстанє 1830 — 31 р. опановані ще на-скрізь ідеологією шляхотської Річи посполитої. Шляхта бореть ся за відбудоване Польщі, в якій вона могла-б панувати так само, як перед поділами. Але по повстаню 1830 — 31 р. ся ідеологія починає уступати місця ідеям великої французької революції, ідеям інтернаціональної револю-

ційної демократії першої половини 19-го віку. Та історичні традиції шляхотської Польщі були занадто живі і занадто рідні для польської революційної еміграції, щоб вона могла їх зовсім виректи ся в ім'я тих нових ідей. І польська революційна демократія зливає в одно принцип цілості, єдності і неподільності Польщі в історичних границях з принципом політичної рівноправності народніх мас, національної рівноправності всіх народностей держави і федеративного зв'язку між національно окремими територіями. Получене сих двох принципів в одно, почавши від Польського Демократичного Товариства, становить і доси державно-політичну ідеологію всіх демократичних і соціалістичних напрямів серед польської суспільності — тільки з дуже нечисленними і незначними виїмками.

А тимчасом ці два принципи радше виключають ся взаємно, ніж творять органічну цілість. Цілість, єдність і неподільність Річи посполитої держала ся шляхтою, яка на цілій території була польська, надаючи їй польський характер. Коли-ж признати політичну рівноправність народніх мас, то більшість земель Річи посполитої тим самим втрачає польський характер; польська шляхта, при політичній рівноправності, стає незначною національною меншістю серед моря української чи литовської чи білоруської народньої маси. Характер тих земель стає український чи литовський чи білоруський, в їх мешканцях на певним ступні національного розвитку мусить зродити ся змагання до виділення в окремий державно-політичний організм, щоб могли рішати самим про свої потреби, щоб не бути залежними в своїм розвитку від інших національностей держави. Цілість, єдність і неподільність Річи посполитої таким чином поважно загрожена; прим. кождий парламент, вибраний на цілій території Річи посполитої на підставі справді загального і рівного виборчого права, міг би більшістю українських, литовських і білоруських голосів проти голосів польських рішити поділ Річи посполитої на окремі національні організми. Значить, щоб вдержати цілість, єдність і неподільність Річи посполитої, на се треба відповідної сили; тою силою може бути тільки польська політична перевага над не-польськими народами, перевага, яка при повній рівноправності тих народів неможлива. Отже щоби зберегти принцип цілості, єдності і неподільності Річи посполитої, треба обмежити принцип рівноправності не-польських народів на стільки, щоб вони, не вважаючи на їх чисельну перевагу на своїй етнографічній території, все були політичною меншістю.

Всі проби польської революційної демократії з оружжем в руках відзискати незалежність Польщі покінчили ся невдачами і їй не довелося стати перед сим проблемом у практиці державного житя.

Тільки в одній Галичині вдало ся польській суспільности осягнути бодай сурогат незалежності в формі автономії краю. Та тут показала ся в цілій наготі повна безсильність і демократичних кличів і суспільних демократичних сил серед польської суспільности. В автономній Галичині запанувала неподільно шляхта, пригадуючи традиції польської Річи посполитої, а демократія пішла до неї на політичну службу. Що-ж до тих демократичних кличів, які ворушили польську суспільність в 1848-их роках, обіцяючи в відбудованій Польщі „братньому українському народови“ „свободу, рівність і братерство“, то польська репрезентація і в загальнодержавнім парламенті і в галицькім соймі докладала всіх сил, щоб для українського народу зробити неіснуючою й ту дрібку свободи і рівности, яку признавала йому загально-державна конституція.

Але кождий, хто вмів дивити ся в будучність, розумів що прийде час, коли шляхта мусітиме розпрощати ся зі своїми політичними привілеями і тим самим перестане бути тою силою, яка надає не-польським землям польський національний характер. Сей час рівнозначний з переходом панованя з рук феодальної, аристократичної, консервативної шляхти в руки новочасної, демократичної, поступової буржуазії.

І тут власне виступає на історичну арену житя польської суспільности народова демократія. Її значіне лежить в тім, що вона не допустила до того, щоб разом з упадком панованя шляхти впав також принцип історичної, шляхотської Польщі, що вона вратувала той принцип, надаючи йому нові форми, відповідно до нових суспільних відносин.

Сю свою задачу сповнила вона в той спосіб, що політичні привілеї, звязані доси з соціально-економічним становищем, звязала з національністю і так само з національністю звязала політичне упослідженє, звязане доси також з соціально-економічним становищем. Вона поставила принцип: політичні привілеї польської шляхти, се „національний стан володїня“, якого не можуть нарушити ніякі соціально-політичні переміни. Знесене тих привілеїв не може вийти на користь чужоплемінної народньої маси, між якою розкинена польська шляхта, бо се було би зменшенєм „національного стану володїня“; ті привілеї мусять перейти виключно на польський нарід, так щоби в кінцевім результаті він усе таки задержав політичну перевагу

над чужеплемінними елементами. Значить, демократизація, зрівняне в політичних правах внутрі польської суспільності, але політичне упривілейоване польської суспільності в порівнянню з суспільностями чужоплемінними. Практичним висловом сього принципу являється виборчий закон для Галичини до австрійського парламенту і проєкти „демократичної“ виборчої реформи до галицького сойму.

І так при житєвім конфлікті принципу цілости Річи посполитої з принципом свободи, рівности і братерства всіх народів Річи посполитої побідив принцип цілости, єдности і неподільности, а рівність, свобода і братерство перемінилися в політичне упривілейоване, пановане та висшевартність для польського і в політичне упосліджене, поневолене та низшевартність для інших народів колишньої Річи посполитої. Сей процес в Галичині в повнім ході; в тих частих Річи посполитої, що під Росією, він зачнесться з хвилею укріплення конституціоналізму в Росії, хіба що основи загально-державної конституції перешкоджають сьому. На цілій території Річи посполитої ідеологом сього процесу являється народова демократія.

І так державний націоналізм зі всіми своїми проявами, як шовінізм, расова ненависть, етика національного еґоїзму, се традиційна спадщина польської Річи посполитої. Заслуга народової демократії тільки в тім, що вона сій спадщині не дала зійти до гробу разом з її історичною носителькою — шляхтою, тільки примінила її до нових форм суспільного життя.

А що в сих нових формах спадщина більше разить, се впливає з суті річи новочасних суспільних відносин. В польській Річи посполитій польській державний націоналізм виступав в обслонах політичних привілеїв, звязаних з родом і соціально-економічним становищем; в новітніх часах, коли шляхотський рід стратив уже значіне, все таки закривало його соціально-економічне становище шляхти. Тепер же, коли політичні привілеї, звязані з соціально-економічним становищем, падають, коли починає ставати не упривілейована кляса (польська шляхта) проти кляси упосліджено (українське селянство), але нарід проти народу, сей польський державний націоналізм мусить виступати в цілій наготі, без ніяких обслон, які закривали-б його чисто націоналістичний характер.

Разом з тим мусять виступати яркїйше і всі його побічні прояви, як шовінізм, расова ненависть, етика національного еґоїзму. Коли польська шляхта величала ся своєю культурою, понижаючи культуру українського народу, то в основі сього лежали побіч націоналістичних почувань також почування інших категорій, як

родової виспости, політичного упривілейованя, соціально-економічної сили і т. д. Так само расова ненависть польського шляхтича до українського демосу була в великій части ненавистю шляхтича до не-шляхтича в загалі, а етика національного еґоїзму була замаскована етикою еґоїзму станового. Тепер все те мусіло змінити ся. Всі обслони падуть і все виринає в чистій націоналістичній формі.

Що народова демократія не винайшла польського державного націоналізму, тільки надала йому нові форми, про се найліпше свідчить той швидкий ріст її політичної сили серед польської суспільности. Коли-б ідея державного націоналізму була тій суспільности чужа, то вона не проміняла би так швидко „традиційних кличів свободи, рівности і братерства“ на кличі націоналістично-шовіністично-расові. Ні, тільки був час, коли державний націоналізм міг виступати в обслонах свободи, рівности і братерства, а тепер настав час, коли він виступив, мусів виступити в своїй наготі.

Та не тільки політична сила народової демократії росте, росте також вплив її націоналістичної ідеології на всю польську суспільність. Незайманість „національного стану володіння“ стала нині національно-політичним принципом усіх польських партій з тою тільки різницею, що поступовці називають се „позиціями, які польська культура і польський робучий люд осягнули в Східній Галичині працею ста літ“¹⁾ Політичні ґрупи, що в своїм завязку виставляли ідею відбудовання Польщі в етноґрафічних границях, вертають тепер до ідеї цілости, єдности і неподільности²⁾. Всі змагання українського народу до національного визволення вся польська суспільність дружнім хором називає шовінізмом, в кождім острійшій способі боротьби бачить „традиційну українську некультурність“.

Одним словом, різниця принципіального становища до не-польських народів на території Річи посполитої між народовою демократією й іншими польськими ґрупами що-раз більше затираєть ся, остають тільки різниці що-до тактики, що-до методу оборони й охорони „національного стану володіння“. Не вважаючи на всі соціально-політичні різниці, польська суспільність у відносинах до чужоплемінних елементів на польській державній території творить один табір з величезною перевагою народово-демократичної ідеології.

1) Дефініція Вільгельма Фельдмана.

2) Прим. начальний редактор „Kurjer-a Lwow'skiego“ Вислоух, який перед 20 літами в журналі „Przegląd Społeczny“ стояв на становищі етноґрафічної Польщі.

Правда, так само було й давнйше, але тоді в тім таборі була тільки шляхта, а польська народня маса була так само упосліджена, без голосу, як і українська. Тепер се починає зміняти ся. Ідея шляхотської Річи посполитої починає демократизувати ся — в тім розуміню, що носителями тої ідеї стають що-раз ширші круги польської суспільности.

Се заслуга народовой демократії, вона являєть ся носителькою історичних традицій польського державного націоналізму серед сучасних здемократизованих суспільних відносин.

З сим мусять числити ся всі ті народи, для яких ідея історичної, шляхотської Польщі означає національне поневолене: проти їх визвольних змагань стають що-раз ширші круги польської суспільности.

Се мусять мати на увазі також ті круги польської суспільности, для яких свобода, рівність і братерство не є тільки пустими звуками або фарисейськими обсьонами польського державного націоналізму. Вони повинні розуміти, що свобода, рівність і братерство не можна погодити з цілістю, єдністю і неподільністю польської Річи посполитої, що польська національна ідея, коли не хоче протиставити ся ідеї свободи рівности і братерства, мусить вилректи ся історичного, шляхотського, державного націоналізму, мусить обмежити ся на польську етнографічну територію.

І се також заслуга народовой демократії, що вона доказала практикою політичного життя, що принцип цілости, єдности і неподільности Річи посполитої і принцип свободи, рівности і братерства, — два принципи, які польська революційна демократія і по части також польський соціалізм старали ся злучити в органічну цілість, в синтезу, віддану словами: „Польща, се свобода“, — що сі два принципи не можуть зілляти ся в синтезу, що вони є взаємною антитезою.

Зміст:

	Стор.
I. Виступ народової демократії на арену польського політичного життя	3— 5
II. Еволюція польської політичної думки в Польськiм Королівствi від упадку повстання 1863/4 р.: Від позитивізму і програми органічної праці до „Поступово-Демократичного Союзу“. — Угодний напрям і „партія реальної політики“. — Соціалістичні партії. — Початки революційно-патріотичного руху	6—10
III. Історія народово-демократичного руху: Реакція проти позитивізму і „Głos“. — „Liga Polska“. — Історія її діяльності. — Її організація. — Її публікація п. н. „Rzecz o obronie czynnej i o skarbie narodowym“. — „Народовий Скарб“ і його ініціатор Мілковський. — „Związek Młodzieży Polskiej“. — Патріотичні маніфестації в Варшаві. — Замкнене „Głos-y“ і założене „Przegląd-y Wszechpolsk-ogo“ в Галичині. — Переміна „Ліги Польської“ на „Лігу Народову“. — Історія „Ліги Народової“. — Заложене народово-демократичної партії. — Уявлене „Ліги Народової“. — Початки народово-демократичного руху в Галичині й Познанщині. Уявлене народово-демократичної партії в Польськiм Королівствi	11—26
IV. Ідейні основи народово-демократичного руху: Патріотично-народницько-соціалістичний характер „Głos-y“ — „Ліга Польська“ як наслідниця Польського Демократичного Товариства. — Маніфест цього товариства. — „Активна оборона“ Мілковського. — Ідейне обличчє „Союзу польської молодіжи“. — Соціалістичні впливи. — Хронічна революція“ Дмовського. — Зворот на право. — Розріст націоналізму. — „Національний егоїзм супроти етики“ Баліцького. — „Думки новочасного Поляка“ Дмовського	27—51
V. Політичні програми і діяльність народової демократії: В Росії: Програма з 1896 р. — Проповідь оружної	

боротьби за незалежність і резигнація з неї. — Програма з 1903 р. — Роль народової демократії в російській революції. — Від непримиримости і западництва до угодовости і славянофільства. — „Niemy, Rosya i kwestya polska“ Дмовского. — В Австрії: Первісний демократизм. — Зближене до шляхти. Програма з 1905 р. — Антидемократичний демократизм. — В Німеччині: Роль обсерватора і критика. — Добрі і злі сторони положення польського народу в Німеччині. — Антинімецькість на славянофільській основі

52—84

VI. Становище народової демократії супроти інших народів на території Річи посполитої: Традиції. — Програма для російської Польщі з 1903 р.: Українці. — Литовці. — Жиди. — Програма для Галичини з 1905 р. — Український і литовський національний рух як плід ворожої інтриги“. — Становище до українського і литовського національного руху. — Становище до українського національного руху в Галичині. — Поплавский. — Баліцкий. — Дмовский. — На Схід. — Нема України, є тільки Польща і Росія. — Практика в Галичині: „Лагідність“ кривавих Баденівських виборів 1897 р. — В обороні польського двора перед страйковим рухом українського селянства. — В обороні Австрії перед українською ірредентою. — Агенти-провокатори „різні панів і Жидів“. — Прихильність до москвофілів. — „Демократичні“ проекти виборчої реформи для збереження „національного стану володіння. — Поборюване литовського національного руху. — Становище білоруського національного руху. — Асиміляторство і антисемітизм в жидівським питаю. — Масковане претенсій до Литви й Правобічної України

85—110

VII. Значінє народової демократії для польської суспільности: Минувшість і теперішність. — Слова і діла. — Расово-націоналістично-шовіністична суть народово-демократичної теорії і практики. — Польський державний націоналізм в історичнім розвитку. — Його форми після упадку Річи Посполитої. — Народова демократія як представниця польського державного націоналізму в сучасности. — Польський державний націоналізм як антитеза ідеалу свободи, рівности і братерства

110—118

Зрпуб 54кон
(1986г)

3592

PA 3592 y